

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Orální historie – soudobé dějiny

Bc. Petr Drož
Základní vojenská služba v ČSLA
v letech 1970–1980
Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Jiří Hlaváček, PhD.**

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22. 4. 2020

.....

Bc. Petr Drož

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat panu Mgr. Jiřímu Hlaváčkovi, PhD. za jeho rady při odborném vedení této práce a dále bych chtěl taktéž poděkovat za poskytnutí rozhovorů všem narátorům, bez nichž by tato práce nevznikla.

Abstrakt

Cílem této diplomové práce je reflexe fenoménu základní vojenské služby v Československé lidové armádě v sedmdesátých letech dvacátého století v kolektivní paměti mužů, kteří plnili základní vojenskou službu ve sledovaném období. Výzkum byl založen na narativní analýze dat, která byla získána při provádění orálně – historických rozhovorů s pamětníky, následně komparována s historickými prameny písemné povahy. Práce se zaměřuje na problematiku každodennosti vojáka základní služby. Empirická část práce se věnuje reflexi základní vojenské služby očima narátorů.

Klíčová slova

základní vojenská služba, armáda, socialismus, normalizace, orální historie

Abstract

The aim of the thesis is a reflection of the phenomenon military service in the Czechoslovak People's Army in the seventies of the twentieth century in the men's collective memory who fulfilled military service in these times. The research was based on a narrative analysis data which have been obtained during oral history interviews with contemporary witnesses. Then, the data were compared with written historical sources. The thesis is focused on a soldier's everyday routine in the military service. The empirical part is focused on the reflection of the military service from the view of narrators.

Keywords

military service, army, socialism, normalization, oral history

OBSAH

ÚVOD	7
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA.....	9
1.1 Cíl práce	9
1.2 Použitá metodika.....	10
1.2.1 Stanovení výzkumných kritérií	10
1.2.2 Analýza a interpretace rozhovorů	12
1.2.3 Etické zásady při provádění rozhovorů.....	13
1.3 Kolektivní paměť, prostředí výzkumu a charakteristika výzkumného vzorku	15
1.3.1 Kolektivní paměť a prostředí výzkumu.....	15
1.3.2 Charakteristika výzkumného vzorku.....	17
1.4 Literatura vztahující se k tématu	19
1.4.1 Dobové publikace.....	19
1.4.2 Literatura současné provenience	24
2 HISTORICKÝ KONTEXT	28
2.1 Normalizace a československá společnost.....	28
2.2 Konsolidační procesy a „očistěná armáda“	32
2.2.1 Základní vojenská služba a její právní úprava	35
3 EMPIRICKÁ ČÁST	38
3.1 ZVS ve vzpomínkách narátorů a její reflexe.....	38
3.2 Odvodové řízení a nástup k vojenskému útvaru	42
3.2.1 Období přijímače.....	46
3.2.2 Akt vojenské přísahy.....	49
3.3 Vzájemné vztahy mezi vojáky	53
3.3.1 Vztahy mezi vojáky ZVS	53
3.3.2 Vztahy vojáků ZVS k vojákům z povolání	57
3.4 Režim vojáka a osobní volno	61
3.4.1 Denní řád.....	61
3.4.2 Služby vojáků.....	63
3.4.3 Osobní volno vojáků	64
3.4.4 Bojová pohotovost útvaru a vojenská cvičení.....	67
3.5 Vliv komunistické ideologie na armádu	71
3.5.1 Ideová výchova vojáků	71
3.5.2 Vojenské tajemství a cenzura.....	75

3.6	Armáda ve vztahu k veřejnosti a její bojová připravenost.....	78
3.6.1	Vztah armády s veřejností.....	78
3.6.2	Armáda a její bojová připravenost	82
3.7	Ukončení vojenské služby a návrat do civilního života.....	87
3.7.1	Ukončení vojenské služby.....	87
3.7.2	Vojenská služba a její vliv na partnerský život vojáků	90
3.7.3	Nostalgie po armádě.....	91
	ZÁVĚR	95
	POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	99

ÚVOD

Tématem této diplomové práce je analýza a interpretace reflexe fenoménu základní vojenské služby v období normalizace v Československu, konkrétně v období mezi roky 1970–1980.

Normalizační období v Československu bylo charakteristické zejména rozvojem a šířením tezí o reálném socialismu, který byl tím jediným správným socialismem, stavějícím na marxisticko-leninistických základech. Přijetí této teze znamenalo naprostou vazalizaci ČSSR se Sovětským svazem a společné internacionalistické soužití mezi všemi socialistickými státy.¹

V období probíhající normalizace se vládnoucím představitelům podařilo nastolit nový směr, jímž se měla armáda obdobně jako celá společnost ubírat. Tento nový směr byl však nastolen v celé tehdejší normalizační společnosti. Došlo k naprosté ztrátě samostatnosti armády. Výstavba armády a obranná politika byla zcela závislá na vrchním velení ozbrojených sil států Varšavské smlouvy, které bylo trvale pod patronací sovětských maršálů a velitelů. Současně s tímto také do fungování armády citelně zasáhlo rozhodnutí o umístění sovětských vojsk v Československu.²

Nastolení nových pořádků v armádě bylo uskutečněno pomocí konsolidačních procesů, které probíhaly v celé společnosti, a to od podzimu 1969. Tento proces probíhal ve dvou rovinách, po stránce politické a po stránce služební. Důvodů, pro které by mohl být dotyčný voják z povolání vyloučen z řad komunistické strany, bylo několik, zejména se jednalo o nesouhlas se stávajícím politickým směrem a zneužívání prostředků armády, popřípadě pak narušování její bojeschopnosti.³

Cílem této diplomové práce je pochopit a reflektovat fenomén základní vojenské služby v Československé lidové armádě v letech 1970–1980 v kolektivní paměti mužů, kteří plnili tuto vlasteneckou povinnost ve sledovaném období. Výzkum této práce je založen na analýze dat získaných při provádění orálně – historických rozhovorů s těmito pamětníky, kdy současně byla

¹ RATAJ, Jan; HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010, s. 351.

² TOMEK, Prokop. Československá lidová armáda: O vojsku, které nebránilo vlastní zemi, Pohraniční stráž a Lidových milicích. In DRDA, Adam; DUDEK, Petr; NĚMEČEK, Tomáš; TOMEK, Prokop. *Příběhy bezpráví: Jeden svět na školách: metodická příručka*. Praha: Člověk v tísni, 2012.

³ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: Karolinum, 2019. s. 275–279.

provedena komparace získaných narativních pramenů s historickými prameny písemného charakteru. Práce je věnována problematice každodennosti vojáka základní služby a jejich zpětné aktérské reflexi.

K výzkumu byly využity písemné prameny dobové provenience, které se svým obsahovým zaměřením vztahují k tématu armády, zejména armádní řády a vojenské příručky a tehdejší platné zákony. Současně s těmito prameny bylo dále využito odborné literatury současné provenience, které se svým obsahovým zaměřením vztahují k tématu normalizační armády a dále relevantních internetových zdrojů. Memoárová literatura, vztahující se k tématu v této práci, nebyla využita, zejména proto, že řada těchto vzpomínkových knih je většinou koncipována ve formě humorných příběhů, což není příliš relevantní pro účely odborného historického výzkumu. Práce je členěna do tří hlavních kapitol, přičemž první kapitola je věnována teoreticko-metodologickým východiskům použitých v této práci. V této části je dále podrobně rozebrána použitá metodika a cíl, etické zásady provádění rozhovorů, základní informace o narátorech, fenomén kolektivní paměti jako teoretický rámec a rešerše literatury vztahující se k danému tématu.

Druhá kapitola je věnována historickému kontextu. Zde je charakterizováno období normalizace v ČSSR, tehdejší společenské problémy v období normalizace, konsolidační procesy v armádě a právní úprava ZVS.

Třetí kapitola je věnována problematice ZVS v období normalizace. Je zde charakterizován reflexivní pohled narátorů na danou problematiku, zejména na každodennost vojáka základní služby. Za její mezníky lze považovat odvodové řízení, nástup na vojnu, průběh přijímače, vojenská přísaha, vztahy mezi vojáky v rámci posádky, denní režim vojáků, ideologický vliv, bojeschopnost armády a návrat zpět do civilu, včetně témat s tím souvisejících, tj. nostalgie po armádě a vliv ZVS na partnerský život.

Důvod, proč jsem si zvolil právě toto téma k sepsání diplomové práce, je ten, že se již poměrně dlouhou dobu profesně zabývám bezpečnostní problematikou, kdy pracuji řadu let u Policie České republiky, dále mám řadu přátel, kteří jsou v současné době zaměstnáni v řadách Armády České republiky a v neposlední řadě i jednoho z rodinných příslušníků, který sloužil v armádě před rokem 1989 jako vojenský hudebník.

1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA

1.1 Cíl práce

Základní vojenská služba (dále jen „ZVS“) je téma, na které je v současné době nahlíženo mnoha různými způsoby a stává se náplní mnoha společenských diskusí hlavně v mužském kolektivu, a to mezi lidmi, kteří tuto službu absolvovali. Je nutné však připomenout, že každý člověk, který tuto základní povinnost vůči státu absolvoval, ať se již jedná o člověka, který sloužil před rokem 1989 nebo v pozdější době, nahlíží na tuto „základní povinnost“ svým specifickým způsobem, neboť každý ji prožil v jiné době, v rámci služby u jiného vojenského útvaru. K tomuto je nutné připomenout, že každá lidská osobnost má na danou problematiku svůj specifický úhel pohledu, který lze považovat za subjektivní.⁴

Cílem dané diplomové práce, která je vedena pod patronátem Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v rámci projektu „*Armáda jako nástroj socializace: Reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích v letech 1968–2004*“, je tedy zjistit, jak tehdejší mužská část populace období dvouleté ZVS v Československé lidové armádě (dále jen „armáda“) prožívala.

Základní osnova dané práce odráží témata rozhovorů, které byly v souvislosti s touto prací pořízeny. V této věci se bude jednat o chronologickou linii zahrnující: odvod branců, nástup na vojnu, přijímač a vojenskou přísahu, vztahy mezi vojáky v rámci vojenského útvaru. Dále je práce zaměřena na ideologizaci armády a vojenskou cenzuru, s níž se vojáci při výkonu základní služby mohli setkat. Další kapitola bude zaměřena na vztah armády s veřejností, včetně toho, jakým způsobem vojáci vnímali tehdejší armádu a postavení vojáků ve společnosti. Závěrečná kapitola je zaměřena na jejich návrat do civilního života, vlivu ZVS na partnerský život a taktéž, zda od doby ukončení ZVS udržují další vztah s armádou či s bývalými kolegy.

⁴ VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 25.

1.2 Použitá metodika

Práce je vedena formou kvalitativního výzkumu, kdy se jedná o výzkum, který vnímá každé sdělení jednotlivce jako jedinečné a vzhledem ke kvantitativnímu výzkumu se jej nesnaží nějakým způsobem zobecnit. Základním přístupem k provádění kvalitativního výzkumu je historický výzkum, který je veden prostřednictvím metody orální historie, což je vědecká metoda, jejímž cílem je sběr narativních pramenů. Pomocí metody orální historie bylo možné sledovat odlišnosti ve výpovědích jednotlivých narátorů a specifika jejich názorů a postojů.⁵

Pro získávání dat od konkrétních narátorů byl využit polostrukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami. V rámci orální historie je rozhovor považován za mnohem víc, než jen pouhý popis dějů. Je složen z vnitřního systému a konstrukcí, které se nedají odvodit z koncepcí psaných dějin, které jsou ze své povahy značně omezené, protože neumožňují dvousměrný proces komunikace. Každý historik, který provádí výzkum prostřednictvím metody orální historie, by si měl především uvědomit, které faktory rozhovor strukturují, dále jakým způsobem jej provádět, aby rozhovor plně odpovídal všem pravidlům orální historie, jakou roli hrají v rozhovoru tazatel a narátor a zda je rozhovor cíl nebo začátek dalšího badání. V případě této diplomové práce jsou rozhovory pouze začátkem badatelského procesu.⁶

1.2.1 Stanovení výzkumných kritérií

V souvislosti s cílem této práce byly pro jednotlivé okruhy, týkající se tématu ZVS stanoveny výzkumné otázky, jejichž prostřednictvím bylo možné sledovat odpovědi narátorů, zejména ty, jež byly protichůdné vzhledem tradičnímu pojetí uvedenému v pramenech písemného charakteru, případně převažující nebo nějakým způsobem zajímavé, odlišující se od ostatních odpovědí. V první podkapitole, týkající se zpětného pohledu narátorů na ZVS byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Znamenala ZVS pro narátory pozitivní nebo negativní zážitek v jejich životě?
- Přinesla ZVS do jejich života nové sociální kontakty a naučila je novým dovednostem důležitým pro jejich budoucí směřování?
- Souhlasili by narátoři se znovuzavedením ZVS a za jakých podmínek?

⁵ VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, s. 19.

⁶ Tamtéž, s. 148.

V druhé podkapitole, týkající se odvodového řízení, nástupu k vojenskému útvaru, období přijímače a vojenské přísahy byly stanoveny tyto výzkumné otázky:

- Jaké pocity měli narátoři v průběhu odvodového řízení a zda se mu snažili nějakým způsobem vyhnout?
- Jaký měli názor na držitele modrých knížek (uznávali tyto osoby nebo je naopak zatracovali)?
- Jaká očekávání a obavy převládaly u narátorů při nástupu ZVS?
- Zda bylo období přijímače náročným obdobím po psychické a fyzické stránce a naučilo je potřebným dovednostem?
- Reflexe aktu vojenské přísahy (závazek, pocity, vnímání jejího významu)?

Třetí podkapitola byla zaměřena na vztahy mezi vojáky ZVS, vztahy mezi vojáky ZVS a vojáky z povolání. Zde byly pro účely výzkumu stanoveny tyto výzkumné otázky:

- Jaké byly u vojenského útvaru vztahy mezi vojáky ZVS? Docházelo u vojenského útvaru k šikaně, popřípadě jakého byla charakteru a jak se projevovala?
- Jaké byly u vojenského útvaru vztahy k vojákům z povolání ze strany vojáků ZVS?

Čtvrtá podkapitola byla zaměřena na režim vojáků ZVS v rámci vojenského útvaru i mimo něj a způsoby trávení osobního volna. V souvislosti s touto kapitolou byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Jakým způsobem trávili osobní volno u vojenského útvaru a mimo vojenský útvar?
- Zda se v průběhu ZVS účastnili vojenských cvičení a zda měli nějakou zkušenost s ostatními vojsky zemí Varšavské smlouvy?

Pátá podkapitola byla zaměřena na ideologický vliv v armádě a vojenskou cenzuru. V této souvislosti byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Jakým způsobem narátoři vnímali tehdejší politická školení a všeobecně ideologický vliv na armádu?
- Zda v průběhu ZVS měli nějakou zkušenost s cenzurou?

Šestá podkapitola byla zaměřena na statut vojáka ve společnosti a obecné vnímání armády, názorům na její bojeschopnost, kdy byly pro účely daného výzkumu stanoveny tyto výzkumné otázky:

- Jaké byly vztahy vojáků s veřejností v místě dislokace vojenské posádky?
- Jaký byl dle narátorů vztah tehdejší společnosti k armádě?
- Byla dle jejich názoru tehdejší armáda bojeschopná?

Závěrečná kapitola byla zaměřena na návrat vojáků ZVS do civilního života, nostalgii po ZVS a jejímu vlivu ZVS na rodinný a partnerský život vojáků. V této souvislosti byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- Jakým způsobem prožívali návrat do civilního života a zda po návratu udržovali nějaký kontakt s armádou (kontakt s kamarády, návrat do míst kde sloužili)?
- Zda měli před a v průběhu ZVS nějaký partnerský vztah a zda tento vztah vydržel po dobu ZVS?
- Zda se domnívají, že ZVS měla nějaký vliv na partnerský život?

1.2.2 Analýza a interpretace rozhovorů

Analýza společně s interpretací rozhovorů patří mezi základní a nezbytné vědecké postupy. Cílem analýzy a posléze i interpretace je porozumět sdělení, které je v rozhovorech s narátory obsaženo. Pro účely této diplomové práce byla konkrétně zvolena metoda obsahové analýzy rozhovorů. Předpokladem k úspěšnému provádění analýzy obsahu rozhovoru je potřeba, aby byl historik obeznámen s historickými okolnostmi daného období a s literaturou, která se k danému tématu vztahuje. Pomocí této analýzy jsou následně zachyceny významné úseky rozhovoru pomocí kondenzace a z této se následně vydělují odbočky. Poté následuje indexace přepisu, která výzkumníkovi umožňuje zkoumat jednotlivé prvky rozhovoru, které nejlépe souvisejí s pojímanými aspekty dané problematiky.⁷

Abychom mohli odkrýt narátorovo sdělení, které je v konkrétním rozhovoru obsaženo, je potřeba tento rozhovor podrobit interpretaci, jejímž cílem je zjistit, co se za narátorovým sdělením skrývá, popřípadě co svou narací vysvětluje, a toto následně zařadit do historického kontextu. Přínosem interpretace na rozdíl od analýzy je tedy mnohem hlubší a zároveň spekulativnější výklad daného rozhovoru a informací v něm obsažených. Ze strany tazatele dochází k posouzení perspektivy rozhovoru z daného zorného úhlu.⁸

⁷ VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, s. 192.

⁸ VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, s. 206.

Výzkum v empirické části této diplomové práce je koncipován způsobem, že ke každému konkrétnímu tématu týkajícímu se ZVS jsou stanovena příslušná kritéria, jejichž prostřednictvím je posléze sledována shoda mezi jednotlivými narátory a dále shoda ve srovnání s dostupnými písemnými prameny, vztahujícími se k problematice služby v armádě ve sledovaném období, zejména s dobovými publikacemi, které se svým obsahem zaměřují na problematiku služby v armádě.

1.2.3 Etické zásady při provádění rozhovorů

Abychom však mohli řádně provádět historický výzkum, je nutné dodržovat v rámci rozhovorů a při následné analýze a interpretaci určité etické zásady. V dané věci je zejména důležité, aby výzkumník nezveřejnil žádná data, jejichž prostřednictvím by kdokoliv mohl narátora identifikovat. Někteří autoři tvrdí, že pokud není výzkumník schopen anonymitu zajistit, nemělo by z jeho strany dojít k publikování rozhovoru s narátorem.⁹

V rámci psaní této diplomové práce byl v souvislosti se zpracováním a zpřístupněním osobních a citlivých údajů použit informovaný souhlas dle zákona č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů, dále zákon číslo 89/2012 Sb., občanský zákoník a nařízení Evropské unie č. 679/2016 (GDPR), o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů, kdy všichni narátoři v této souvislosti poskytlí dobrovolně své jméno, příjmení a ročník narození na tomto informovaném souhlasu. Dalším neméně důležitým etickým pravidlem při rozhovorech je, aby narátor získal od tazatele jistý pocit emoční stability a bezpečí. Je nesmírně důležité, aby si výzkumník uvědomil, že provedení rozhovoru s narátorem může mít negativní dopad na jeho psychiku, a to zvláště v případě tabuizovaných témat.¹⁰

Vždy před provedením rozhovoru byli všichni narátoři seznámeni s okruhy témat, jichž se daná práce bude týkat, s čímž všichni narátoři souhlasili. V rámci rozhovoru se autor práce snažil o to, aby kladně přijímal vše, co je řečeno a pomáhal respondentovi se rozmluvit, snažil se vstoupit do jeho světa, jak popisuje Kaufmann v knize *Chápající rozhovor*.¹¹

⁹ ŠVARŤÍČEK, Roman. Kritéria kvality kvalitativního výzkumu. In ŠVARŤÍČEK, Roman; ŠEĎOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2005. s. 156–160.

¹⁰ PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998, s. 35.

¹¹ KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 57.

Účastníky výzkumu je potřeba dále řádně seznámit s cíli výzkumu. Při jakémkoliv uvedení a zveřejnění výsledků výzkumu je potřeba řádně uvést odkaz na zdroj informací. V rámci rozhovorů pořizených k této diplomové práci všichni souhlasili se zveřejněním výsledků výzkumu pro vědecké účely v oblasti humanitních věd.

Po provedení rozhovorů se mnohdy najdou i narátoři, kteří by měli zájem o výstup z daného rozhovoru. V tomto případě je užitečné, aby tazatel narátorovi tento závěr sdělil. Toto sdělení by však mělo mít obecnější charakter, ve kterém by se neuváděla zjištění konkrétního typu, která by se narátora posléze mohla nějakým způsobem dotknout.¹²

Při provádění rozhovorů k této diplomové práci měli o pozdější výsledky výzkumu zájem pouze tři narátoři. V rámci výše uvedeného grantového projektu byly taktéž pořizeny přepisy rozhovorů s jednotlivými narátory, kdy tyto přepisy jsou uloženy v Digitální sbírce Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.¹³ Přepisy některých rozhovorů byly ze strany výzkumníka jazykově a stylisticky upraveny, aniž by došlo k posunu jejich významu.

¹² PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*, s. 35.

¹³ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. *Centrum orální historie* [online]. 2016 [cit. 2020-04-17]. Dostupné z: <http://www.usd.cas.cz/pracoviste/centrum-oralni-historie/>

1.3 Kolektivní paměť, prostředí výzkumu a charakteristika výzkumného vzorku

1.3.1 Kolektivní paměť a prostředí výzkumu

Vzpomínky na ZVS podléhají fenoménu tzv. kolektivní paměti. Kolektivní paměť tvoří vzpomínky, které se přizpůsobují požadavkům a myšlenkám skupiny, k níž chce dotyčný jedinec patřit, což zároveň přispívá i k formování identity dané skupiny. Podle Halbwachse, který se zabýval studiem kolektivní paměti, jsou vzpomínky každého jednotlivce připomínány zvnějšku a skupiny, kterých je daný jedinec součástí, mu poskytují v určitém okamžiku nástroje k jejich rekonstrukci za podmínky, že se k nim obrátí. Kolektivní paměť lze považovat za podstatnou sociální vazbu. Jejím prostřednictvím si společnost vybírá ty prvky z minulosti, kolem nichž členové skupiny rekonstruují svou identitu. K její jednotě je však nezbytné to, aby jedinci vytvářeli ve svých obrazech minulosti stejný systém vzpomínání a z něho odstranili vše, co by je mohlo od sebe oddělovat, vzdalovat od sebe a předělávat vzpomínky. V souvislosti s pamětí vyvstává i problém zapomínání. Pokud tedy dotyčný jedinec přestane být členem určité skupiny, pak vzpomínky, které sdílel s touto skupinou, podle Halbwachse postupně vymizí, a to z důvodu, že těmto vzpomínkám budou scházet vnější podněty k jejich znovuobnovení. Zapomínání je tedy nezbytným protipólem paměti, ať se již jedná v našem případě o paměť kolektivní, popřípadě o paměť individuální.¹⁴

Individuální paměti se oproti paměti kolektivní rozumí paměť, kterou disponuje každý jedinec. Individuální paměť má určitou kapacitu, kterou lze naplnit prožitky a vjemy. Lze ji taktéž udržovat ve formě a zdokonalovat například prostřednictvím nejrůznějších mnemotechnických pomůcek a cvičení, aby se zabránilo jejímu fyziologickému procesu stárnutí.¹⁵

Při provádění rozhovorů, se autor setkal s narátory, jejichž vyprávění bylo zcela kontinuální bez přerušení, ale výjimkou nebyly ani případy narátorů, kteří si nebyli schopni vybavit určité okamžiky z doby ZVS. Do jisté míry je pravděpodobné, že k tomuto mohlo dojít vlivem vytěšňování negativních vzpomínek z doby základní vojenské služby. V daném případě je vhodné se zmínit o důležitém psychosociálním rysu selekce paměti, nazývanému Pollyanin

¹⁴ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání* [online]. [cit. 2020-01-16]. Dostupné z: <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>.

¹⁵ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, s. 129.

princip, který spočívá ve skutečnosti, že lidský mozek za účelem psychohygieny vytlačuje negativní či traumatizující zážitky proto, aby si zachoval integritu a duševní zdraví.¹⁶

Muži, kteří v normalizačním období nastoupili k plnění ZVS ke konkrétnímu vojenskému útvaru, si dle tehdejších vojenských řádů museli především uvědomit skutečnost, že armáda byla zvláštním druhem subkultury, ve které platila přísná hierarchie. Vše se odvíjelo především od systému vojenských hodností, které byly nejdůležitějším měřítkem v této armádní hierarchii a vojáci byli vždy povinni projevovat úctu nadřízeným, udržovat pořádek a kázeň, zachovávat pravidla vojenské zdvořilosti, být vždy pečlivě ustrojen a dodržovat pravidla armádního postupu.¹⁷

Dané tvrzení lze však považovat za velmi relativní, neboť se jednalo o formální stanovisko, jak by měla armáda oficiálně fungovat, mnohdy však toto bylo velmi odlišné od praxe, kdy ZVS byla založena na principu tzv. „mazácké“ vojny, spočívající ve vytvoření neformálního sociálního řádu, o čemž bude pojednáno v další části této práce.

V rámci provádění výzkumu k této diplomové práci bylo provedeno celkem jedenáct rozhovorů s narátory narozenými v období mezi lety 1950–1957. Podmínkou k účasti na výzkumu bylo, aby tito narátoři absolvovali ZVS ve sledovaném období. V této souvislosti je potřeba zmínit, že výše uvedený vzorek narátorů není natolik reprezentativní, aby poskytl spolehlivé údaje o životě tehdejších vojáků v armádě, nicméně lze jeho prostřednictvím nahlédnout pod pokličku života tehdejších branců a poskytnout čtenářům obraz o jejich tehdejší životě a o tom, jakým způsobem vnímali a prožívali ZVS, která se mnohým neodmyslitelně zapsala do paměti.

Ze strany tazatele byl výzkum prováděn v období od 11. července 2019 do 1. října 2019 na řadě míst v Plzni, v okolních obcích a v hlavním městě Praze. Kontaktování jednotlivých narátorů bylo ze strany tazatele prováděno na základě osobní znalosti, kdy narátoři byli předem vytipováni tak, aby splňovali daná kritéria výběru. Současně s tímto výběrem byla využita i technika tzv. nabalování sněhové koule, kdy prostřednictvím konkrétního narátora byly získávány kontakty na další potenciální narátory, kteří splňovali daná kritéria a byli ochotni poskytnout rozhovor za účelem daného výzkumu.¹⁸

¹⁶ Tamtéž, s. 135–136.

¹⁷ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*. Ministerstvo národní obrany, 1961, s. 11.

¹⁸ Explorable. *Snowball sampling* [online]. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <http://explorable.com/snowball-sampling.html>

Rozhovory s jednotlivými narátory byly vedeny v některých případech v místech jejich trvalého bydliště a z důvodu provádění výzkumu v letním období i v jejich rekreačních objektech. Rozhovor byl ze strany výzkumníka zaznamenáván na diktafon, přičemž jedna kopie rozhovoru uložena v osobním archivu autora a druhá v Digitálních sbírkách Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. Ke každému z rozhovorů byl vypracován protokol o rozhovoru, který tvoří přílohu každého rozhovoru. Při provádění rozhovorů s jednotlivými narátory byla po zapnutí diktafonu na některých narátorech znát určitá míra nervozity, někteří naopak ochotně a horlivě popisovali ZVS jako jednu z nejdůležitějších etap svého života. Ke každému z narátorů bylo přistupováno specificky, chápavě a s porozuměním. Před začátkem rozhovoru byl každý ujištěn, že jeho vyjádření nebudou v žádném případě moralizována, a byli seznámeni s okruhy témat daného rozhovoru. Všechny pořízené rozhovory s narátory byly vedené metodicky stejným způsobem. První část v rozhovoru byla směřována na informace o narátorovi, na něž navazovalo volné vyprávění, týkající se ZVS. Dalším okruhem rozhovoru byly otázky ohledně odvodového řízení, nástupu na vojnu, průběhu přijímače a vojenské přísahy. Třetí část rozhovoru tvořily otázky ve věci každodennosti zaměřené na vztahy v armádě, denní režim v kasárnách, politizaci armády, vojenské kázeňské tresty, vojenskou cenzuru, působnost kontrolních a represivních orgánů a partnerské vztahy vojáků před a v průběhu vojny. Čtvrtá část rozhovoru byla zaměřena na tehdejší vztah vojáků k armádě, názory na její bojeschopnost, význam institutu ZVS a odchod do civilu.

1.3.2 Charakteristika výzkumného vzorku

V této podkapitole jsou představeni jednotliví narátoři, s nimiž byly ze strany tazatele prováděny rozhovory. Celkem se tedy jedná, jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, o jedenáct narátorů. Dva narátoři z daného vzorku plnili ZVS pouze po dobu pěti měsíců, kdy poté nastoupili k plnění náhradní služby. Z hlediska dosaženého vzdělání měl jeden narátor vysokoškolské vzdělání, čtyři narátoři středoškolské vzdělání s maturitou, ostatní pak středně odborné vzdělání bez maturity. Dva z narátorů sloužili u stejného vojenského útvaru, jímž byla Pohraniční stráž v Poběžovicích. Nejvyšší dosažené vojenské hodnosti byly rotný a četař, kdy těchto hodností dosáhli pouze dva z narátorů. Další z narátorů měli hodnosti vojín a svobodník. Z důvodu lepší přehlednosti jsou všechny základní informace o narátorech uvedeny tabulce.

NARÁTOR	VZDĚLÁNÍ	DÉLKA ZVS	MÍSTO ZVS	ZAŘAZENÍ	HODNOST
V. V. (*1950)	SOU	2 roky (1969–1971)	Poběžovice	strojník, mechanik	vojín
V. B. (*1956)	SOU	2 roky (1975–1977)	Sokolov	průzkumník	svobodník
J. M. (*1957)	SOU	2 roky (1976–1978)	Praha-Ruzyně	spojář	četař
V. M. (*1956)	SŠ	5 měsíců (1977)	Frýdek-Místek	pancéřovník	vojín
J. P. (*1956)	SOU	5 měsíců (1975)	Hodonín	pancéřovník	vojín
M. K. (*1953)	SOU	2 roky (1972–1974)	Líně	řidič, strojník	vojín
V. G. (*1956)	SOU	2 roky (1975–1977)	Žamberk	řidič	vojín
J. T. (*1957)	VŠ	2 roky (1976–1978)	Velké Přílepy	směrník	rotný
V. R. (*1950)	SŠ	2 roky (1969–1971)	Týnec	radista	svobodník
L. Š. (*1958)	SŠ	2 roky (1977–1979)	Tábor	řidič	vojín
V. B. (*1950)	SOU	2 roky (1969–1971)	Poběžovice	spojář	vojín

1.4 Literatura vztahující se k tématu

Tématem dané kapitoly je poskytnout přehled o publikacích, věnujících se tématu armády ve sledovaném období. Tématu armády byla v dobách socialismu věnována nadměru velká pozornost. Armáda ctíla husitské tradice a dále oceňovala boje československých jednotek v Sovětském svazu v průběhu druhé světové války. Úkolem armády byla zejména obrana socialistické vlasti společně s ostatními armádami Varšavské smlouvy a dalším velmi důležitým úkolem byla též příprava a výchova mladé generace v jejich životním rozvoji v rámci nové socialistické společnosti.¹⁹

I v současné době existují publikace, které jsou věnovány tématu armády v době normalizace. Tyto publikace jsou převážně zaměřeny na celkový obraz tehdejší armády, nikoli výlučně ZVS, a byly využity zejména v popisu historického kontextu, zatímco v empirické části hrají jen okrajovou roli. Tato kapitola je rozdělena na publikace, které se věnují armádě a byly vydány před rokem 1989 a novější, publikované po roce 1989.

1.4.1 Dobové publikace

1.4.1.1 Odborné, obrazové publikace a periodický tisk

V následující podkapitole jsou zmiňovány odborné tituly, které byly využity pro účely výzkumu a byly publikovány před rokem 1989. Pro účely historického výzkumu v empirické části této práce byly využity následující dvě odborné publikace.

První odbornou publikací, která se věnuje socio-profesním vztahům v armádě je publikace *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, kterou napsal Alexandr Fazík. Publikace je zaměřena na sociologický výzkum mládeže v oblasti armády, kdy se zabývá třemi zásadními otázkami, a to postojem mládeže k ZVS, postojem mládeže k některým vztahům v oblasti ZVS a postojem mládeže k tehdejšímu Československému svazu mládeže (dále jen „ČSM“). Základní technika výzkumu spočívala v dotazníkovém šetření, kdy tento dotazník obsahoval celkem 52 otázek z výše uvedené problematiky. Další část výzkumu spočívala v standardizovaném interview s veliteli, politickými pracovníky a funkcionáři ČSM a třetí výzkumnou metodou byla obsahová analýza besed „Strana hovoří s mládeží“. Výzkum byl proveden v červnu 1966. Předběžná zpráva se

¹⁹ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 5–6.

základními kvantitativními údaji byla zpracována v říjnu 1966 a v dubnu 1967 byla publikována obsáhlá závěrečná zpráva.²⁰

Další dobová publikace, která je využita pro účely této práce, nese název *Československá armáda. Otázky a odpovědi o vojenské základní službě*. Tento titul nelze zcela zařadit mezi odborné publikace, nicméně lze si jeho prostřednictvím učinit obraz o fungování tehdejší armády.²¹

Další odborná dobová publikace, která byla využita pro účely této diplomové práce, se nazývá *Poznávání a formování osobnosti vojáka* a jejím autorem je Bruno Miglierini. Publikace se zabývá poznáváním zvláštních vlastností osobnosti vojáka pomocí speciální psychologické disciplíny, jíž je psychodiagnostika. Publikace byla využita v kapitole věnované ideovému vlivu na armádu v souvislosti s charakteristikou osobnosti vojáka v marxistickém pojetí.²²

Současně s odbornými publikacemi byly vydávány i publikace obrazové, zejména za účelem vytváření pozitivního obrazu armády a její popularizaci v tehdejší společnosti. Tyto publikace však nelze vzhledem k jejich výpovědní hodnotě považovat za relevantní pro účely této diplomové práce.²³

Kromě výše zmiňovaných publikací byla v tehdejší době vydávána také řada odborných časopisů, které sloužily vojákům z řad armády, ale i laické veřejnosti, k jejich zdokonalování a dalšímu sebevzdělávání. Níže je uveden krátký přehled těchto časopisů.

Časopis *Bojová příprava* – byl vydáván Ministerstvem národní obrany. Jak bylo zmíněno výše, jednalo se o časopis, který byl primárně určen k tomu, aby civilní osoby dostatečně seznámil se zásadami branné výchovy obyvatelstva. Zvláštností je, že tento časopis nebyl nikde prodáván. V každém z vydaných čísel časopisu se nacházelo napsané upozornění, že se tento časopis nesmí dostat do nepovolaných rukou.

²⁰ FAZIK, Alexander. *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*. Vojenská polit. akademie Klementa Gottwalda-Vojen. ústav sociálních výzkumů, 1969.

²¹ *Československá lidová armáda: Otázky a odpovědi o vojenské základní službě*. Praha: Naše vojsko, 1982.

²² MIGLIERINI, Bruno. *Poznávání a formování osobnosti vojáka*. Praha: Naše vojsko, 1984.

²³ Zejména se jedná o dvě publikace s názvem *Československá lidová armáda* od kolektivu autorů Procházky, Pikouse, Franze, Havlíčka a Kožnara. Obě tyto publikace se nacházejí v osobním archivu autora. Vyjma těchto publikací byl budován pozitivní obraz armády v očích společnosti prostřednictvím popkultury. V této souvislosti v normalizačním období vznikala řada televizních seriálů a filmů s tématem armády. Mezi nejznámější patří například filmy *Zelená léta*, *Kluci z Bronzu*, *Dva muži hlásí příchod*, *Copak je to za vojáka*, z televizních seriálů zejména seriál *Chlapci a chlapi*, *Velitel*.

Časopis *Týl a zásobování* – byl taktéž publikován ministerstvem národní obrany Československé socialistické republiky. Číslo tohoto časopisu vycházelo vždy 1x měsíčně a cena byla 1 Kčs. Stejně jako u předchozího časopisu platilo zde napsané upozornění, že se tento časopis nesmí dostat do nepovolaných rukou.

Časopis *Zápisník* – byl magazínem, který byl vydáván za účelem, aby civilním osobám poskytl nejzajímavější a nejpestřejší informace ze světa nových technických vynálezů, které byly používány v armádě, a dále zde byl popsán vojenský život v armádě i ve spřátelených armádách Varšavské smlouvy.

Časopis *Obrana lidu (zelená)* – byl týdeník vydávaný Ministerstvem národní obrany. Jeho účelem byla popularizace armády v očích civilní veřejnosti. Dále poukazoval na nutnost rozvoje branné výchovy, obsahoval informace o životě vojáků v armádě a v dalších spřátelených armádách Varšavské smlouvy. Jako bonus zde byly příspěvky z oblasti vojenské kultury, sportu a z nejrůznějších zájmových činností.

Časopis *Obrana lidu (červená)* – byl deník určený výhradně pro vojáky. Vycházel pět dní v týdnu, a to vždy od úterý do soboty. Cílem tohoto časopisu bylo přinést nejdůležitější aktuality, zajímavosti a sportovní události.²⁴

Časopis *Československý voják* – vycházel od roku 1952 do rozpadu Československa v roce 1993. Po krátkém politickém uvolnění koncem 60. let se tento časopis v období normalizace stal zcela prorežimním, resp. prosovětsky orientovaným, ačkoliv zde byly příležitostně publikovány i kulturní rubriky neutrálního charakteru.²⁵

Tolik tedy k přiblížení dobové literatury vztahující se k tématu. Je nutné připomenout, že veškerá výše uvedená literatura byla poplatná tehdejšímu společenskému zřízení, a proto na ni musí být kriticky nahlíženo. Ačkoliv se jedná o dobovou literaturu, je dle názoru autora práce velice přínosná i pro současné bádání o fenoménu základní vojenské služby v Československé lidové armádě, zejména v souvislosti s komparací odpovědí jednotlivých narátorů.

²⁴ Československá lidová armáda v literatuře. *Čísla v tisku* [online]. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <http://www.csla.cz/armada/vliterature/tisk.htm>

²⁵ Vojenský historický ústav Praha. *Československý voják z roku 1968* [online]. 2010 [cit. 2020-02-16]. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/ceskoslovensky-vojak-z-roku-1968/>

1.4.1.2 Řády, příručky a zákony

Pro účely historického výzkumu bylo použito i několik základních řádů a předpisů, které jsou v empirické části práce využity jako jeden z primárních zdrojů pro komparování s výpověďmi narátorů k dané problematice. Jejich prostřednictvím lze zcela přesně vystihnout formální systém fungování tehdejší armádní hierarchie, který lze pak snadno porovnat s pamětnickou reflexí.

Základním řádem, který byl poplatný pro všechny složky armády byl *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl.-1-1)*, jež stanovoval povinnosti vojáků v ozbrojených silách Československé socialistické republiky, vzájemný poměr těchto vojáků, vnitřní pořádek u pluků a jednotek a všeobecné povinnosti služebních funkcionářů. Cílem tohoto řádu bylo zabezpečit organizaci armády, která měla být předpokladem její vysoké bojové schopnosti.²⁶

Dalším základním řádem je *Stejnokrojový předpis Čs. lidové armády (Zákl.-5-1)*, kdy účelem tohoto předpisu bylo stanovit jednotné vystrojení všech vojáků armády a který dále upravoval nošení stejnokrojových součástí v závislosti na ročním období, popřípadě při nejrůznějších příležitostech.²⁷

Služba v armádě byla dále upravena celou řadou vojenských příruček, kterými se vojáci při výkonu své činnosti měli řídit. V této věci jsou zde uvedeny příručky, ze kterých bylo při výzkumu v této práci čerpáno.

Základní vojenská příručka – byla vydávána za účelem osvětlit nově nastupujícím vojákům ZVS jejich povinnosti a nároky při výkonu ZVS a dále adaptovat vojáky na službu v armádě. Vycházela ze skutečnosti, že vojáci ZVS mají mnohdy před sebou nelehký úkol, jež neví, jak jej mají přesně splnit v souladu s požadavky svých nadřízených. V závěrečné kapitole této příručky jsou vysvětleny i otázky, týkající se návratu vojáků na svá civilní pracoviště po skončení výkonu ZVS a jejich práva a povinnosti po zařazení do zálohy.²⁸

Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot) – vychází z vojenských řádů, předpisů, praktických zkušeností a poznatků a zabývá se výchovnou prací staršiny roty, účastí staršiny na

²⁶ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*. Ministerstvo národní obrany, 1961.

²⁷ *Stejnokrojový předpis Československé lidové armády (Zákl.-5-1)*. Ministerstvo národní obrany, 1964.

²⁸ *Základní vojenská příručka*. Praha: Naše vojsko, 1977.

bojové a politické přípravě spojené s výchovou vojáků ve vztahu k socialistickému vlastnictví a dále pomáhá těmto staršinům řešit základní otázky spojené s výkonem jejich funkce.²⁹

Příručka pro velitele rot a čet – je určena zejména důstojníkům armády a vojákům z povolání a vycházela z nejdůležitějších řádů a předpisů, aby dotyční vojáci měli tyto řády neustále při ruce. Dalším jejím neméně důležitým účelem bylo varovat velitele před chybami, které se nejčastěji vyskytují, poskytnout absolventům vojenských škol cenné informace po jejich prvotním ustanovení do funkce velitele roty a doporučit jim způsob práce, který je osvědčený.³⁰

Poslední příručkou je *Příručka pro vojenské kuchaře* – souvisí se stravováním vojáků ZVS. Příručka poskytuje vojenským kuchařům základní poznatky v oblasti stravování a výživy v armádě a respektuje zvláštnosti, které vyplývají z charakteru vojenské služby.³¹

V souvislosti s výše zmíněnými základními řády a příručkami se činnost vojáků armády řídila i tehdy platnými právními předpisy. V této souvislosti je třeba zmínit *zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků*. Zákon byl primárně zaměřen na vojáky z povolání, nicméně se do jisté míry vztahoval i na vojáky, kteří plnili ZVS. Zejména je v tomto zákoně citována vojenská přísaha, vojenské hodnosti, nošení vojenského stejnokroje, dovolená vojáků, kázeňské přestupky, kázeňské tresty, kázeňské odměny a případy, ve kterých byl voják oprávněn použít zbraň.³²

Dalším legislativním pramenem je *zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon*³³, v němž je upravena branná a odvodní povinnost, služební povinnost vojáků, výkon ZVS a náhradní vojenské služby, vojenská cvičení, mobilizace v případě vojenského ohrožení státu.

²⁹ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*. Praha: Naše vojsko, 1967.

³⁰ *Příručka pro velitele rot a čet*. Praha: Naše vojsko, 1981.

³¹ *Příručka pro vojenské kuchaře*. Praha: Naše vojsko, 1985.

³² Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků.

³³ Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon.

1.4.2 Literatura současné provenience

Po roce 1989 byla k tématu normalizační armády publikována pestrá škála nejrůznějších studií. Některé z těchto studií se zabývaly tematikou armády a jejím postavením v době probíhající normalizace v ČSSR, nicméně pro pochopení historického kontextu jsou v této práci využity.

1.4.2.1 Odborné publikace

První publikace, která byla využita při psaní této práce, je kniha od autora Jiřího Hlaváčka *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Publikace se zabývá každodenním životem důstojníků armády v 60. letech 20. století a jejím cílem je rekonstrukce fungování socio-profesní identity vojáků z povolání, posléze významně ovlivněné srpnovými událostmi roku 1968 a následným obdobím normalizace. Publikace byla využita zejména v historickém kontextu v souvislosti s popisem konsolidačních procesů v armádě, v empirické části popisem vztahů mezi armádou a společností.³⁴

K historickému kontextu se dále váže studie od autorky Lenky Kalinové s názvem *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Tato studie byla využita v kapitole historického kontextu věnující se problémům československé společnosti po roce 1968. Publikace popisuje anatomii fungování společnosti v souvislosti se vztahem mezi mocí a občany.³⁵

Další publikace, která se mimo jiné zabývá problematikou bezpečnostních složek a armády v době normalizace, je kolektivní monografie s názvem *Příběhy neobyčejných profesí*, jejímiž editory byli Miroslav Vaněk a Lenka Krátká. Z této knihy byla pro účely výzkumu využita studie věnovaná armádě od autora Jiřího Hlaváčka. Ačkoliv se tato část knihy věnuje převážně vojákům z povolání, kteří v té době v armádě působili, je taktéž přínosná i pro objasnění některých témat týkajících se ZVS ve sledovaném období. Je zde uvedeno především, jaká specifika vojenský život v té době obnášel, jaké byly klady a zápory vojenského života v období normalizace a vliv ideologie na armádu.³⁶

³⁴ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: Karolinum, 2019.

³⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007.

³⁶ HLAVÁČEK, Jiří. Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. s. 73–120.

Dále jsou zde uvedeny studie a publikace, které jsou využity v empirické části diplomové práce.

První ze studií, která se zabývá tématem šikany v armádě po roce 1969, publikoval autor Prokop Tomek pod názvem *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*. Tématem této studie je typologie šikany, která se v normalizační armádě vyskytovala, a dále uvádí i konkrétní případy šikany, které se v té době v armádě staly.³⁷

Další odborná studie na téma armády je taktéž od historika Prokopa Tomka a nazývá se *Mimořádné události v ČSLA*. Jejím ústředním tématem jsou události v armádě, mezi které patří zejména zběhnutí vojáků a jejich útěk přes státní hranice, šikanování vojáků základní služby, rozkrádání majetku armády, šíření nepřátelské propagandy a ilegální politická činnost.³⁸

Tématu ZVS se taktéž věnují i etnografické studie, z nichž je v této práci využita zejména studie pod názvem *Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizacie života vojenskej komunity*, jejímž autorem je Slovák Ivan Murín. Studie se zabývala tradicemi a zvyklostmi vojáků v činné službě, přičemž na tyto vojáky bylo pohlíženo jako na členy konkrétní subkultury.³⁹

Další etnologické zpracování dané problematiky provedla pomocí metody orální historie Patricie Kubáčková ve studii s názvem *Vojna zelená – i černobílá*, kdy tato studie byla publikována v knize *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a intelligence*, která proběhla v rámci projektu, jenž organizoval Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.⁴⁰

Publikace od autorů Dany Bittnerové a Petra Janečka s označením *Folklor atomového věku* se zabývá kolektivně sdílenými prvky kultury v české společnosti v druhé polovině 20. století. Autor se v této knize zabývá více než jen problematikou subkultury vojáků ZVS, ale i jinými druhy subkultur, zejména trampy a příslušníky nejrůznějších hudebních subkultur. Tyto subkultury autor analyzuje z hlediska historie a zkoumá jejich specifické prvky, kterými

³⁷ TOMEK, Prokop. Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. *Historie a vojenství*, 2012, č. 2, s. 30–41.

³⁸ TOMEK, Prokop. Mimořádné události v ČSLA. *Historie a vojenství*, 2019, č. 4, s. 24–41.

³⁹ MURÍN, Ivan. Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizacie života vojenskej komunity. *Slovenský národopis*, 1994, č. 3, s. 334–347.

⁴⁰ KUBÁČKOVÁ, Patricie. Vojna zelená – i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a intelligence*. Academia: Praha, 2009.

se odlišují od majoritní společnosti. Z této knihy byla využita studie od autora Adama Votruby s názvem *Kultura vojáků základní služby*.⁴¹

Publikace, která byla využita v kapitole týkající se odvodového řízení branců, je od autora Petra Blažka a nese označení *A nepozdvihne meč.....: Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Tématem je přiblížit fenomén odpírání ZVS z nejrůznějších důvodů. Kniha se dále zabývá například fenoménem modrých knížek a kampaní za prosazování náhradní vojenské služby v 80. letech v Československu.⁴²

1.4.2.2 *Memoárová literatura*

Období výkonu ZVS v normalizační armádě popisují také nejrůznější pamětníci této životní etapy ve svých autobiografiích. Vzhledem k tomu, že řada těchto publikací je psána humornou formou, nelze je zahrnout do historického výzkumu k této práci. Z tohoto důvodu jsou tedy vybrány pouze tři a jsou zařazeny spíše pro obeznámení s danou problematikou než pro samotný historický výzkum.

V prvním případě se jedná o publikaci od autora Josefa Grobelného, která nese název *S emblémem chodů na klopách*. Publikace byla vydána v roce 2013. Autor zde vypráví své zážitky z let 1972–1974 v rámci své základní vojenské služby u brigády Pohraniční stráže České Budějovice pohraniční roty Cetviny na česko-rakouském pomezí. Cílem publikace bylo přiblížit život vojáka Pohraniční stráže, jehož hlavním úkolem byla ochrana státní hranice.⁴³

Další publikací je pak kniha autora Petra Ledinského s názvem *Pozemáci*. Kniha byla vydána v roce 2012. Autor zde popisuje svou základní vojenskou službu na letišti Brno-Slatiny. Zejména pak popisuje detailní informace o výcviku vojenských pilotů Československé lidové armády. Kniha unikátním způsobem přináší pohled na vojenské letectvo ČSLA z let 1974–1976.⁴⁴

⁴¹ BITTNEROVÁ, Dana; JANEČEK, Petr, ed. *Folklor atomového věku: kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum, 2011.

⁴² BLAŽEK Petr. *A nepozdvihne meč.....: Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha: Academia, 2008.

⁴³ GROBELNÝ, Josef. *S emblémem Chodů na klopách*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013.

⁴⁴ LEDINSKÝ, Petr. *Pozemáci*. Praha: Naše vojsko, 2012.

Třetí publikací je kniha s názvem *Vojínův nářek* od autora Václava Vokálka, která byla vydána v roce 2011, obsahuje autentické dopisy vojáka základní služby a poskytuje specifický pohled do života absolventa Vojenské katedry ČVUT.⁴⁵

⁴⁵ VOKÁLEK, Václav. *Vojínův nářek: autentické dopisy vojáka základní služby: železniční vojsko 1980*. Praha: Věra Nosková, 2011.

2 HISTORICKÝ KONTEXT

2.1 Normalizace a československá společnost

Období normalizace v Československu lze chápat jako společenský systém, zcela odlišný od předchozího státního socialismu či stalinského modelu řízení státu. Tento politický systém byl založen na autoritativním řízení. Vyznačoval se odklonem od principů národního komunismu, který byl prosazován v období obrodného procesu v roce 1968. Období normalizace znamenalo přijetí nové teze internacionalistického socialistického soužití a naprostou vazalizaci ČSSR se Sovětským svazem. Došlo k odhalování nepravostí jiných druhů socialistického zřízení, zejména eurokomunismu, čínského a jugoslávského komunismu. Zahraniční politika ČSSR byla výhradně určována na základě přání Moskvy. Ze strany ideologů normalizačního období došlo k rozvíjení teze o reálném socialismu, který byl prohlášen za jediný správný, stavějící na skutečných marxisticko-leninistických základech řízení společnosti. Reálný socialismus pak také souhrnně označuje období 70. a 80. let v ČSSR.⁴⁶

Období normalizace, které v Československu trvalo téměř dvacet let, je možné rozlišit na dvě etapy. První etapou je tzv. krátké období normalizace, které trvalo od srpna 1968 až do srpna 1969, a druhou etapou je tzv. dlouhé období normalizace, trvající od srpna 1969 po dobu následujících dvaceti let. Krátké období normalizace se vyznačovalo vzednutím vlny odporu proti prosazování nového pořádku ve straně a společnosti, dále proti odstranění politicky aktivních účastníků obrodného procesu z politického dění a všeobecně proti omezování práv občanů. V období mezi srpnem 1968 a dubnem 1969 docházelo k likvidaci reformního procesu shora, nicméně se vládnoucí garnituře stále nedařilo potlačovat úsilí některých občanských hnutí, která usilovala o alespoň omezený prostor, ve kterém by občané mohli vyjadřovat podporu reformnímu programu. Události, které následovaly po srpnu 1968, vešly posléze do dějin v souvislosti se statečností hrdostí a důstojností neozbrojených občanů Československa.

Tento roční proces, který se v některých případech trval až do listopadu 1969, přinesl určitou obnovu kontroly nad společností, ale stále ještě nedošlo k obnově starých pořádků. Lidé byli sice navenek loajální k vládnoucímu režimu, ale ve svém nitru stále kritičtí.⁴⁷ Konsolidační

⁴⁶ RATAJ, Jan; HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 351.

⁴⁷ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*, s. 35–36.

procesy, které následovaly po srpnu 1968, bychom mohly chápat jako snahu o stabilizaci společnosti a nutnosti pro to, aby strana získala klid pro svoji další práci. Toto však byl ze strany normalizátorů pouze zastírací manévr, kterým se snažili o prosazení svých skutečných cílů. Těmito cíli byla stabilizace norem, které byly Československu vnucené ze strany Sovětského svazu a jeho představitelů. Tímto mělo tedy dojít k naprostému ukončení všech reformních kroků a k návratu sovětského modelu řízení státu.⁴⁸

Dubnem 1969 a nástupem nové garnitury ve vedení státu došlo k otevřenému útoku na reformní ideje obrodného procesu a k zavedení nových pořádků ve společnosti. Cílem těchto nových pořádků byla modifikace neostalinistické varianty, jejímž prostřednictvím by bylo možné ovládat společnost a získat tak kontrolu nad obyvatelstvem. V tomto období byla již definitivně pohřbena idea demokratizace společnosti.⁴⁹ V květnu 1969 strana vydala tzv. *Realizační směrnici*, na jejímž základě měl být postaven nový režim. Obsahovala pět základních pilířů, kdy se jednalo o sjednocení komunistické strany, která bude založena na marxisticko-leninistických myšlenkách, obnovení vedoucí úlohy komunistické strany ve společnosti, co nejsnazší řešení ekonomických nezdarů, dělnická třída měla být posílena a měl být normalizován vztah se Sovětským svazem a ostatními socialistickými státy.

Jak konsolidace postupovala, přibývalo i kritických hlasů na adresu tehdejších reformních komunistů, u nichž docházelo k postupnému odvolávání z funkcí a přesouvání na stále méně a méně významné pracovní pozice. V prosinci roku 1970 bylo ze strany ÚV KSČ schváleno *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Na základě tohoto textu došlo k jednoznačnému odsouzení obrodného procesu roku 1968 a k ospravedlnění invaze států Varšavské smlouvy do ČSSR. Invaze těchto států byla posléze deklarována jako bratrská internacionální pomoc. Situace před touto pomocí byla označována jako kontrarevoluční proces ze strany pravicových oportunistů, kdy jen jiné jimi použité metody bránily proti komunistům použít stejný teror, jako tomu bylo v případě Maďarska v roce 1956. Výše zmíněná invaze byla tedy ospravedlnována, jakožto úkon směřující k tomu, aby bezprostředně odvrátil hrozbu spočívající ve svržení socialistického zřízení státu a jeho nahrazení kapitalismem. Výše uvedené Poučení z krizového vývoje se posléze stalo platným ideologickým základem pro celou dobu tzv. normalizace.⁵⁰

⁴⁸ RATAJ, Jan; HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 355.

⁴⁹ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*, s. 37.

⁵⁰ RATAJ, Jan; HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*, s. 355.

Vládnoucí garnitura po srpnových událostech roku 1968 musela alespoň nějakým způsobem sledovat postoje a nálady obyvatelstva. Ačkoliv se nepodařilo ustanovit dělnicko-rolnickou vládu, bylo nutné oslabovat nejrůznější občanská hnutí a posilovat jejich kontrolu. Toho bylo dosaženo zejména umlčením sdělovacích prostředků. Tím mělo být docíleno, že obyvatelstvo postupně rezignuje na reformní ideje obrodného procesu roku 1968. Vládnoucí představitelé postupným způsobem ustupovali od reformních myšlenek a nadále mobilizovali občanská hnutí, aby udržovala odpor veřejnosti proti normalizačnímu procesu. Odpor veřejnosti, který se vyhroutil v srpnu roku 1969, přiměl vládnoucí představitele k ostrému odporu vůči představitelům obrodného procesu, zbavil je svých funkcí a možností ovlivňovat dění ve společnosti. Následující konsolidační procesy spojené s politickými prověrkami odstranily z veřejného života okolo půl milionu lidí. Po roce 1969 byla vzhledem k událostem po únoru 1948 změna v tom, že kritériem sociálního vzestupu nebylo třídní hledisko, ale souhlas s novým politickým směřováním a loajální přístup k novému vedení strany.⁵¹ Strana k obnově staronových pořádků nemohla použít prostředky z počátku 50. let. Systém kontroly obyvatel byl založen na selektivitě výběru a podléhal určitým kritériím. Třídní nepřítel, jak jej známe z počátku 50. let, tedy neexistoval a nepřítelem číslo jedna se tak stali právě protagonisté a sympatizanti idejí reformního procesu. Strana přistupovala k mnohem civilizovanějším formám represí, mezi něž bylo možné zahrnout krátkodobé tresty vězení, ale právě především prověrky, jejichž cílem bylo naprosto zbavit politickou a ekonomickou elitu národa jejich vlivu, což mohlo mít v konečném důsledku pro tyto jedince mnohem horší dopad na jejich budoucí život.⁵²

K likvidaci idejí obrodného procesu však nestačily pouze represe a slibování určitých privilegií, nicméně pro uklidnění veřejného mínění bylo nutné, aby vládnoucí garnitura obnovila určité sociální jistoty. K završení úspěšné konsolidace poměrů měl přispět především sociální program, kterým došlo zejména ke zvýšení důchodů, a byla prováděna řada opatření ve směru k mladým rodinám.⁵³ V sociální oblasti, která se tedy týkala naprosté většiny všech obyvatel, se nepodařilo uskutečnit tak rychlý převrat v krátkém časovém horizontu jako v oblasti politické. Nová vládnoucí garnitura si uvědomovala, že by mohlo dojít k sociálnímu neklidu mezi obyvatelstvem, a proto byl v této oblasti zvolen postup uplatňovaný v dřívějších

⁵¹ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*, s. 350–351.

⁵² KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*, s. 38.

⁵³ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*, s. 350–351.

krizových dobách. Nedošlo tedy k rušení nejrůznějších sociálních programů a opatření, ale v průběhu normalizace byla tato opatření a programy nadále rozšiřovány.⁵⁴ Oficiální komuniké strany k tomuto kroku bylo, že je potřeba překonat nepříznivý vývoj, ve skutečnosti se však jednalo o získání mladé generace na svou stranu. Důležitá byla změna sociální základny založená na pragmatismu, konzumerismu a zjednodušeném pojetí socialismu. Toto naráželo na odpor veřejnosti, která byla po léta zvyklá na sociální systém, který byl budován po mnoho generací, a jen velmi těžko si zvykala na nové poměry, které neodpovídaly tendencím v tehdejším světě. Normalizační období se tak velmi dotklo zejména střední generace, z jejíž strany nejčastěji došlo k politické angažovanosti proti normalizačním praktikám.⁵⁵

⁵⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*, s. 40.

⁵⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*, s. 352.

2.2 Konsolidační procesy a „očistěná armáda“

Smyslem armády již od počátku 60. let byla příprava možných válečných operací, které by se měly odehrávat na západních hranicích ČSSR. Armáda měla v takovém konfliktu roli prvosledového frontu, který zatlačí západní „imperialisty“ zpět do hloubi jejich území. Ofenzivní plán dále počítal za pomoci států Varšavské smlouvy s postupem přes naše území směrem přes Francii a Spolkovou republiku Německo, a to za pomoci jaderných zbraní. Vzájemnou politickou jednotu států Varšavské smlouvy měla garantovat i společná vojenská cvičení, která probíhala i na řadě míst v ČSSR. Pokud by se však výše uvedené plány, které směřovaly pouze k rozšíření a upevnění mocenského impéria SSSR staly skutečností, pro ČSSR by to mělo nemyslitelné následky. Po roce 1970 došlo k zachování tohoto válečného plánu armády, nicméně pod velením Střední skupiny vojsk v Československu.⁵⁶

V dubnu roku 1969 došlo k nástupu Gustáva Husáka do čela ÚV KSČ a k následnému odvolání Alexandra Dubčeka z jeho funkce, což v mnoha případech znamenalo předzvěst budoucích normalizačních opatření. Po dubnovém zasedání ÚV KSČ byly stanoveny zásady, dle kterých se měla ubírat budoucí politika státu. Tyto zásady vycházely z tradičního marxisticko-leninistického pojetí společnosti. Zejména mělo dojít k obnovení vedoucí úlohy strany v jejím tradičním pojetí. Toto pojetí mělo být ve všech směrech uplatňováno zejména ve všech společenských organizacích, státní správě a orgánech Národní fronty. Mělo dojít k upevnění funkce státu na úrovni všech jeho základních článků. Obnova a konsolidace československého hospodářství a duch vzájemné bratrské pomoci s ostatními socialistickými zeměmi a dobrá spolupráce s KSSS byly považovány za samozřejmost. Tento očistný proces měl samozřejmě probíhat i v armádě.⁵⁷

V srpnových dnech roku 1968 většina členů armády projevovala nějakým způsobem nesouhlas s okupací. Formy odporu členů armády lze rozdělit do několika skupin. První forma odporu vůči okupantům spočívala zejména v pasivitě a izolacionismu. Tato se projevovala zejména v odmítání pomoci intervenčním vojskům států Varšavské smlouvy a blokování vstupu do posádek armády za využití vojenské techniky. Druhá forma odporu členů armády již byla

⁵⁶ TOMEK, Prokop. Československá lidová armáda: O vojsku, které nebránilo vlastní zemi, Pohraniční stráž a Lidových milicích. In DRDA, Adam; DUDEK, Petr; NĚMEČEK, Tomáš; TOMEK, Prokop. *Příběhy bezpráví: Jeden svět na školách: metodická příručka*. Praha: Člověk v tísni, 2012.

⁵⁷ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 272–273.

aktivního charakteru a spočívala zejména ve vytváření obranných postavení, vyvážení zásob a zpravodajské činnosti. Nejčastěji se však tato forma odporu projevovala vydáváním protestních rezolucí, podporou reformního vedení strany a diskusí v médiích a veřejných fórech. Výjimkou nebyly ani téměř diverzní akce spočívající ve využití rozhlasové techniky pro ilegální vysílací přenosy a využití tiskáren pro šíření protisovětských letáků.⁵⁸

Období od podzimních měsíců roku 1969 probíhalo ve znamení konsolidačního procesu v armádě. Hodnotila se činnost a názory členů armády v období obrodného procesu roku 1968. Za tímto účelem došlo ke zřízení speciálních kontrolních a revizních komisí, jejichž členové měli vůči výše uvedeným členům armády využívat nejrůznějších nástrojů. Normalizační komise byly složeny z řad konzervativců a z nových členů strany, kteří dobrovolně akceptovali nový směr ve straně i společnosti, kteří za tímto pragmatickým rozhodnutím hledali nové možnosti uplatnění a kariérního růstu. Konsolidační proces v armádě byl uskutečněn ve dvou základních rovinách, rovině politické a rovině služební. Období od podzimu roku 1969 lze chápat jako pomyslný „*hon na čarodějnice*“, kdy se za pomoci nejrůznějších organizovaných kampaní, spočívající v konání nejrůznějších akcí, mítinků a schůzí napomáhalo k šíření normalizačních myšlenek. Prověřkové komise se zejména v první fázi konsolidačního procesu opíraly o informace vojenské kontrarozvědky získané během obrodného procesu. Vojáci měli například vypracovat povinný dodatek ke svému životopisu, ve kterém měli hodnotit svoji činnost v průběhu obrodného procesu, zejména pak, jakým způsobem se stavěli ke vstupu vojsk Varšavské smlouvy na naše území. Ze strany normalizátorů byly vydány dva základní konsolidační dokumenty. Prvním byla „*Zpráva o případech zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech roku 1968*“, jejímž cílem byla rekapitulace postojů a vlasteneckých aktivit vojáků od srpna 1968 až do návratu československých představitelů z Moskvy a byly v ní taktéž uvedeny případy výše uvedených ilegálních aktivit příslušníků armády v tomto období. Dalším dokumentem bylo „*Politicko-organizační zabezpečení lednového pléna ÚV KSČ a výměny stranických legitimací v roce 1970*“, na základě něhož bylo doporučováno nevést s označenými osobami dlouhá jednání a zrušit jejich členství ve straně nebo je rovnou vyloučit. Důvody pro vyloučení ze strany byly protisovětské postoje, nesouhlas s normalizační politikou, potlačování úlohy strany a zneužívání armádních prostředků v srpnových dnech roku 1968.⁵⁹

⁵⁸ Tamtéž, s. 255–256.

⁵⁹ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 275–279.

Na poradě stranicko-politických orgánů 21. dubna 1970 vydal náčelník Hlavní politické správy armády prohlášení, v němž je uvedeno: „*Smyslem opatření, která v armádě v souladu s linií KSČ přijímáme, je především upevnit vedoucí úlohu strany, prohloubit třídní a internacionální přístupy k osvětlování a řešení základních otázek života armády; upevnit naši armádu jako vyhraněně třídní a mocensko-politický nástroj socialistického státu a rozhodně se vypořádat se všemi pravicově oportunistickými a protisovětskými elementy a tendencemi... Velkou část příslušníků armády se podařilo dostat alespoň v základu z iluzí o polednovém vývoji. V jejich povědomí je toto období stále více charakterizováno jako falešný výklad a realizace socialistické demokracie. (...) Ideologickým a politickým základem tohoto pozitivního posunu je především skutečnost, že se podařilo ideologickou a politickou prací mezi příslušníky armády, zejména velitelským sborem, v základu rozložit a rozbít ideově politickou psychózu nacionalistické jednoty, vytvořenou pod hegemonií bloku pravicových a antisocialistických sil v polednovém vývoji a v období po srpnu 1968 v celé společnosti.*“⁶⁰

Na základě výsledků hlášení schůzí komunistické strany v lednu roku 1971 je již deklarována skutečnost, že došlo k zastrašení a zpracování téměř všech příslušníků armády. Jednoznačným cílem vedení celé armády tedy byla pacifikace vojska, jeho dezorientace, identifikace problémových jedinců, kteří tzv. „samostatně myslí“. Toto nebylo v žádném případě žádoucí. Není výjimkou, že ještě v počátcích normalizačního období se v armádě nacházelo mnoho důstojníků, kteří stále sdíleli reformní myšlenky nebo nebyli v komunistické straně.

Pacifikace hnutí odporu v armádě byla pro vládnoucí garnituru naprostou nutností. Dle níže uvedené studie historika Prokopa Tomka čítala armáda v období normalizace zhruba okolo 200 tisíc příslušníků armády a 75 tisíc občanských pracovníků. Počet vojáků základní služby se pohyboval okolo 140 tisíc. Po provedené výměně stranických legitimací a následných pohovorech, které v armádě probíhaly, ztratilo členství v komunistické straně 7 229 vojáků z povolání, tj. 15,6 %. Po stranické linii byli dále až do roku 1973 potrestáni velitelé a posluchači vojenských škol v počtu 3 229 lidí. Nejvíce se však prováděné čistky dotkly vysoce postavených služebních funkcionářů armády, u kterých se jako nejčastější důvod pro odvolání z funkce uváděly zejména pravicové názory a politické nezvládnutí svých funkcí ve vedení. Ke dni 31. prosince 1970 jich bylo ze své funkce odvoláno celkem 34,4 %. Mezi léty

⁶⁰ TOMEK, Prokop. Československá lidová armáda: O vojsku, které nebránilo vlastní zemi, Pohraniční stráž a Lidových milicích. In DRDA, Adam; DUDEK, Petr; NĚMEČEK, Tomáš; TOMEK, Prokop. *Příběhy bezpráví: Jeden svět na školách: metodická příručka*. Praha: Člověk v tísni, 2012.

1970–1973 došlo k propuštění 4 013 armádních velitelů, 3 590 důstojníků a 423 praporčíků. Důvodem byla jejich politická nezpůsobilost, která znamenala jejich okamžité propuštění z armády.⁶¹

V průběhu několika let se podařilo nejen v armádě, ale i v celé normalizační společnosti uskutečnit nový směr, kterým se měla společnost ubírat a zároveň nastolit zcela nové pořádky. Armáda však zcela ztratila svou samostatnost. Dynamika její další výstavby a obranná politika byla zcela závislá na vrchním velení ozbrojených sil států Varšavské smlouvy, které bylo trvale pod patronací sovětských maršálů a velitelů. Současně s tímto také do fungování armády citelně zasáhlo rozhodnutí o umístění sovětských vojsk v Československu, což v praxi znamenalo hledání nových prostor pro zhruba 100 útvarů armády. Redislokace armády znamenala naprosté zpřetrhání vzájemných vazeb mezi mužstvem a poznamenala i jejich rodinné příslušníky.⁶²

2.2.1 Základní vojenská služba a její právní úprava

V průběhu 20. století se podmínky základní vojenské služby velmi často měnily, zejména pak z důvodu aktuální politické situace. Na průběh základní vojenské služby měla vliv státní politika vyplývající z jejich mezinárodních závazků. Od roku 1945 činila standardní délka základní vojenské služby 24 měsíců. Krátce po komunistickém únorovém převratu roku 1948 vzniká zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon, s účinností ode dne 1. října 1949. Tento zákon ve své druhé části vymezoval brannou povinnost občanů, zejména obsah a rozsah branné povinnosti občanů Československé republiky. V tomto zákoně byla stanovena branná povinnost pro občany Československé republiky od 17 do 60 let. Dále byla v oddílu III, této části zákona stanovena služební povinnost občanů Československé republiky, která znamenala včasné nastoupení a vykonání vojenské činné služby. V tomto případě je nutné uvést, co vlastně znamenal pojem vojenské činné služby. Vojenská činná služba zahrnovala základní vojenskou službu, náhradní službu, další službu, službu vojáků z povolání, službu vojáků ve výslužbě povolání k přechodně činné službě, vojenská cvičení a mimořádnou službu. Toto bude podrobněji rozpracováno níže. Každý voják byl povinen nastoupit k výše uvedené službě dle svých duševních a tělesných schopností a znalostí.⁶³

⁶¹ Tamtéž.

⁶² TOMEK, Prokop. Československá lidová armáda: O vojsku, které nebránilo vlastní zemi, Pohraniční stráž a Lidových milicích. In DRDA, Adam; DUDEK, Petr; NĚMEČEK, Tomáš; TOMEK, Prokop. *Příběhy bezpráví: Jeden svět na školách: metodická příručka*. Praha: Člověk v tísni, 2012.

⁶³ Oddíl II. až III. zákona č. 92/1949 Sb., branný zákon.

Muž, který byl odveden, až do doby než nastoupil základní vojenskou službu, byl nazýván odvedencem a poté, co byl odveden a zařazen do pravidelné armády, se stal vojákem.⁶⁴ Pravidelné odvody do armády probíhaly každoročně zpravidla v září a říjnu. K pravidelnému odvodu byli zapisováni občané, kteří k 31. prosinci příslušného roku dovršili 18. rok svého věku.⁶⁵ Občanům, kteří byli lékařskou komisí v rámci odvodového řízení shledáni jako trvale nezpůsobilí k vojenské činné službě, byl vydán průkaz o neschopnosti k vojenské činné službě lidově nazývaný jako „modrá knížka“.⁶⁶

Lze dodat, že úmyslným vyhýbání se výkonu vojenské činné služby mohl pachatel naplnit skutkovou podstatu trestného činu vyhýbání se služebnímu úkonu a výkonu vojenské služby dle § 280 trestního zákona.⁶⁷

Výše uvedený branný zákon byl tedy jednotnou právní normou, která vymezovala rozsah a podmínky základní vojenské služby v Československé a později v Československé socialistické republice. Zákon platil až do 1. prosince 1999, kdy došlo k jeho zrušení. V roce 1978 tento zákon prošel novelizací.⁶⁸

ZVS byli povinni nastoupit všichni branci, kteří byli odvedeni a nebyli určeni k výkonu náhradní služby. Začátkem ZVS byl den nástupu a ukončena byla vydáním propouštěcích dokladů. Její délka byla, z důvodu akceschopnosti a nepřetržité bojové pohotovosti armády, 24 měsíců. Absolventům vysokých škol, kteří úspěšně zakončili vojenskou přípravu, byla upravena délka ZVS na dobu 12 měsíců. Hlavními cíli ZVS bylo poskytnout odvedeným osobám základní znalosti pro úspěšné vedení tehdejšího boje, které spočívaly ve vojenských odborných dovednostech, vědomostech a návycích. Neméně důležité bylo rozvíjení politicko-morálních a bojových vlastností, mezi které patřily zejména internacionalismus, vlastenectví, nenávisť k nepříteli, sebeovládání, odolnost, houževnatost, ukázněnost, hrdinství, využití výsledků mírového výcviku v součinnosti s ostatními příslušníky v náročných a proměnlivých situacích. Rozvíjení těchto, pro armádu tolik potřebných vlastností vojáků, bylo záležitostí výchovného procesu, jehož cílem bylo záměrné a cílevědomé působení

⁶⁴ *Československá lidová armáda: Otázky a odpovědi o vojenské základní službě*, s. 15–16.

⁶⁵ § 16 zákona č. 92/1949 Sb., branný zákon.

⁶⁶ § 3 nařízení vlády č. 21/1958 Sb., jímž se provádí branný zákon.

⁶⁷ § 280 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

⁶⁸ Zákon č. 121/1978 Sb., branný zákon.

na člověka směrem a prostředky, jejichž prostřednictvím se mělo dosáhnout toho, že v co nejkratším čase nastanou tolik žádoucí změny v psychice vojáků.⁶⁹

Jak již bylo výše zmíněno, bylo možné na místo vykonání ZVS absolvovat náhradní službu, jejíž délka byla stanovena na dobu pěti měsíců. Tuto službu nastupovali lidé, kteří bez vlastního zavinění nebyli odvedeni nebo nenastoupili ZVS do 30 let věku, dále bylo možné tuto službu absolvovat na vlastní žádost z mimořádných rodinných, hospodářských nebo sociálních důvodů a poslední možností bylo rozhodnutí ministerstva národní obrany v případě, kdy by došlo k přebytku odvedených osob. Smysl náhradní služby spočíval v poskytnutí možnosti každému občanovi, aby se v omezeném rozsahu podílel na obraně vlasti.⁷⁰

Aby byla zabezpečena nepřetržitá bojová pohotovost, bylo taktéž kromě výkonu ZVS nezbytně nutné, aby byla prováděna mimovojsková příprava vojáků zařazených do záloh. Pokud se tato prováděla v pracovní době, byla považována za překážku v práci v obecném zájmu a danému jedinci bylo poskytnuto pracovní volno s náhradou mzdy ve výši průměrného výdělku.⁷¹

⁶⁹ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 5–9.

⁷⁰ *Základní vojenská příručka*, s. 18.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 335–336.

3 EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 ZVS ve vzpomínkách narátorů a její reflexe

Základní vojenská služba měla z pohledu tehdejší vládnoucí garnitury několik základních funkcí. Nejednalo se jen o způsob občanské výchovy mužské populace, ale i prostředek, pomocí něhož lze docílit ideologického vlivu na širší skupinu obyvatel. Prostřednictvím ZVS docházelo k indoktrinaci, socializaci a vytváření disciplinovanosti celé tehdejší generace odvedenců. Lze pak v této souvislosti hovořit o jistém civilizačním procesu. Muži, kterým se v průběhu odvodového řízení nepodařilo vyhnout se ZVS a získat modrou knížku, se pak rázem ocitli v izolaci pod přímým vlivem důstojnického sboru, který se z těchto mužů snažil vytvořit nového člověka plně oddaného socialistickému zřízení.⁷²

Základní vojenská služba vyžadovala dokonalou organizaci a přísné dodržování vojenského režimu, jehož cílem bylo zabezpečit pravidelný a stálý způsob veškerých činností vojáků u roty, vycházející z řádů, předpisů a rozkazů armádních velitelů. Tímto přísným dodržováním vojenského režimu mělo u vojáků ZVS dojít k vypěstování smyslu pro organizovanost, upevnit jejich vojenské návyky pro přesný výkon služby a podříditi jejich osobní zájmy zájmům společným a naučit je žít ve vojenském kolektivu příslušné roty. Prostřednictvím tohoto mělo u vojáků v průběhu ZVS dojít k takovým povahovým změnám, jejichž prostřednictvím získají žádoucí vlastnosti, které budou následně uplatňovat nejen v průběhu ZVS a při plnění případných bojových úkolů, ale po ukončení ZVS i v běžném občanském životě. Čím více ZVS vyžadovala omezení osobního zájmu vojáků, tím bylo taktéž více potřeba se starat o materiální, kulturní a osobní potřeby každého vojáka.⁷³

Pro převážnou většinu narátorů znamenala ZVS pozitivní zlom v jejich dosavadním životě, který se následně odrazil i v jejich dalším životním směřování, zejména pak v souvislosti s rozvojem nových sociálních kontaktů, vzděláváním a získáváním nových životních zkušeností, jak uvedl jeden z narátorů: „*Vojna jako taková byla sranda, mělo to několik atributů, prvním z nich byl, že člověk šel do prostředí, který neznal, opustí se zázemí rodičovský a nastoupí se na vojnu, kde člověk získává jednak nové přátele, jednak nové zkušenosti a jednak*

⁷² HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 168–169.

⁷³ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 5–6.

je to věc i vzdělávání a ta vojna se proměnila takovou zkušeností tím, že člověk získával novou zkušeností a těšil se, až vypadne.“⁷⁴

Dosažení výše uvedených kritérií a vychovat mladé muže ve skutečné obránce socialistické vlasti znamenalo především správné stanovení cílů, obsahů a metod přípravy vojáků a respektování principů systematickosti a posloupnosti k dosažení kvalitní výchovy a výcviku odpovídajícího tehdejšími požadavkům a možnostem.⁷⁵

V průběhu ZVS se tedy narátoři setkali i s věcmi, se kterými by se v běžném civilním životě nesetkali a které souvisely zejména s obsluhou vojenské techniky a zařízení: *„To bylo fakt, že člověk tam jakoby viděl hodně věcí, zajímavých jo, stíhací letadla a různé, technika veškerá, já jsem byl nasazený u radiolokátorů jako řidič, my jsme dávali dohromady vždycky, když se potom někde jelo na záložní letiště na cvičení, tak se postavily radary, všechna ta technika se pospojovala a sledovali se letadla.*“⁷⁶

Přechod z civilního do vojenského prostředí pak pro většinu nově příchozích mladých mužů zpravidla znamenal okamžitý zlom v jejich životě, kdy se jednalo o zcela neznámé prostředí spojené s podmínkami izolace a zvýšené psychické a fyzické zátěže.⁷⁷

Tento naprostý zlom v životě branců a podmínky, ve kterých byla ZVS prováděna, mohly mít na některé lidi velmi negativní vliv, jak uvádí jeden z narátorů, pro kterého ZVS neznamenal prakticky žádný přínos do jeho dalšího života: *„Ztráta času, ztráta času, jak co se týče vzdělání, peněz, tak svým způsobem degradace lidské osobnosti.*“⁷⁸

V provedeném výzkumu k tématu ZVS se výzkumník dále zaměřil na to, zda by narátoři souhlasili se znovuzavedením ZVS, pokud by to bylo za současných podmínek možné. Výzkumem bylo zjištěno, že převážná část narátorů souhlasí se znovuzavedením ZVS v době od pěti měsíců do jednoho roku. Dva z dotazovaných narátorů se znovuzavedením ZVS nesouhlasí, kdy jeden z nich v rozhovoru uvádí, že souhlasí pouze s profesionální armádou, jak k dané věci vysvětluje: *„Dneska chceš být voják, máš na to, dělej to jako profík, dneska ten hr*

⁷⁴ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

⁷⁵ *Příručka pro velitele rot a čet.*, s. 6.

⁷⁶ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁷⁷ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 171.

⁷⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

system, masa lidi v dnešním pojetí války nemá smysl, za daný technologický situace to musí být stoprocentní profesionál. ⁷⁹

Druhý z těchto narátorů pak přináší zcela nový pohled na danou věc, kdy jako jednu z možností uvádí zavedení alternativy branné výchovy do současného vzdělávacího systému: *„Dovedu si představit, že by na školách byla alternativa branné výchovy, ale myslím teď skutečnou výchovu, kdy by lidi, mládež byla seznamována s prvky armády, s prvky civilní obrany, co mají dělat v případě, že dojde ke střelbě na škole a tak, že by s tím měli být seznámeni, že by tam měly být prvky první pomoci a tak, aby lidi byli připravenější.* ⁸⁰

Pro převážnou většinu nově příchozích branců znamenal výkon ZVS v podmínkách normalizační společnosti naprostý obrat v jejich dosavadním životě. Přejít z civilního do vojenského prostředí ve všech případech vyžadoval podřízení jejich osobních zájmů zájmům vojenského kolektivu a vypěstování smyslu pro organizovanost. Prostřednictvím dodržování přísných pravidel vojenského režimu se tehdejší vládnoucí garnitura snažila z vojáků vychovat člověka, který bude plně oddán tehdejšímu socialistickému zřízení. Ve většině případů narátoři zpětně hodnotí ZVS jako přínosnou pro jejich další životní směřování. V průběhu této služby u nich došlo k rozvoji nových sociálních kontaktů, kdy našli celou řadu nových přátel, ale především jim tato služba přinesla nové možnosti pro jejich další osobní rozvoj související zejména s obsluhou nejrůznější vojenské techniky a zařízení. Jejím prostřednictvím se tito muži měli mnohdy šanci dostat i k věcem, které byly civilnímu obyvatelstvu nedostupné.

Toto hledisko však nelze plně generalizovat, neboť se vyskytly i případy mužů, které výkon ZVS poznamenal i velmi negativním způsobem, což souviselo zejména s naprostým omezením osobní svobody, ušlým finančním ziskem po dobu vojenské služby a nerespektováním lidské důstojnosti a individuality jedince.

V souvislosti s problematikou ZVS by převážná většina narátorů souhlasila, pokud by to bylo za současných podmínek možné, s jejím znovuzavedením v menším časovém horizontu, a to na dobu od pěti měsíců do jednoho roku. Někteří souhlasí pouze se systémem profesionální armády, který nyní funguje v České republice, a to z důvodu, aby vojenskou službu vykonávali pouze lidé, kteří jsou dostatečně motivováni a jsou profesionály ve svém oboru, a další z narátorů například uvádějí jako alternativu ZVS zavedení branné výchovy do současného

⁷⁹ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁸⁰ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

školského systému. Autor práce se domnívá, že tato alternativa by byla přínosná, neboť sám pracuje v oboru, jemuž je bezpečnostní problematika velmi blízká.

3.2 Odvodové řízení a nástup k vojenskému útvaru

Odvodové řízení sloužilo k tomu, aby byl příslušný branec zařazen do vojenské evidence a stal se dalším členem, který doplnil brannou moc státu. Cílem odvodu bylo, aby příslušná lékařská komise rozhodla o tom, zda je branec schopný nebo neschopný k vykonání vojenské činné služby. Největší množství budoucích vojáků získávalo první kontakt s armádou právě v rámci pravidelných odvodů, které byly v příslušné legislativě, tj. v branném zákoně, zařazeny mezi hlavní odvody.⁸¹

O případném odkladu vojenské činné služby měly rozhodovat výše uvedené odvodní komise a jim nadřazené vyšší odvodní komise. Na jejich rozhodnutí pak závisela skutečnost, zda povoláný branec je nebo není zdravotně způsobilý k vykonání vojenské služby. Povinností každého občana bylo dostavit se k pravidelnému odvodu včas a na stanovené místo na základě jemu doručeného povolávacího rozkazu.⁸²

Poté, co byl odvedenec shledán způsobilým k výkonu ZVS, byl ze strany příslušné okresní, obvodní nebo městské vojenské správy zařazen k určenému druhu vojska, dle jeho příslušné odbornosti, aby bylo možné co nejvíce využít jeho znalostí a schopností. Hlavními podklady pro zařazení k druhu vojska byly zprávy odvedenců, které bylo třeba podat včas. Ne vždy se však podařilo zařadit odvedence tam, kde by skutečně mohl nejlépe uplatnit své znalosti a dovednosti. Při zařazování k druhu vojska se taktéž přihlíželo k rodinným, osobním a sociálním poměrům odvedence. Rozhodnutí příslušné vojenské správy o zařazení k určitému druhu vojska bylo konečným rozhodnutím a nešlo se proti němu odvolat.⁸³

Občan, který byl na základě lékařského posudku vydaného odbornou komisí shledán nezpůsobilým k výkonu vojenské služby, tedy nebyl odveden ani zařazen do zálohy, byl vydáván průkaz o osvobození od vojenské povinnosti lidově nazývaný jako „modrá knížka“. Odborné komisi vojenských lékařů předkládal branec dotazník, týkající se jeho zdravotního stavu, který si nechal potvrdit u svého lékaře a ten jej na základě tohoto dotazníku následně poslal k odborným vyšetřením, s jejichž výsledky se posléze dostavil k odvodové komisi. Za naprosto neschopné výkonu vojenské činné služby se považovaly osoby bez ruky nebo nohy, slepé na obě oči, hluchoněmé, soudem pro duševní poruchu zbavené svéprávnosti

⁸¹ Oddíl II. až III. zákona č. 92/1949 Sb., branný zákon.

⁸² Tamtéž.

⁸³ *Základní vojenská příručka*, s. 12.

a stížená vadou, která je činí trvale neschopnými samostatně se pohybovat. O tomto rozhodoval náčelník vojenské správy.⁸⁴

Získat modrou knížku se před výkonem ZVS pokusil ne jeden odvedenec. Prostředků k získání modré knížky bylo několik, někteří si například úmyslně vyvolávali onemocnění nebo zranění. Pokud byl však voják léčen s tímto zraněním nebo onemocněním ve zdravotnickém zařízení, byl posléze povinen uhradit náklady spojené s tímto léčením. Dalším způsobem, který se často objevoval v praxi, bylo padělání nejrůznějších listin, např. lékařských potvrzení, výjimkou nebyly ani padělané úmrtní listy. Armáda tehdy vojákům radila, aby neobjevovali objevené, a to z důvodu, že pro všechny jejich předchůdce to slavně nedopadlo a nedopadne to tak ani pro ně. Vyjma výše uvedených případů se vyskytovaly i případy, kdy odvedenci sami prohlásili, že ZVS nenastoupí.⁸⁵

I v tomto případě se dle tehdejšího trestního zákona jednalo o naplnění skutkové podstaty trestného činu Vyhýbání se výkonu vojenské služby dle § 280 trestního zákona, za který pachateli tohoto činu hrozil trest odnětí svobody v délce trvání šesti měsíců až pěti let nepodmíněně.⁸⁶

Hlavní důvody odpírání ZVS nebyly však náboženské nebo politické, ale byly spojovány spíše s nízkou prestiží armády ve společnosti, změnou životního stylu a všeobecně z negativního vnímání ZVS, související zejména s šikanou, nízkou kvalitou velitelů a špatnými sociálními podmínkami vojáků ZVS.⁸⁷

Získání modré knížky bylo snahou většinové části tehdejších branců. Mezi důvody, které tehdejší mladí muži uváděli, patřila zejména výše zmíněná šikana, vojenský dril, odpor k uniformitě, ztráta času, popřípadě zasahování do jejich tělesné integrity související například s ostříháním tehdy poměrně módních dlouhých vlasů.⁸⁸

Provedeným výzkumem mezi narátory k tématu odvodového řízení bylo zjištěno, že polovina dotazovaných narátorů při něm nezažívala nějaké negativní pocity nebo emoce. Převládá názor, že vzhledem k jejich tehdejšímu věku nad smyslem odvodového řízení příliš

⁸⁴ § 3 nařízení vlády č. 21/1958 Sb., jímž se provádí branný zákon.

⁸⁵ *Základní vojenská příručka*, s. 244.

⁸⁶ § 280 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

⁸⁷ BLAŽEK Petr. *A nepozdvihne meč.....: Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*, s. 12.

⁸⁸ Tamtéž, s. 90.

nepřemýšleli a brali jej spíše jako nutnost: „*Dřív se to ani nevnímalo, když tě bylo osmnáct let, to tě ještě ani nebylo třeba, takže ty jsi na to vůbec nemyslel, na nějaký tyhle voloviny, byli jsme z toho napřed vyplesklý, ale pak jsme zjistili, že to je taková brnkačka.*“⁸⁹

Další z dotazovaných narátorů byl naopak i překvapen dokonalým systémem a vysokou mírou efektivnosti, kterými disponovala okresní vojenská správa pro zařazování branců ke konkrétnímu druhu vojska: „*My jsme se na ten odvod připravovali, jednou bylo shromáždění, kde branci takový jsme dostali takovej titul branec, kde jsme získali nějaký zkušenosti, vědomosti i nám řekli, co nás na tej vojně čeká, a pak jsme absolvovali lékařskou prohlídku, na lékařskej prohlídce byl jejich obvodní doktor, kterej řekl, jestli jsme zdravý nebo ne, že tam vyřadili pár lidí, který tam byli, a u odvodní komise bylo zajímavý, že to nebylo jenom z odborníků jako z vojáků, ale že tam byl třeba i starosta, předseda národního výboru, kterej měl na starosti kádrový věci, takže jedna věc byla lékařská, jedna věc byla odborná vojenská a ta třetí byla, že tam ten starosta ještě uváděl informace, který byly z místa bydliště, takže ten odvodní komisař si mohl udělat informaci nebo získávat informaci, která byla naprosto přesná a myslím, že byla úplně i ideální pro to, kam člověka zařadit.*“⁹⁰

Druhá polovina narátorů v průběhu odvodového řízení zažívala určité negativní emoce nebo strach, dva z nich dokonce souhlasili s tvrzením, že získání modré knížky bylo snahou majoritní společnosti: „*Pocity to byly pro mě špatný, když říkám, že jsem nechtěl na vojnu, jako asi každěj, si myslím, nebo většina, ale cítil jsem se – taková bezmocnost, musíte, není to, že můžete, ale musíte.*“⁹¹

Druhá výzkumná otázka k danému tématu souvisela s názory narátorů na držitele modrých knížek, kdy dva z dotazovaných narátorů zatracují osoby, které modrou knížku získali. Jeden z nich v rozhovoru uvádí, že se jednalo jen o vychytralost, jak se vyhnout ZVS: „*Spíš to bylo takový vychcaný nebo vyčůraný, abych řekl správně, byl to jejich cíl a bylo to tak podle nich, já si zase myslím, že ta služba, která byla, byla určitým způsobem vrácení toho, co ta společnost do člověka investovala, většinou to bylo tak, že se jim na vojnu nechtělo, že se tý vojny báli.*“⁹²

⁸⁹ Z rozhovoru Petra Drože s J. M. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁹⁰ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

⁹¹ Z rozhovoru Petra Drože s J. P. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁹² Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

U dalších šesti narátorů lze na danou problematiku vysledovat názory, že lidé, kteří získali modrou knížku, byli chytřejší, než byli oni sami. Nejlépe toto tvrzení vystihuje odpověď jednoho z narátorů, kdy ve své odpovědi uvádí: „*V té době jsem je docela bral za frajery jako, že jsou dobrý, že si to zařídí.*“⁹³

Další tři narátoři v souvislosti s předmětnou otázkou uváděli, že držitele modrých knížek nezatracují a uznávají, pokud šlo o lidi, kteří byli neschopní k výkonu ZVS ze zdravotních důvodů: „*Když to třeba dostal, byl nemocnej nebo tak, tak za to ten kluk nemohl, některý fixlovali, co třeba teď jsem viděl, různý ty herci, jak se tomu vyhejbali, tak by jim to neškodilo, některejm, ale říkám, některý za to nemohli, když byli nemocný, tak nemohli, na některý věci musel bejt člověk fakt zdravej.*“⁹⁴

Nástup ZVS byl stanoven povolávacím rozkazem, který musel být splněn přesně dle pokynů, bez odmlouvání a včas. Odvedenec byl zejména povinen řídit se pravidly stanovenými v tomto povolávacím rozkazem, zejména se dostavit včas, nakrátko ostříhán a ve střízlivém stavu. V průběhu cesty k vojenskému útvaru, která probíhala zpravidla vlakem, armáda radila odvedencům, aby se chovali ke svému okolí s patřičnou úctou a respektem, ačkoliv v té době ještě nespádali pod kázeňskou pravomoc velitele své vojenské posádky. Po nástupu k vojenskému útvaru následovala prezence, prostřednictvím které se zjišťovalo zejména to, zda daná osoba má skutečně plnit ZVS u tohoto útvaru. Při prezenci odvedenec předkládal povolávací rozkaz a příslušné doklady. Splněním této povinnosti a následným rozhodnutím, ke které jednotce je odvedenec přidělen, se odvedenci stávali vojáky v činné službě.⁹⁵

Po přijetí k vojenskému útvaru dále následovala vstupní lékařská prohlídka, která byla prováděna ve zvláštních místnostech.⁹⁶ Osobní věci vojáků byly zabaleny a odesílány poštou na adresu, kterou vojáci uvedli a následně obdrželi výstrojní součástky podle normy a zásad stanovených ve zvláštním právním předpisu.⁹⁷

⁹³ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (1) dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁹⁴ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

⁹⁵ *Základní vojenská příručka*, s. 13.

⁹⁶ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 189.

⁹⁷ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 102.

Jak již bylo uvedeno výše, okresní vojenská správa měla při zařazování odvedence přihlížet k jejich osobním, rodinným a sociálním poměrům, ne vždy se to podařilo, neboť prvořadý byl celospolečenský zájem.⁹⁸

V odpovědi na třetí výzkumnou otázku, která se týkala nástupu k vojenskému útvaru, převládal u většiny narátorů názor, že nástup k vojenskému útvaru se u nich nesl ve znamení obav a následného strachu z nástupu do neznámého prostředí, a dále se u nich projevovaly pocity jako například vztek a nechut', omezování osobní svobody spojené zejména s pobytem ve vojenském prostředí, jak uvádí ve své odpovědi jeden z narátorů: „*No nějaký režim mně nevadil, vadilo mi to omezení osobní svobody, totální.*“⁹⁹

Další obavy narátorů pramenily zejména ze strachu z šikany u vojenského útvaru a z nerozvinutí sociálních kontaktů ve vojenském prostředí. Jeden z dotazovaných narátorů nástup k vojenskému útvaru hodnotil jako chaotický, bez konkrétních bližších pocitů a druhý z narátorů ve své odpovědi uvedl, že byl připraven na skutečnost, že v armádě platí jistá subordinace, a tudíž bude třeba řídit se příslušnými rozkazy a nařízeními: „*Já si myslím, že v 19 letech, když jsem od 15 let byl 3 roky v Brně na učilišti, takže téměř jsem byl natolik otrlej, že jsem věděl, že jsou tam starší a mladší, že trošku budeš muset poslouchat, no a tím pádem jsem to bral, jako že to musí bejt, takže jsem o tom vůbec nějak nepřemýšlel, že bych se tam měl jít oběsit, to jsem neřešil, skutečně.*“¹⁰⁰

3.2.1 Období přijímače

Za přijímač je označováno období od nástupu k vojenskému útvaru do doby konání vojenské přísahy. Jeho úkolem bylo především to, aby si nově nastupující vojáci ZVS zvykli na zvláštnosti a specifika vojenského režimu. Vojenským režimem se rozumí uspořádání života vojenského kolektivu, které je účelné, přesné a relativně stálé. Vojenský režim hrál důležitou roli v životě všech příslušníků armády. Zejména se jednalo o celkový systém požadavků návyků, zvyků, schopností, politicko-morálních a bojových vlastností vojáků a bylo nad míru důležité, aby si vojáci tyto potřebné vlastnosti v průběhu daného období osvojili. Cílem bylo zautomatizovat u všech vojáků ZVS žádoucí zvyky a chování. V armádním prostředí byly tyto postoje neustále stereotypní a opakující se. Jedině jejich zautomatizováním a neustálým

⁹⁸ *Základní vojenská příručka*, s. 12.

⁹⁹ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁰⁰ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (2) dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

zdokonalováním bylo zaručeno, že voják veškerou svoji citovou, rozumovou a volní energii vynaložil pro řešení složitých a dynamických náročných úkolů a situací, které by mohly později nastat v bojových podmínkách.¹⁰¹

Proces výchovy vojáků spočíval na čtyřech základních principech, kdy se jednalo o odbornou vzdělávací stránku, fyzickou stránku, morální a kolektivní stránku. Odborná vzdělávací stránka zahrnovala vštěpování vojenských dovedností a návyků a následné rozvíjení těchto dovedností, které by byly posléze využity v bojových situacích.¹⁰²

V této souvislosti je třeba se zmínit zejména o pořadové přípravě, která tvořila nejdůležitější součást bojové přípravy. Jejím cílem bylo především naučit nově nastupující vojáky ZVS vojenskému držení těla, vzornému vojenskému vystupování, vypěstovat v nich návyky související s rychlým a přesným vykonáváním pořadových cviků, vštěpit jim obratnost, svižnost a vytrvalost. Pořadová příprava byla prováděna ve dvou rovinách, a to z pořadové přípravy jednotlivce a ze společné přípravy a sladění vojenských jednotek na společnou činnost.¹⁰³

Po fyzické stránce bylo důležité upevnit fyzické zdraví a odolnost vojáků ZVS, schopnost překonávat obtíže a snést fyzické strádání v bojových situacích. Každý nově nastupující voják ZVS se v období přijímače do čtrnácti dnů po nástupu podroboval fyzickému přezkoušení, které se skládalo z pěti disciplín. Na základě výsledků, kterých v tomto cvičení dosáhl, byla posléze posuzována jeho fyzická výkonnost. Splnění těchto norem bylo důležitým kritériem pro další rozvíjení fyzické výkonnosti vojáka. Armáda vycházela z předpokladu, že fyzicky zdatný branec se mnohem rychleji přizpůsobil obtížným podmínkám, které na něho kladla vojenská služba. Díky svým fyzickým a pohybovým schopnostem si mnohem rychleji osvojil dovednosti nezbytné pro pozdější bojové nasazení a ovládnutí bojové techniky u druhu vojska, u kterého byl zařazen.¹⁰⁴

Morální stránka zahrnovala utváření základních charakterových rysů, které vojákovi umožňují vést vojenskou odbornou činnost. Kolektivní stránka byla důležitá pro to, aby se každý jedinec plně podřídil požadavkům a potřebám vojenského kolektivu a mohl se plně spolehnout na své spolubojovníky. Vyjma období přijímače pokračovalo rozvíjení těchto požadovaných stránek

¹⁰¹ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 51–52.

¹⁰² Tamtéž, s. 51–52.

¹⁰³ *Příručka pro poddostojníkov*. Praha: Naše vojsko, 1983, s. 270–271.

¹⁰⁴ *Základní vojenská příručka*, s. 82.

u vojáků ZVS po celou dobu jejího trvání. V období přijímače však toto bylo značně nejintenzivnější.¹⁰⁵

V souvislosti s přijímačem tazatele zajímaly názory narátorů na danou problematiku, zejména skutečnost, zda pro ně znamenalo období přijímače náročné období po psychické nebo fyzické stránce a popřípadě je naučilo potřebným dovednostem pro výkon ZVS. V odpovědi na danou otázku, týkající se reflexe období přijímače, zhruba polovina narátorů odpověděla v tom smyslu, že dané období pro ně neznamenovalo nezvladatelnou překážku a jednalo se o období, které bylo spojené sice s jistým stupněm zvýšené fyzické a psychické zátěže, ale zároveň i vštěpováním odborných vojenských dovedností. Jeden z těchto narátorů se v průběhu rozhovoru vyjádřil k období přijímače spojeného s odborným vojenským výcvikem v tom smyslu, že pochyboval nad tím, zda získané vojenské dovednosti někdy v budoucnu vůbec využije. Jak dále v úryvku rozhovoru uvedl, obsluha vojenské techniky nebyla pro něho jakožto pro vyučeného automechanika žádný problém a domníval se, že se mnohdy jedná o zcela zbytečné věci: *„Naučit se rozebírat samopal a dávat ho dohromady pro mě jako pro automechanika, když jsem zavřel oči, nebo mi to dali pod deku, já jsem s časama, to se dělalo všechno na čas, neměl problém v žádném případě, že musím umět vlevo v bok a vpravo v bok a za pochodu, to jsem věděl, některý ty věci jsem silně pochyboval o tom, že někdy budu potřebovat.“*¹⁰⁶

Z odpovědi dalšího z těchto narátorů je patrné, že se v období přijímače setkal s jistým stupněm svévole a nadřazenosti služebně starších vojáků ZVS, kdy ji bral spíše s humorem, jak dále popisuje: *„První den, co jsme tam přišli, tak tam sál takovej malej vojáček a řval: Súdruhovia, já sú slobodník Maliec z Malaciek a vy budetě poslúchať, alebo sa poseretě. To bylo první co to, tak jsme se mu všichni smáli, protože byl o hlavu menší.“*¹⁰⁷

Druhá polovina narátorů se k období strávenému v přijímači vyjádřila ve smyslu, že toto období pro ně znamenalo zvýšenou psychickou či fyzickou zátěž. Mezi nejčastější odpovědi skupiny narátorů náležely zejména nesmyslné rozkazy jejich velitelů, fyzická náročnost vojenského výcviku a zvýšený psychický tlak související se získáním žádoucích osobnostních vlastností vojáka. Jeden z narátorů hodnotil toto období jako naprostý obrat v jeho dosavadním životě: *„Hned tam vlastně ty první dny, úplně se změnil život, úplně prostě, ty velitelé vlastně měli*

¹⁰⁵ *Základní vojenská příručka*, s. 82.

¹⁰⁶ Z rozhovoru Petra Drože s V. V. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁰⁷ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 9. 8. 2019. Osobní archiv autora.

požadavky nějaký, vydávali rozkazy, na to jsme nebyli zvyklý, ráno rozcvička, budiček v šest hodin, všechno komínky, všechno v komínkách prostě, prostě úplně se to otočí.“¹⁰⁸

Další z narátorů pak měl v období přijímače problémy zejména se zasahováním do integrity jeho osobnosti: *„Já jsem tam měl jeden velkej problém, že jsem měl kníra a oni, že ho musím ostříhat. Já jsem říkal, že nemusím, že ho mám na vojenský knížce, ale bohužel tam si jeden důstojník přál, že musím, tak jsem oholil prvně v životě kníra.*“¹⁰⁹

3.2.2 Akt vojenské přísahy

„Já, občan Československé socialistické republiky, vědom si své čestné vlastenecké povinnosti, přísahám před bojovou zástavou věrnost pracujícím lidu vedenému Komunistickou stranou Československa. Slibuji, že budu vojákem statečným a ukázněným, že budu důsledně a iniciativně plnit ustanovení vojenských řádů, rozkazy velitelů a zachovávat vojenské tajemství. Svědomitě se budu učit ovládat vojenskou techniku a zbraně, svěřené mi pracujícím lidem a připravovat se na boj, abych mohl na rozkaz presidenta a vlády Československé socialistické republiky co nejlépe bránit svou rodnou vlast a její socialistický řád proti každému nepříteli. Pro obranu socialismu jsem vždy připraven stát pevně v řadách ozbrojených sil Československé socialistické republiky po boku Sovětské armády i armád ostatních socialistických zemí v boji proti jeho nepřátelům a nasadit i svůj život k dosažení vítězství. Tak přísahám!“

Toto je tedy plné znění vojenské přísahy, platné pro všechny vojáky ZVS v armádě od roku 1961.¹¹⁰

Každý voják armády měl být tedy prototypem vojáka, který s vědomím vlastní odpovědnosti hájí obranu socialistické vlasti a celého socialistického tábora i s nasazením vlastního života. Voják byl povinen text této přísahy bezpodmínečně dodržovat, a to důsledně a neochvějně. Další povinností, která z této přísahy vyplývala, bylo upevňování družby s vojáky ostatních socialistických zemí a s vojáky Sovětské armády. Vojáci byli dále povinni svědomitě plnit své povinnosti, upevňovat vojenskou kázeň a dokonale ovládat svěřenou bojovou techniku a v případě potřeby nasadit i vlastní život.¹¹¹

¹⁰⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. G. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁰⁹ Z rozhovoru Petra Drože s J. P. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹¹⁰ Ministerstvo obrany ČR. *Historie a druhy vojenských přísah* [online]. [cit. 2020-01-27]. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766>

¹¹¹ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 8.

V souvislosti s aktem slavnostní vojenské přísahy a vnímáním jejího významu, tazatele zajímalo, jaké pocity při konání tohoto ceremoniálu narátoři vnímali a zda akt vojenské přísahy pociťovali jako nějaký druh závazku a chápali její význam. V odpovědi na tuto otázku se valná část narátorů vyjádřila v tom smyslu, že pro ně vojenská přísaha neměla žádný hlubší význam, uváděli zejména, že se jednalo o povinnost, zbytečnost, čistě formální akt bez hlubšího významu, někteří nad jejím významem příliš nepřemýšleli nebo si z ní dělali legraci.

V tomto případě je zde patrný zcela jiný přístup k pojetí vojenské přísahy vzhledem k vojákům z povolání, kteří považovali ve většině případů akt vojenské přísahy za významný závazek po stránce morální a vlastenecké.¹¹²

Z odpovědi jednoho z narátorů vyplývá, že se zněním vojenské přísahy příliš nesouhlasil, ale uvědomoval si, že pokud ji nepodepíše, mohlo by to pro něho mít v budoucnu neblahé důsledky, kdy uvedl: „*Nepodepsat to v tej době znamenalo nějaký problémy. Nejsem a nikdy jsem nebyl člověk, kterej by chtěl zvlášť vyvolávat problémy proti sobě, vždycky jsem chtěl proplouvat, podařilo se mi to, ale jak se říká, abych chcal proti větru, to nemá smysl.*“¹¹³

Jeden z narátorů naopak při aktu vojenské přísahy vycházel ze tří aspektů, prvním aspektem bylo, že chtěl vypadat před svými rodiči jako vzorný voják, druhým aspektem bylo, že se jednalo o kolektivní akci, takže pociťoval jistý závazek k ostatním vojákům, třetí aspekt byl podpis vojenské přísahy, což byl pro něho čistě formální akt: „*Ta přísaha byla v podstatě z takových třech částí, kdy první bylo, že člověk se chtěl předvést před rodičema nebo před příbuznejma, kteří přijeli na tu přísahu, aby neudělal ostudu, druhá věc byla, že jsme měli určitý závazky ke svým kamarádům tak, abychom to nezkazili, a další to podepsání bylo věc formální.*“¹¹⁴

Druhý z těchto narátorů k aktu vojenské přísahy přistupoval s pocitem vojenské hrdosti, nešlo ani tak o skutečnost, že by přísahal socialistické vlasti a pociťoval při tom nějaký závazek, ale spíše o obecné vojenské ctnosti: „*V pravdě, já nevím, jak bych to řekl, člověče, jako neříkám, že člověk cítil nějakou hrdost, extra hrdost, ale ano, jako určitě svým způsobem, byl*

¹¹² HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 60.

¹¹³ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹¹⁴ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

jsi voják, že jo, nemluvím o tom, že jsi přísahal někomu, prostě, ale tím, že jsi byl voják, ale tak jako jsi si řekl, tak jsi se snažil k tomu samozřejmě přistupovat.“¹¹⁵

Před nástupem k výkonu ZVS byl každý z nově příchozích mladých mužů povinen se podrobit odvodovému řízení, jehož prostřednictvím bylo rozhodnuto o tom, zda je či není dotyčný jedinec schopen výkonu ZVS. Skrze tato odvodová řízení muži získávali zpravidla první kontakt s armádou. Někteří z těchto mužů však nad průběhem a smyslem daného řízení příliš nepřemýšleli z důvodu jejich nízkého věku a taktéž to považovali za jistý druh vlastenecké povinnosti. Mezi dotazovanou skupinou narátorů se vyskytli i tací, kteří hodnotili odvodové řízení jako velice organizovanou a efektivní záležitost, kdy na základě příslušných kádrových materiálů o daném branci mohla odvodní komise rozhodnout o jeho zařazení k příslušnému druhu vojska. Nutno připomenout, že tehdejší vládnoucí garnitura při zařazování ke konkrétnímu druhu vojska měla přihlížet k osobním a sociálním poměrům jednotlivce, avšak ve všech případech rozhodoval celospolečenský zájem. Někteří z dotazovaných narátorů však průběh daného řízení po psychické stránce negativně poznamenal a souvisel zejména s pocitem bezmoci nad jeho okolnostmi.

Mladým mužům, kteří nebyli shledáni způsobilými k výkonu ZVS, byl vydán průkaz o osvobození od vojenské povinnosti neboli lidově řečeno „modrá knížka“. Za snahou o její získání mnohdy stálo i úmyslné poškozování zdraví ze strany branců a taktéž padělání nejrůznějších listin. I když se armáda a vládnoucí moc snažila tyto případy co nejvíce potlačovat, ne ve všech případech se to skutečně dařilo. Současné názory narátorů na držitele modrých knížek jsou dosti rozdílné, někteří z držitelů modrých knížek jsou určitou skupinou uznáváni pouze, pokud tento doklad získali ze zdravotních důvodů. Někteří naopak uvádějí, že se jednalo o lidi, kteří byli vychytralejší a schopnější ve snaze o získání modré knížky, než byli oni sami, a někteří jej naopak zatracují s odůvodněním, že se jednalo o lidi, pro které bylo získání modré knížky jejich primární cílem a kteří se výkonu ZVS báli. V této věci je nutné připomenout, že strach ze šikany, vojenské uniformity, drilu a zásahu do tělesné integrity byl pro některé lidi skutečně hnacím motorem pro získání modré knížky.

Obavy mužů, kteří byli shledáni zdravotně způsobilými, se ještě více prohloubily po jejich nástupu k vojenskému útvaru. Tyto obavy pramenily ze strachu z neznámého prostředí, šikany a možného nerozvinutí sociálních kontaktů, u některých se prohluboval pocit vzteku a nechut'

¹¹⁵ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

a omezení osobní svobody jednotlivce. Jeden z narátorů naopak k dané věci uvedl, že byl vzhledem ke své přípravě z civilního života připraven na skutečnost, že v armádě platí jistá subordinace a tuto skutečnost akceptoval.

Po nástupu k vojenskému útvaru následovalo období tzv. přijímače. Armáda si uvědomovala, že nově příchozí vojáky, kteří do současné doby neměli žádnou zkušenost s armádou, je potřeba naučit vojenskému životu. To bylo dosahováno neustálým procesem výchovy, který spočíval v opakujičích se stereotypních úkonech, které měly z vojáka udělat dokonale fungující stroj, který bude následně využit v možných bojových podmínkách a stane se hrdinným obráncem socialistické vlasti. Období přijímače tedy bylo náročné zejména po fyzické a psychické stránce, ale zhruba polovině ze skupiny dotazovaných narátorů se toto náročné období podařilo zvládnout bez výraznějších problémů. Vštěpování vojenských dovedností, souvisejících zejména s obsluhou vojenské techniky, zvládali někteří narátoři bez výraznějších problémů vzhledem ke své přípravě z civilního života, jiní se například řídili heslem, že smích je „kořením života“ a rozkazy nadřízených brali spíše s humorem. Pro druhou skupinu dotazovaných se však období přijímače neslo ve znamení zvýšené fyzické a psychické zátěže spojené s nesmyslnými rozkazy nadřízených a zasahováním do tělesné integrity vojáků v souvislosti se stříháním vlasů a holením vousů.

Po ukončení období přijímače se vojáci účastnili slavnostního ceremoniálu vojenské přísahy. Absolvováním tohoto aktu se z vojáků měli stát hrdinní obránci socialistického tábora, kteří měli upevňovat vojenskou kázeň, mistrně ovládat bojovou techniku a v případě potřeby obětovat i svůj vlastní život. V praxi však většina vojáků v tomto ceremoniálu spatřovala čistě formální akt a příliš nepřemýšlela nad jeho důsledky, někteří s jejím zněním nesouhlasili, ale uvědomovali si, že pokud ji nepodepíšu, mohlo by to pro ně mít dalekosáhlé následky. Někteří vojáci však současně během aktu vojenské přísahy pociťovali určitou hrdost. V těchto případech se nejednalo o oddanost socialistické vlasti, ale o druh závazku vůči ostatním kamarádům anebo o jejich snahu vypadat před příbuznými jako vzorný voják.

3.3 Vzájemné vztahy mezi vojáky

V následující kapitole, která je rozčleněna na tři samostatné podkapitoly se autor práce věnoval problematice vztahů mezi vojáky ZVS v rámci vojenského kolektivu, součástí tohoto je i problematika „mazácké“ vojny a typologie šikany, která byla poměrně častým problémem v armádě v době normalizace. Další část této kapitoly je věnována vzájemným vztahům mezi vojáky ZVS a vojáky z povolání, jsou zde popsány zejména osobnostní a charakterové vlastnosti velitelů vojenských posádek, jejich schopnost získat autoritu u podřízených. Třetí část této kapitoly je věnována vztahům vojáků ZVS a vojákům absolventům. Zjištěné poznatky z dobové a současné literatury jsou posléze konfrontovány s názory narátorů na danou problematiku.

3.3.1 Vztahy mezi vojáky ZVS

Vztahy v armádě byly dle sociologické studie Alexandra Fazíka rozděleny na čtyři typologické modely. Organizace a dělba práce byla charakteristická u formálních typů vztahů. U těchto typů vztahů byla typická prostá pracovní kooperace. Dále existovaly i neformální vztahy, kdy se jednalo o vztahy, které vznikaly mezi vojáky zcela spontánně, a to především na základě citů. Podskupinu neformálních vztahů tvořila vzájemná komunikace, kdy se jednalo o komunikaci mezi vojáky, kteří sdíleli stejné hodnoty anebo postoje. Preferenční vztahy se pak vyznačovaly odmítáním členů jiných vojenských uskupení.¹¹⁶

Armáda, jakožto specifická subkultura byla charakteristická systémem nadřízenosti a podřízenosti podle služebního postavení a vojenské hodnosti. Nadřízený služební funkcionář měl zejména právo dávat rozkazy a vyžadovat u svých podřízených jejich dodržování. Tyto rozkazy podřízení museli vykonat bez odmluv. Dle řádu vnitřní služby bylo dále stanoveno rozdělení vojáků na nižší a vyšší. Toto se určovalo podle vojenské hodnosti.¹¹⁷

Pokud bychom vycházeli čistě z těchto formálních hledisek, armáda by fungovala jistě zcela bezchybným způsobem. Dle kázeňského řádu byl každý voják ZVS jednoznačně a nekompromisně chráněn před svévolí a jiným násilným chováním.¹¹⁸

¹¹⁶ FAZIK, Alexander. *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, s. 19.

¹¹⁷ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 10–11.

¹¹⁸ *Základní vojenská příručka*, s. 215.

I vedení armády si tehdy uvědomovalo skutečnost, že vztahy mezi vojáky ZVS nejsou mnohdy ideální, kdy se služebně starší vojáci domnívali, že si vytvořili kastu vojáků druhého ročníku, která měla být nadřazenou kategorií. Dle řádu vnitřní služby však neexistoval pojem nadřazenost, pouze nadřízenost, a to dle hodnosti, potažmo funkce vojáka. Vojáci měli jednoznačně odmítat projevy svévole, neměli mít pochybnosti o tom, zda jej musí snášet a neměli se smířit s porušováním zákona v této citlivé oblasti, týkající se nedotknutelnosti příslušníka armády.¹¹⁹

Případy šikany v armádě a množství jejího výskytu před rokem 1989 lze stanovit poměrně těžko. Jejich zjišťování bylo mnohdy velice složité a chybějí údaje, které lze považovat za spolehlivé. Ze strany vojáků ZVS nebyly v mnoha případech projevy svévole a šikany vůbec hlášeny nadřízeným, zejména z toho důvodu, že se takto postižení vojáci báli pomsty ze strany násilníků. Dvě třetiny všech případů šikany, zejména pak v průběhu 80. let, se nesly ve znamení fyzického násilí, a to často v souvislosti s požitím alkoholu.¹²⁰

Šikana jakožto patologický projev vztahů mezi vojáky ZVS vycházel především z tzv. „mazácké“ vojny. Tento princip vojny vycházel ze zcela jiných principů a byl plně v rozporu s tehdejšími vojenskými řády. Prostřednictvím „mazácké“ vojny služebně starší vojáci prosazovali své zájmy vůči služebně mladším vojákům. Jednalo se o systém vztahů ve vojenské skupině, který vycházel z tradic a rituálů. Jednoznačnou doktrínou mazácké vojny bylo všestranné zvýhodňování služebně starších vojáků ZVS. Mazácká vojna vycházela z několika základních tezí, které určovaly její charakter. Mazácká vojna měla zejména zajistit každému z vojáků ZVS výhody, které by mu „lampasácká“ vojna nikdy neposkytla. Nově nastupující vojáci ZVS se měli především starat o blaho „mazáků“ a tito měli naopak povinnost je vychovávat v souladu s mazáckými tradicemi. Každý nově nastupující voják ZVS se měl v duchu mazáckých tradic účastnit všech rituálů a tradic. Přijetí do mazáckého stavu bylo podmíněno tím, že si toto příslušný nováček musel zasloužit. Protikladem k „mazácké“ vojně byla vojna „lampasácká“, jejímž principem bylo dodržování základních vojenských řádů, směrnic a příslušných nařízení.¹²¹

¹¹⁹ *Základní vojenská příručka*, s. 215.

¹²⁰ TOMEK, Prokop. Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969, s. 33.

¹²¹ ČERMÁK, J. *Vztahy mezi vojáky a otázky adaptace na vojenskou základní službu. Závěrečná zpráva výzkumného úkolu*. Praha: MO ČR, 1993, s. 4.

Někteří vojáci z povolání se snažili dohlížet na to, aby vojenský kolektiv fungoval podle oficiálních pravidel a nařízení, nicméně i přes veškerou jejich snahu se jim nepodařilo zabránit tomu, aby u vojáků ZVS došlo k vytvoření vlastního světa, který byl postaven na zcela odlišných principech a neoficiální hierarchii. Fenomén vzájemného narušování vztahů mezi vojáky ZVS se poprvé objevil v 60. letech a v některých případech přerostl až v prvky šikany, která se posléze v době normalizace stala poměrně velkým problémem v armádě.¹²²

V souvislosti s problematikou vztahů mezi vojáky ZVS u vojenského útvaru zajímaly tazatele odpovědi narátorů na výzkumnou otázku, která souvisela s problematikou šikany a jejími případnými projevy. Zejména, zda měli dotazovaní nějakou osobní zkušenost s projevy šikany a jakého rázu tato šikana byla, a dále, zda její projevy byly spíše psychické nebo fyzické. V odpovědi na tuto výzkumnou otázku se zhruba polovina narátorů vyjádřila ve smyslu, že projevy šikany při výkonu ZVS zažila, v praxi se zejména jednalo o úklid ubytovacích prostor kasáren, jak popisuje jeden z narátorů, který se s tímto prvkem šikany setkal: „*Křičeli na tebe vojáci, co jsou půl roku na vojně, jezdil jsi tam jak rajony, všechno...*“¹²³

Dle tehdejšího oficiálního stanoviska armády se měly tzv. rajony provádět pod přímým dohledem dozorčího roty. Praxe však byla zcela v rozporu s tímto oficiálním stanoviskem armády, kdy rajony prováděli zpravidla služebně nejmladší vojáci ZVS.

Další oblíbenou kratochvílí „mazáků“ byl zejména úklid a vyžadování pořádku v přidělených skříňkách, jak uvádí jeden z narátorů: „*Nebyla to zas až taková šikana, ale člověk si to musel udělat, on když to nařídil, tak člověk nemohl vzdorovat, protože to zkusil párkrát a pak vás tam jakoby přidusili, protože vám to zopakovali znova a znova, třeba skříňku jo a když třeba některej voják byl drzej, ten mladší, třeba to měl hezky srovnaný, přišli, vyházeli to ven a musel znova.*“¹²⁴

V několika případech, jak narátoři v rozhovorech uvádějí, měla šikana mezi vojáky ZVS nacionální podtext, a to obzvláště mezi českými a slovenskými vojáky ZVS, kdy zpravidla docházelo k ponižování a urážkám českých vojáků ze strany slovenských vojáků ZVS. Jeden z narátorů neměl s tímto přímou osobní zkušenost, nicméně se s těmito projevy šikany setkal u vojáků v jiné rotě: „*Vedle na těch tankovejch praporech, vesměs tam chodili Slováci, a to byl*

¹²² HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 174.

¹²³ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹²⁴ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

hnus fialovej, tam ty bažanti každej večer, to bylo schodišťa nějakých 4,5 m široký do toho prvního patra, co bylo vidět, my jsme tam nechodili k nim, ale jenom jsme viděli z ulice na to, tak každej večer měli půl metru pěny.“¹²⁵

Přímou osobní zkušenost s tímto projevem šikany se silným nacionalistickým zabarvením měl další z narátorů, který jak v rozhovoru uvádí, byl přímo ponižován a urážen ze strany slovenských vojáků: *„To byla normálně šikana. Po příchodu na ty roty tak tam ty vztahy byly hodně špatný, protože jednak šlo o to, že jsi byl bažant, jsi byl jako novejš, takže jsi musel různé snášet takový ty výmysly a nálady těch mazáků, který se vrátili třeba z vycházky, ten večer byly rajony, takže jsi musel mejt chodbu, pak přišel mazák z vycházky, poblil to, jo. Zvlášť nám dávali najevo, to byly vztahy hrozný česko-slovenský. Do té doby jsem to nezažil, tam jsem zjistil, že nejsou Čechoslováci, že jsou Češi a Slováci, to jsem byl kokot zajebaný, svině česká, čehún.*“¹²⁶

Ostatní skupina dotazovaných narátorů se s prvky šikany přímo osobně nesetkala, případně pak tyto projevy nepovažovala za šikanu. Zcela zřejmá je však skutečnost, že mezi šikanou a vojenským režimem je poměrně tenká dělicí čára, nicméně projevy svévole a nadřazenosti služebně starších vojáků ZVS by se daly považovat za šikanu. Jeden z narátorů k tomuto uvedl, že k přirozené rivalitě mezi služebně mladšími a staršími vojáky ve vojenském kolektivu vždy dochází, což je dáno vojenskými zkušenostmi a odslouženou dobou ZVS: *„Kdo nastoupil první, to byl holub nebo pták, se jim říkalo, kdo tam byl rok, to byl mazák, nebo super mazák byl ten další půlrok poslední, co tam byli, a proto se k tomu i vázaly určitý povinnosti, ty povinnosti byly v úklidech, ve službách, protože ty, co tam byli první půlrok, odnášeli služby víc a úklidy víc, ty co byli poslední půlrok, ty už měli volno a nedělali de facto nic.*“¹²⁷

¹²⁵ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹²⁶ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

¹²⁷ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

3.3.2 Vztahy vojáků ZVS k vojákům z povolání

Vojáci z povolání tvořili v době normalizace zvláštní socio-profesní skupinu. Vojenská profese totiž byla zcela odlišná od jiných druhů povolání, jednalo se spíše o poslání a druh služby než obyčejné povolání. Výkon této profese od těchto lidí očekával, že budou připraveni položit život za obranu socialistického zřízení. Výkon této profese dále od dotyčného vyžadoval, aby se identifikoval s pravidly a principy, kterými se tato skupina řídila.¹²⁸

System ozbrojených sil ČSSR byl vybudován na principu vojenské kázně. Na základě tohoto principu měla armáda jednat přesně, důrazně a rychle a taktéž měla být schopna celkem pružně reagovat na vzniklé aktuální hrozby. Tohoto mělo být dosaženo především pevnou vojenskou kázní a aktivitou vojáků při plnění rozkazů jejich velitelů a nadřízených. Platilo nařízení, že důstojníci, ať byli zařazeni u kteréhokoliv vojenského útvaru, byli nadřízeni všem poddůstojníkům a vojínům od kteréhokoliv vojenského útvaru.¹²⁹

K tomu, aby armáda splňovala výše uvedené předpoklady, měli být ve vedení vojenských útvarů lidé, kteří budou disponovat potřebnými vlastnostmi velitele. Velitel vojenské jednotky měl mít schopnost vytvořit a stmelit vojenský kolektiv, který si bude navzájem pomáhat, bude oddán socialistické vlasti a internacionalismu. Uprostřed tohoto kolektivu vždy fungoval vedoucí kolektiv a jádro. Ve vedení vojenského kolektivu měl stát člověk, který nestavěl svoji autoritu jen na svém funkčním zařazení, nýbrž i na svých schopnostech, znalostech a soudružském vztahu ke svým podřízeným.¹³⁰

Velitel měl především disponovat vlastnostmi, mezi něž patřily aktivní komunikace související se schopností přesvědčit své podřízené, musel správně zhodnotit všechny možné okolnosti, které by měly případný vliv v jeho dalším rozhodovacím procesu a taktéž nesměl připustit bližší, až kamarádský vztah s podřízenými vojáky. Velitel měl být pro podřízené vojáky především správným příkladem a promyšleně měl využívat svou velitelskou pravomoc. Toto souviselo zejména se systémem odměňování a trestání svých podřízených, které bylo mnohdy velmi citlivou záležitostí, a velitel se měl vždy zamýšlet nad důsledky svého jednání.

¹²⁸ HLAVÁČEK, Jiří. Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968, s. 80.

¹²⁹ *Základní vojenská příručka*, s. 37–39.

¹³⁰ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 10.

Vytváření a posléze i udržování stmelěného vojenského kolektivu založeného na principu nadřízenosti a podřízenosti kladlo na nově nastupující vojáky ZVS mnohem větší nároky než jejich dosavadní civilní život. Vytvoření a udržení tohoto vojenského kolektivu spočívalo především v přiměřených požadavcích velitelů, které jsou splnitelné a účelné, a posléze v jejich důsledném vyžadování. Velitel měl tedy převážně usilovat o to, aby jeho zájmy byly se zájmy vojenského kolektivu v jejich vzájemné harmonii.¹³¹

Takto měla vypadat ideální oficiální hierarchie v armádě, nicméně vojáci z povolání u vojáků ZVS příliš pochopení nenacházeli a byli zpravidla označováni jako „gumy“. Nejvyšší příčku v armádní hierarchii tedy nezaujímali vojáci z povolání, ale zkušení „mazáci“ a posléze „supráci“.¹³²

V druhé výzkumné otázce k danému tématu se tazatel zajímal o to, jak vojáci ZVS vnímali vojáky z povolání, kteří sloužili u jejich vojenského útvaru, a jaký k těmto vojákům měli vztah. Jeden z dotazovaných narátorů se k otázce vztahu k vojákům z povolání vyjádřil ve smyslu, že tento vztah byl mnohdy velmi vřelý a do jisté míry přerostl až v přátelskou formu: „*Bezvadný, hele, to jsme měli náčelníka, velitele roty, to byl nějaký kapitán..., byl major Kašpar, ten byl v parku, ten měl náčelníka autoparku, to byl bezvadnej chlap, s tím jsem jezdil na jízdy. Vůbec nemám nějaký záporný na nikoho.*“¹³³

Vojáci z povolání měli dokázat stmelit a udržovat vojenský kolektiv, nicméně měla být stále dodržována určitá vojenská kázeň a velitel neměl dle vojenských řádů připustit bližší, až kamarádský vztah ke svým podřízeným.

Další z narátorů je hodnotí jako lidi, kteří byli skutečnými odborníky ve své profesi, dokázali stmelit vojenský kolektiv a disponovaly vlastnostmi, které má mít opravdový velitel: „*Já jsem měl takový štěstí v tomhle, protože ten náš velitel fakt byl dobrej, ten jeho zástupce taky a navíc jako my jsme se dostali k tomu systému, to byl RSP systém, radiolokační systém přistání, tam byli, sloužili s náma, to byli fakt, to nebyli ani jako vojáci, protože oni věděli, že my jsme tam s nima a museli jsme fungovat.*“¹³⁴

¹³¹ Příručka pro velitele rot a čet, s. 11.

¹³² BITTNEROVÁ, Dana; JANEČEK, Petr, ed. *Folklor atomového věku: kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*, s. 62.

¹³³ Z rozhovoru Petra Drože s J. M. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹³⁴ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

Další čtyři narátoři v odpovědi na danou výzkumnou otázku hodnotili vztah s vojáky z povolání spíše jako neutrální, založený na principu standardní vojenské hierarchie, kteří vyžadovali dodržování vojenské kázně u svých podřízených. Někteří se naopak o život vojáků základní služby ani příliš nezajímali.

Dalších pět narátorů hodnotilo vztah mezi vojáky ZVS a vojáky z povolání jako negativní. Jak uvádí jeden z narátorů, v mnoha případech se jednalo o lidi, kterým bylo fungování vojenského kolektivu v rámci daného útvaru lhostejné a přenechávali působnost právě na služebně starších vojácích ZVS: *„Pro každého to byli lampasáci, hele ty tě odešli ve čtyři odpoledne a pořádek tam drželi právě ty mazáci, jestli tě někdo říká, že se plácali po ramenou s lampasákama, tak podle mě v tej době, co jsem byl já, tak musel kecat, lampasák byl vždycky to nejprimitivnější, co sis dovedl představit, protože oni se tam tak taky chovali některý, pochopitelně.“*¹³⁵

Jeden z narátorů v průběhu rozhovoru dokonce uvedl, že vztah k vojákům z povolání u jeho vojenského útvaru byl tak vypjatý, že byl ze strany jednoho z členů důstojnického sboru dokonce slovně napadán a byla ponižována jeho lidská důstojnost. Jak z této ukázky dále vyplývá, jednalo se o naprosté selhání charakterových a osobnostních vlastností daného velitele: *„Dokonce jsme napsali i na jednoho i udání někam na prokuraturu do Příbrami si pamatuju v Sokolově, že se k nám prostě choval jak hovado, že nám nadával a sprostě některejm. Dokonce tam i přijeli z tý prokuratury, pak ho sundali z toho místa.“*¹³⁶

Armáda, jakožto specifická subkultura je charakteristická systémem nadřízenosti a podřízenosti. Pokud bychom vycházeli z těchto čistě formálních hledisek, bylo by její fungování naprosto bezproblémové. Skutečnost však byla mnohdy zcela odlišná od oficiálních hledisek. Ve vzájemných vztazích mezi vojáky ZVS došlo k vytvoření vlastního světa založeného na principu „mazácké vojny“, který byl naprosto odlišný od oficiálních principů. S tímto souviselo i narušování vztahů mezi vojáky, které v mnohých případech přerostly až v prvky šikany. V rámci prováděného výzkumu v souvislosti s danou problematikou bylo zjištěno, že se polovina ze skupiny dotazovaných narátorů vyjádřila ve smyslu, že se s prvky šikany při výkonu ZVS setkala. Tyto projevy spočívaly zejména v úklidu ubytovacích prostor kasáren a neustálou kontrolou dodržování pořádku v přidělených skřínkách ze strany služebně starších vojáků. Někteří z vojáků měli i zkušenost s prvky šikany s nacionalistickým

¹³⁵ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (2) dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

¹³⁶ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (1) dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

podtextem, kdy byli napadáni a ponižováni ze strany vojáků slovenské národnosti. Druhá skupina dotazovaných narátorů se s prvky šikany nesetkala, popřípadě určité projevy nepovažovala za šikanu. V tomto směru se objevovaly se i názory, že k přirozené rivalitě mezi služebně staršími a mladšími vojáky ve vojenském prostředí vždy dochází a je to v souvislosti s vojenskými zkušenostmi a dobou strávenou ve výkonu ZVS.

Vytvořit, smelit a udržet pohromadě vojenský kolektiv mělo být záležitostí spadající do kompetence velitelů jednotlivých vojenských útvarů. Dle tehdejšího oficiálního stanoviska armády měl být ve vedení kolektivu člověk, který měl disponovat potřebnými schopnostmi, znalostmi a měl být pro své podřízené tím správným příkladem. Menší skupina dotazovaných narátorů ve vztahu k vojákům z povolání uvedla, že vztahy mezi vojáky ZVS a vojáky z povolání byly na velmi přátelské úrovni, tito vojáci disponovali vlastnostmi, které má mít opravdový velitel a jednalo se o lidi, kteří byli skutečnými odborníky ve své profesi. V naprosté většině případů však byli vojáci z povolání hodnoceni jako lidé, kterým bylo fungování vojenského kolektivu naprosto lhostejné a kteří velitelskou pravomoc přenášeli právě na služebně starší vojáky ZVS. Vyskytly se však i případy, kdy velitelé ve své funkci naprosto selhali, ponižovali a uráželi vojáky ZVS.

Vztahy mezi vojáky mohly být ovlivněny několika faktory. Prvním faktorem bylo, zda se jednalo o menší či větší vojenský útvar. U menších vojenských útvarů byli vojáci nuceni žít v úzkém kolektivu lidí a museli se naučit společně v tomto kolektivu vycházet a spolupracovat. Dalším faktorem, který se na vztazích mezi vojáky podílel, byli osobnostní charakteristiky jednotlivých vojáků. Vojáci ZVS nepodléhali žádnému výběrovému řízení a někteří z nich se vyznačovali nízkou inteligenční úrovní a vykazovali znaky osobně-patologických jevů.

3.4 Režim vojáka a osobní volno

Tato kapitola se zabývá pohledem na každodenní běžný režim vojáků ZVS u vojenského útvaru. Je zde pojednáno o tom, jakým způsobem probíhal denní řád a každodenní organizace života vojska. Samostatnou podkapitolu dále tvoří služby, které vojáci ZVS u vojenského útvaru plnili a dále způsob trávení osobního volna. V další podkapitole jsou popsána vojenská cvičení a bojové poplachy, které lze chápat jako vybočení z rutinního vojenského zaměstnání.

3.4.1 Denní řád

Denní řád představoval opakující se úkony, byl upraven řádem vnitřní služby, nicméně velitel dané roty si jej mohl upravit tím způsobem, aby řádně organizoval činnost a využíval čas.¹³⁷

Doba odpočinku vojáka byla stanovena na nejméně osm hodin nepřetržitého spánku. Denní řád se skládal z těchto úkonů: budíček, ranní cvičení, osobní hygiena a úklid, rozvod do zaměstnání, zaměstnání, denní hlášení, denní rozkaz a bojové rozdělení, stravování, lékařské prohlídky a ošetření a osobní volno.¹³⁸

Budíček se vyhlášoval prostřednictvím jednotného signálu, kdy na tento signál vzbudil dozorcí roty velitele ložnic. Po budíčku se konala úprava postelí, tělesné cvičení, úklid a hygiena. Nemocní vojáci byli předáni k lékařskému ošetření a zapsáni do knihy nemocných.¹³⁹

Tělesná příprava vojáků zejména v průběhu ranního cvičení napomáhala ke zvyšování fyzické připravenosti vojáka a prováděla se denně, mimo nedělí a svátků, deset minut po budíčku v délce trvání třiceti minut v předepsané ústroji.¹⁴⁰

Při denním hlášení voják hlásil odevzdání a nástup služby a případné výtky, kterých se dle vyjádření příslušného nadřízeného dopustil, a dále osobní a služební záležitosti, služební cestu, dovolenou a její návrat.

Rozvod do zaměstnání probíhal dle příslušného denního řádu a kontrolovaly se počty vojáků, vzhled, ustrojenost, výzbroj, výstroj a připravenost vojáků do zaměstnání. Zaměstnání

¹³⁷ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 33.

¹³⁸ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 114.

¹³⁹ *Základní vojenská příručka*, s. 22.

¹⁴⁰ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 183.

se účastnili všichni vojáci útvaru kromě nemocných, pro něž bylo organizováno velitelem roty zvláštní zaměstnání.¹⁴¹

Zaměstnání vojáků zahrnovalo metodická cvičení, instruktáže. Jejich obsah byl stanoven programem bojové přípravy dle příslušného typu vojska.¹⁴²

Denní rozkaz zpracovával výkonný praporčík na pokyn velitele roty, který mu současně sdělil, co chce v denním rozkazu zmínit. Rozkaz byl prováděn v nástupovém tvaru a nastupovali k němu všichni příslušníci roty. Velitel první čtyři podával hlášení veliteli roty. Současně s velitelem roty byl při vyhledávání denního rozkazu přítomen výkonný praporčík, který měl vždy u sebe knihu denních rozkazů, knihu bojového rozdělení, dopisy pro vojáky, propustkové knížky. Plnění rozkazu bylo nesmírně důležité, neboť vojáci z povolání odcházeli po provedení rozkazu ze zaměstnání a museli mít jistotu, že u roty bude dodržován řád a pořádek.¹⁴³ Osobnímu volnu vojáků a službám u vojenského útvaru je věnována samostatná podkapitola.

Níže se práce zaměřuje na stravování vojáků. Cílem stravování a výživy v armádě bylo plnohodnotně zabezpečit výživu vojáka v souvislosti s jeho fyziologickými potřebami. Kritérii pro správné a optimální složení vojenské stravy bylo sladit fyzickou zdatnost, nervový systém a tělesné zdraví v souvislosti s energetickou a nutriční hodnotou stravy.¹⁴⁴

Strava se vydávala 3 x denně, a to ráno, v poledne a večer, někdy se vydávala i přesnídávka. Pokud se vojenská jednotka nemohla dostavit k odběru teplé stravy, vyžádal výkonný praporčík stravu studenou, zpravidla konzervovanou. Tato se vydávala vojákům při dovolené, celodenních služebních úkolech, při vojenských cvičeních, a to nejvýše na dva dny. Odchod vojáků do jídelny probíhal v semknutém tvaru a společně. Výjimku tvořili nemocní a vojáci ve službě. K odběru stravy byli vojáci povinni nastoupit v čistém oděvu a obuvi, s jídelním příborem. Osoba, která vojáky do jídelny přivedla, nahlásila dozorčímu kuchyně vždy početní stav dané jednotky. Tato osoba dále kontrolovala odběr stravy po celou dobu jejího výdeje a způsob stravování jednotky v prostorách jídelny.¹⁴⁵

¹⁴¹ *Základní vojenská příručka*, s. 22–23.

¹⁴² *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 183.

¹⁴³ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 96–97.

¹⁴⁴ *Příručka pro vojenské kuchaře*, s. 45.

¹⁴⁵ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 132.

Vojáci při výdeji a konzumaci pokrmů nesměli sedět s čepicí na hlavě nebo ve speciálním oděvu a před jídlem byla dále povinnost mytí rukou. Doba mezi výdejem jednotlivé stravy nesměla být delší než sedm hodin a po obědě se minimálně třicet minut nesmělo konat žádné zaměstnání.¹⁴⁶

3.4.2 Služby vojáků

Ze služeb, které vojáci ZVS u vojenského útvaru sloužili, byla dozorčí a strážní služba. Dozorčí služba byla významná pro chod vojenské jednotky a udržení stavu kázně a pořádku. Naopak strážní služba byla vnímána jako plnění bojového úkolu.

Služba dozorčího roty byla důležitá pro udržení pořádku u roty a dodržování denního plánu roty. Dozorčí roty se svolením výkonného praporčíka určoval jednotky a skupiny do zaměstnání, musel mít znalost o pohybu roty a přehled o počtu a rozmístění vojáků. Další povinností dozorčího roty byla zejména kontrola úklidu v místnostech roty, dodržování stanovené teploty v místnosti.¹⁴⁷

Dozorčí roty byl dále povinen kontrolovat ustrojenost vojáků, kontrolovat jejich osobní průkazy a propustkové knížky. K dispozici měl dozorčí roty svého pomocníka, který plnil jeho rozkazy po dobu nepřítomnosti.¹⁴⁸

Dozorčí u vchodu byl podřízen dozorčímu pluku a odpovídal za to, že do prostoru kasáren nebudou vpuštěny nepovolané osoby a nebude docházet k neoprávněnému vynášení a vnášení materiálu. Tato služba přispívala k ochraně vnitřního pořádku jednotky, ochraně socialistického majetku a služebního tajemství.¹⁴⁹

Dozorčí parku měl povinnost být v místnosti, která mu byla přidělena, udržovat čistotu a pořádek v prostorách parku a vést evidenci o vjezdu a výjezdu techniky. Do této služby byli zpravidla veleni praporčíci a poddůstojníci, kteří prošli odborným výcvikem.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Základní vojenská příručka*, s. 21.

¹⁴⁷ *Základní vojenská příručka*, s. 252–253.

¹⁴⁸ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, čl. 251–254.

¹⁴⁹ Tamtéž, čl. 244.

¹⁵⁰ *Základní vojenská příručka*, s. 255.

Strážní služba vzhledem k dozorčí službě, jak již bylo zmíněno, plnila bojový úkol a vyžadovala rozhodnost, bdělost a iniciativu od všech příslušníků stráže. Stráž byla chápána jako ozbrojená jednotka, která byla určena ke střežení a obraně vojenských objektů důležitého významu.¹⁵¹

Do výkonu strážní služby nesměli být veleni vojáci ZVS, kteří ještě nevykonali vojenskou přísahu nebo nezvládli odborný výcvik. Strážní museli dokonale znát jednotlivá ustanovení řádu posádkové a strážní služby, kdy přezkoušení těchto znalostí bylo v pravomoci velitele stráže. K dokonalé ochraně vojenského objektu byli strážní vyzbrojeni samopaly s plnými zásobníky, kromě této výzbroje mohli dále disponovat kulomety s nábojovými pásy a ručními granáty pro každého člena stráže.¹⁵²

Použití výše uvedených zbraní se striktně řídilo ustanovením řádu posádkové a strážní služby a zbraň mohl strážný použít, pokud byl přepaden on nebo napaden střežený objekt. Zbraně mělo být použito v takovém rozsahu, který byl vzhledem k okolnostem nezbytný k ochraně objektu.¹⁵³

V průběhu strážní služby docházelo v souvislosti s použitím zbraně i k řadě mimořádných událostí. Více o těchto událostech lze zjistit například ze studie historika Prokop Tomka věnované mimořádným událostem v ČSLA.¹⁵⁴

3.4.3 Osobní volno vojáků

Po vyhlášení denního rozkazu a bojového rozdělení následovalo pro vojíny a poddůstojníky v záloze osobní volno. Toto osobní volno bylo využíváno pro zvýšení odborných, politických a všeobecných znalostí, k osvětové a sportovní činnosti. Vojáci se však v průběhu osobního volna mohli věnovat taktéž svým osobním zálibám, popřípadě odejít na vycházku se souhlasem velitele roty.¹⁵⁵

Osobní volno bylo dobou, kdy se voják cítil nejvíce svobodný a mohl se plně věnovat svým zálibám a zájmům. Charakteristickým rysem osobního volna měla být dobrovolnost. Bylo stanoveno, že voják by měl mít nejméně třicet hodin osobního volna za týden. Osobní volno

¹⁵¹ *Řád posádkové a strážní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-3)*. Ministerstvo národní obrany, 1979, čl. 105–106.

¹⁵² *Základní vojenská příručka*, s. 256–258.

¹⁵³ *Řád posádkové a strážní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-3)*, čl. 186–188.

¹⁵⁴ TOMEK, Prokop. *Mimořádné události v ČSLA*, s. 32.

¹⁵⁵ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, čl. 194.

plnilo tři základní funkce, a to funkci rehabilitační, duševně-hygienickou a výchovnou. Rehabilitační funkce napomáhala k reprodukci pracovní síly po náročném zaměstnání a výcviku. Duševně-hygienická funkce osobního volna přispívala k zotavení vojáka po nervovém vypětí a duševní únavě. Tato funkce působila nejintenzivněji, pokud byl voják aktivně zapojen do zájmových činností. Výchovná funkce vycházela ze zájmů vojáků v souladu s potřebami společnosti a armády.¹⁵⁶

Vojáci ZVS, kterým nebyly při denním rozdělení stanoveny žádné úkoly, mohli s vědomím velitele roty odejít na vycházku, přitom se však vycházelo z požadavků na bojovou pohotovost útvaru. V rámci vycházky mohli vojáci pouze do vymezeného obvodu, který byl stanoven velitelem posádky. Vojákům prvního ročníku ZVS byla vycházka povolena až po uplynutí jednoho měsíce po nástupu ZVS. Vycházky zapisoval dozorčí roty do vycházkové knížky a voják, který odešel na vycházku, musel mít při sobě propustkovou knížku.¹⁵⁷

Mezi další způsoby trávení osobního volna vojáků ZVS patřilo opuštění posádky a dovolená. Opuštění posádky neboli tzv. „*opušťák*“ byl poskytován ve formě odměny, kdy se řadil mezi nejžádanější odměny. V zájmu kvalitního výkonu ZVS bylo nutné, aby voják měl možnost získat odměnu, se kterou bude co nejvíce spokojen. Dle kázeňského řádu bylo taktéž umožněno veliteli posádky, aby vojákovi ZVS poskytl ještě nezbytné volno na cestu. Při udělování opuštění posádky bylo však nutné myslet i na jeho účinek vůči dotyčnému vojákovi a kolektivu vojenské jednotky.¹⁵⁸

Dovolená sloužila vojákům v ZVS k zajištění odpočinku a byla udělována velitelem vojenského útvaru a jeho nadřízenými. Vojákům ZVS se udělovala řádná dovolená, zvláštní dovolená a dovolená bez nároků na peněžní náležitosti. Řádná dovolená byla udělována v délce trvání nejdéle deset dnů v každém roce ZVS. V prvním roce ZVS mohla být udělena až po uplynutí období tří měsíců. Přednost v udělování měli vojáci druhého ročníku, poddůstojníci a specialisté. Udělovala se celá najednou a mohla být prodloužena až o pět dní. Zvláštní dovolená byla udělována ze zdravotních důvodů, při úmrtí příbuzných, živelné pohromě, jako odměna za mimořádné úspěchy a v jiných mimořádných případech. Dovolená bez nároků na peněžní

¹⁵⁶ *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 70–71.

¹⁵⁷ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, čl. 200.

¹⁵⁸ *Základní vojenská příručka*, s. 206.

náležitosti byla udělována v rozsahu jeden až čtyři týdny nejvýše jednou v každém roce ZVS z vážných rodinných, sociálních a osobních důvodů.¹⁵⁹

První výzkumná otázka k danému tématu souvisela s tím, jakým způsobem narátoři trávili své osobní volno při výkonu ZVS. V této věci se tři narátoři vyjádřili v tom smyslu, že vycházky u jejich útvaru byly velmi omezené a byli tak nuceni trávit osobní volno v prostoru kasáren, jak jeden z narátorů uvádí: „*Vycházky, to byl dost problém, protože já jsem byl dost blízko, domů jsem to měl, ale nás nechtěli pouštět kvůli tomu, protože oni měli nějaký počet a my jsme neměli zástupce na ty auta, takže když by pískli poplach, tak jsme měli každé přidělený svoje auto a nebyl nikdo, kdo by to auto vzal.*“¹⁶⁰

V tomto případě vždy záleželo na veliteli roty, aby dostatečně zabezpečil bojovou pohotovost daného útvaru. Ostatní narátoři uváděli, že vycházky dostávali zhruba 1x až 2x do týdne. Vycházky vojáci ZVS trávili nejrůznějším způsobem, jeden z narátorů uvádí, že v průběhu ZVS stihl navštívit vzhledem k dislokaci svého útvaru nejzajímavější místa v hlavním městě Praze: „*Když jsi náhodou dostal vycházku, tak jsi šel ven, my jsme byli vždycky jako parta, skočilo se na tramvaj a jelo se do města, hele my jsme prolezli celou Prahu, tam jsi měl tenkrát tramvaj zadarmo, metro, sedli jsme, projeli jsme celou Prahu, šli jsme na pivo, někde jsme si dali pivo nebo něco jíst. Když jsme chtěli, tak nám tu vycházku tam napsal.*“¹⁶¹

V kasárnách pak nejčastěji narátoři trávili osobní volno sledováním televize, sportovní činností, hraním společenských her, četbou nebo procházkou v rámci útvaru, jak jeden z narátorů dále uvádí: „*To se hrály karty, hrály se šachy, v létě, když bylo hezky, tak ses válel po trávníku, opaloval ses.*“¹⁶²

Osobní volno bylo vždy založeno na dobrovolnosti, takže je nutno říci, že každý z vojáků ZVS jej měl trávit způsobem jemu vlastním tak, aby toto volno plnilo výše uvedené funkce.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 26–27.

¹⁶⁰ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁶¹ Z rozhovoru Petra Drože s J. M. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁶² Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (2). dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

3.4.4 Bojová pohotovost útvaru a vojenská cvičení

Vojáci ZVS se vyjma standardního denního režimu služby taktéž setkávali zpravidla s cvičnými poplarchy a účastí na některém z vojenských cvičení útvaru.

Uvedení útvaru do bojové pohotovosti bylo nařizováno velitelem útvaru, jeho nadřízeným nebo inspekčním orgánem. Poplarchy se rozdělovaly na cvičné a bojové. Cvičné a bojové poplarchy byly dále členěny na všeobecné, kdy k poplachu nastupoval celý útvar a dílčí, jeho vymezená část. Vojenský útvar nastupoval k vyhlášení poplachu s prostředky, které stanovil velitel útvaru nebo jeho zástupce. Způsob nástupu vojenského útvaru byl stanoven příslušnými směrnicemi. Zejména zde bylo stanoveno, kdo byl oprávněn poplach vyhlášovat, signály poplachu, způsoby jeho vyhlášení, povinnosti dozorčích, útvarů a jednotky, které se poplachu účastní, opatření protivzdušné obrany, organizaci a spojení, množství munice a potravin, bojové prostředky, shromaždiště a prostředky k přesunu a organizaci.

Všichni velitelé a praporčíci byli povinni přesně znát opatření stanovená v těchto směrnicích a plánech. Poddůstojníci a mužstvo je muselo znát v nezbytně nutné míře. Plán rychlého nástupu jednotky k poplachu byl stanoven velitelem jednotky.¹⁶³

Po vyhlášení cvičného bojového poplachu musely vojenské jednotky, které byly zařazené do stálé bojové pohotovosti opustit do třiceti minut od vyhlášení poplachu prostor posádky a do doby tří hodin od vyhlášení poplachu zaujmout bojové postavení, které se nacházelo cca 20 km od mírové dislokace.¹⁶⁴

Bojová příprava vojenského útvaru se řídila výcvikovým rokem, který trval dvanáct měsíců. Tento se dále rozděloval na zimní výcvikové období v délce trvání 5 měsíců a letní výcvikové období v délce trvání 7 měsíců. Při pobytu vojenského útvaru ve výcvikových zařízeních a prostorech nebyla stanovena délka výcvikového dne, který jinak trval šest hodin. Příprava vojáků v polních podmínkách a praktická činnost s materiálem a zbraněmi celkem tvořila 60–65 % z celkového bojového výcviku. Při bojovém výcviku byli vojáci vychováni k oddanosti socialistickému zřízení, které měli důstojně a čestně bránit, měli být schopni

¹⁶³ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, čl. 184–186.

¹⁶⁴ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 202.

rozhodně vést bojovou činnost, účelně a mistrně využívat zbraně a bojovou techniku k likvidaci nepřítele.¹⁶⁵

Prioritou při provádění vojenských cvičení a bojové přípravy byla bezpečnost. Jednotliví velitelé měli vždy organizovat cvičení takovým způsobem, aby vytvořili optimální podmínky k předcházení úrazům. Jednotliví vojáci si rovněž museli počínat tak, aby zabránili nebezpečí vzniku úrazu u sebe i u ostatních vojáků. Ze strany vedení armády bylo konstatováno, že převážná část úrazů vzniklých při vojenských cvičeních je tvořeno nekázní a nerespektováním platných nařízení.¹⁶⁶

Od 60. let postupně narůstala intenzita spojeneckých cvičení mezi státy Varšavské smlouvy, jejichž součástí tvořily kulturně-politické akce, a to za účelem vzájemné družby spojeneckých armád. Při těchto cvičeních se pak mnozí vojáci měli možnost setkat i s příslušníky vojsk států Varšavské smlouvy.¹⁶⁷

Druhá výzkumná otázka k danému tématu se zaměřuje na to, zda narátoři v průběhu ZVS absolvovali vojenská cvičení, jak často a zda se také při výkonu ZVS měli možnost setkat s příslušníky armád ostatních zemí Varšavské smlouvy. Valná většina narátorů se pak v rámci bojového výcviku v polních podmínkách pravidelně účastnila vojenských cvičení ve vojenských výcvikových prostorech, mezi které patřily Libavá, Doupov, Boletice a Jince. Jeden z narátorů, který byl služebně zařazen jako řidič, v rozhovoru uváděl, že jeho prvořadým úkolem při vojenských cvičeních bylo zejména týlové zabezpečení cvičících vojsk, a dále uvádí, že v průběhu jednoho blíže nespecifikovaného cvičení došlo k mimořádné události související s výskytem infekčního onemocnění u vojska, o kterém se však narátor v rozhovoru blíže nezmiňuje: „*Hlavně my jsme potom jako hodně, když jsme zajížděli ty auta, tak jsme zavázeli právě túty cvičení, že třeba vypukla nějaká nemoc a my jsme tam třeba vozili, prostě tam nikdo nesměl, ty tam museli zůstat, tak jsme tam vozili jídlo a takový různý...*“¹⁶⁸

Zkušenost spočívající v setkání, popřípadě v součinnosti s cizími vojsky měla taktéž velká většina narátorů, a to zejména s vojáky sovětské armády, a to v rámci vojenských cvičení, brigád, exkurzí nebo školení pořádaných sovětskou armádou, které se konaly v místě sovětské

¹⁶⁵ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 18–19.

¹⁶⁶ *Základní vojenská příručka*, s. 55–56.

¹⁶⁷ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 211.

¹⁶⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. G. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

armády v Milovicích, kterého se účastnili dva narátoři, jak jeden z nich popisuje v úryvku z rozhovoru: „Byli jsme jednou na exkurzi v Milovicích v kasárnách, ty to tam měli vyšperkovaný, to jsem čuměl na disciplínu teda, to jo.“¹⁶⁹

Někteří z narátorů však do přímého kontaktu se sovětskou armádou nepřišli. U těch, kteří byli v přímém kontaktu se sovětskou armádou, převládal ten názor, že se vzhledem k naší armádě jednalo o vysoce disciplinovaný ozbrojený sbor, jak uvádí jeden z narátorů: „Jednou to, když jsme byli na brigádě, na brigády jsme jezdili takhle, to bylo ve Hluku na Moravě, tak tam byli Rusáci, teda Rusové, jako vojáci ruský, ale zase my jsme se bavili normálně, protože jsme jim dávali cigarety, oni chudáci měli prd, a co jediný co to, tak oni neuznávali naše lampasáky, ale my jsme se těch ruskejch báli, teda, ty s náma, ty na nás zařvali a šlapali jsme jak to... My jsme měli špatnou morálku oproti těm Rusům teda.“¹⁷⁰

Otázkou standardního denního režimu se tato práce blíže nezabývá, jelikož z výpovědi jednotlivých narátorů bylo zjištěno, že tento režim probíhal až na malé odchylky u všech vojenských útvarů zpravidla způsobem, který je uveden v dobových pramenech. Kromě standardního denního režimu vojáku, který spočíval v neustále se opakujícím stereotypním cyklu, měli vojáci čas i na své osobní volno, které pro vojáky znamenalo příjemné vybočení z rutinního vojenského života. Toto volno mělo dle tehdejšího armádního stanoviska plnit rehabilitační, výchovnou a duševně-hygienickou funkci a mělo být založeno na dobrovolnosti, tj. každý voják jej měl trávit způsobem jemu vlastním tak, aby toto splňovalo všechny tři výše uvedené atributy. Osobní volno vojáci trávili v kasárnách, popřípadě pak mimo útvar v rámci vycházky, kterou jim mohl povolit velitel roty. Četnost vycházek vždy závisela na tom, aby byla zabezpečena nepřetržitá bojová pohotovost daného útvaru a tak dle vyjádření určité skupiny narátorů byly u některých vojenských útvarů vycházky dosti omezené. Vojáci tak byli nuceni trávit osobní volno v prostorách kasáren, kde se věnovali například hraní společenských her, procházením se po areálu kasáren a v případě příznivého počasí například opalování. Naopak u jiných vojenských útvarů se četnost povolených vycházek pohybovala v rozmezí 1x až 2x týdně a vojáci trávili čas na vycházce návštěvou nejrůznějších sportovních a kulturních akcí a v neposlední řadě taktéž návštěvou restauračních zařízení v okolí vojenské posádky, což u některých vojáků mohlo vést k závislosti na alkoholu.

¹⁶⁹ Z rozhovoru Petra Drože s J. M. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁷⁰ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

Méně příjemnou součástí vybočení z rutinního kasárenského života představovaly pro vojáky bojové poplachy a vojenská cvičení provozovaná ve vojenských výcvikových prostorech. Tato vojenská cvičení byla do značné míry provozována v součinnosti s ostatními vojsky států Varšavské smlouvy za účelem vzájemné družby. Většina narátorů, která se těchto vojenských cvičení pravidelně účastnila, se měla možnost setkat i s vojsky sovětské armády, kterou hodnotí vzhledem k naší armádě jako vysoce disciplinovaný ozbrojený sbor. S ostatními druhy vojsk států Varšavské smlouvy se dotazovaní narátoři v průběhu výkonu ZVS nesečkali.

3.5 Vliv komunistické ideologie na armádu

Následující kapitola je věnována působení komunistické ideologie na armádu, která v době normalizace hrála velmi významnou úlohu ve vojenském režimu, zejména pak v procesu utváření osobnosti vojáka v jeho tehdejší pojetí. Je zde pojednáno o komunistickém chápání výchovy vojáků ZVS, socialistickém soutěžení a poslední podkapitola je věnována vojenskému tajemství a cenzuře.

3.5.1 Ideová výchova vojáků

V komunistickém Československu byly od roku 1960, kdy vznikla nová ústava podřizovány všechny sféry veřejného života komunistické ideologii. Pokud však strana chtěla působit jako bojový svazek, ve kterém působí ti nejuvědomělejší občané z řad dělníků, rolníků a inteligence, nebylo možné v tomto směru vynechat ani armádu, konkrétně pak vojáky z povolání. Dle Leninova tvrzení měla být komunistická strana skutečně funkční a akceschopná a za tímto účelem měli její členové disponovat mentalitou a kázní vojáka, který je schopen pružně měnit taktiku.¹⁷¹

Komunistická výchova vojáků tvořila jednotu cvičení a přesvědčování. Tyto metody měly být prosazovány prostřednictvím správné pedagogické činnosti velitele, režimu vojenské jednotky a mínění vojenského kolektivu. Přesvědčování byla základní výchovná metoda, která vycházela ze skutečnosti, že síla socialismu je v uvědomělé činnosti lidí, což vyžadovalo u každého příslušníka armády chovat se takovým způsobem, aby správně poznal situaci, ve které se on i společnost nachází, aby poznal objektivní nutnost a analyzoval důsledky svého jednání. Cvičení pak zahrnovalo zejména vytvořit a upevnit u vojáků žádoucí návyky a vlastnosti, kterými má disponovat správný občan socialistického společenského zřízení.¹⁷²

U vojáků tedy bylo nutné vytvořit takový profil, který by odpovídal marxistickému pojetí osobnosti. Z tohoto důvodu bylo nutné, aby velitelé vojenských útvarů a političtí pracovníci byli nejen vzdělaní v oblasti své profese, nýbrž uměli znát své podřízené, znali jejich zájmy a potřeby a uměli je vychovávat k řádnému plnění úkolů.¹⁷³

¹⁷¹ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 114.

¹⁷² *Příručka pro výkonné praporčíky (staršiny rot)*, s. 64–66.

¹⁷³ MIGLIERINI, Bruno. *Poznávání a formování osobnosti vojáka*, s. 7–9.

Ze strany vedení armády měla být vojákům ZVS poskytována všemožná pomoc a podpora. Základní formou politického vzdělávání tedy byla politická školení mužstva neboli PŠM. Za organizaci politického školení, účasti na něm a aktivní vedení vždy odpovídal velitel roty, který taktéž hodnotil jeho úroveň, úroveň dosažených znalostí vojáků a uplatňování politických znalostí v průběhu výcvikového roku.¹⁷⁴

PŠM bylo věnováno celkem 200 hodin ročně z plánovaného zaměstnání z důvodu jeho obsahové náročnosti. Týdenní plán PŠM zahrnoval 2 x 2 hodiny výuky v několika prvních hodinách denního zaměstnání. PŠM bylo koncipováno takovým způsobem, aby každý voják ZVS správně pochopil politiku strany, zamyslel se nad touto problematikou a taktéž se od vojáků vyžadoval jistý stupeň aktivity a samostatnosti.¹⁷⁵ Délka i čas PŠM se však v praxi velmi odlišovaly dle konkrétního vojenského útvaru, zatímco obsahová forma zůstávala zpravidla stejná.

Politické aktivitě vojáků ZVS poskytovala strana a armáda všemožnou podporu a snažila se jim umožnit přístup k aktuálním informacím v oblasti politického dění. Součástí politických školení tedy bylo sledování televizního pořadu „Kompas“ a vojáci ZVS měli dále dle vlastního zájmu odebírat stranický a vojenský tisk.¹⁷⁶

PŠM však nebylo jedinou formou ideového a politického vzdělávání vojáků ZVS. Agitačně-propagační činnost byla náplní i nejrůznějších besed a politických přednášek. Tyto přednášky a besedy zajišťoval velitel daného útvaru ve spolupráci se SSM a vycházely z politického plánu skupiny útvaru. K závažným úkolům bojové a politické přípravy, k významným událostem ve společnosti a v armádě sloužili vojenské schůze, které se v rotách konaly minimálně 1x za dva měsíce. K zajištění dokonalého systému politického vzdělávání bylo nutné, aby toto vzdělávání prováděli lidé, kteří dovedli dokonale přesvědčit vojáky o správnosti svého výkladu. Tito agitátoři byli zpravidla vybíráni z řad příslušníků strany nebo členů SSM. Tito se měli ve svém výkladu zaměřit na názornou agitaci zaměřenou na konkrétní úlohy související s bojovou a politickou přípravou vojenské jednotky. K názorné agitaci taktéž sloužily nástěnné noviny, které vojáky seznamovaly s událostmi, které souvisely s životem vojenské jednotky. Cílevědomý a nepřetržitý politický rozvoj osobnosti byl dále uskutečňován pomocí exkurzí, například již výše zmíněná exkurze do sovětského vojenského areálu

¹⁷⁴ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 14.

¹⁷⁵ *Základní vojenská příručka*, s. 33.

¹⁷⁶ *Československá lidová armáda: Otázky a odpovědi o vojenské základní službě*, s. 36.

v Milovicích, návštěvou památných míst, kontakty se zasloužilými členy strany, popřípadě pak válečnými veterány a účastníky revolučních hnutí a bojů.¹⁷⁷

3.5.1.1 Socialistické soutěžení

Stejně jako v civilním životě, tak i v armádě se rozvíjela určitá forma socialistického soutěžení. Jeho důležitost vzrůstala souběžně se zvyšováním sociální aktivity vojáků a v oblasti armády byla tato forma soutěže koncentrována do oblasti bojové a politické připravenosti. Socialistické soutěžení vycházelo z tradičních leninských principů, které měly být uplatňovány v rámci řízení a organizace celé soutěže. V praxi se jednalo zejména o sepětí s politikou KSČ, uvědomělost a dobrovolnou účast v soutěži, srovnání výsledků soutěžení a jejich pozdější zveřejnění, využití nejlepších výsledků soutěžení a jejich rozšiřování a stimulace soutěživosti prostřednictvím materiální a morální jednoty.¹⁷⁸

Jak již bylo výše uvedeno, uvědomělá činnost vojáků při účasti na socialistickém soutěžení záležela na dobrovolnosti. Úspěšní vojáci byli posléze přínosní i pro celý vojenský útvar. Socialistická soutěž měla v armádě své nezastupitelné místo, podílela se na pracovní a politické iniciativě vojáků a taktéž byla významně finančně podporována. Socialistickou soutěž řídil velitel roty ve spolupráci se stranickými organizacemi. V každodenním výcviku, výuce a cvičení byly prováděny krátkodobé soutěže, které se zaměřovaly na splnění konkrétního úkolu, například v oblasti střelecké přípravy. Úspěšný voják pak obdržel například vycházku nebo „opušťák“.¹⁷⁹

Nejlepší výsledky v socialistické soutěži byly postupně prostudovány, analyzovány a posléze popularizovány a prosazeny do praxe. Toto rozšiřování byla nezbytná podmínka dalšího zvyšování účinnosti socialistické soutěže.¹⁸⁰

V otázce dobové ideologie a jejího vlivu na fungování armády, zejména co se týkalo PŠM, se většina narátorů shodovala v názoru, že ústředním tématem těchto školení byly neustále se opakující fráze, týkající se vedoucí úlohy KSČ, spolenectví se SSSR a s ostatními státy Varšavské smlouvy a nenávisť vůči USA a jeho spojencům. Narátoři se k těmto politickým školením a všemožnému vštěpování dogmatismu stavěli pasivně až částečně negativně. Obsah

¹⁷⁷ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 15–16.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, s. 48.

¹⁷⁹ *Československá lidová armáda: Otázky a odpovědi o vojenské základní službě*, s. 40.

¹⁸⁰ *Příručka pro velitele rot a čet*, s. 49.

politických školení pak brali především jako jednu z nejnudnějších součástí ZVS a jeho obsah příliš nevnímali, popřípadě je většinu z nich ani nezajímal. Jeden z narátorů k tomuto tématu uvádí, že vzhledem k věku, kdy vykonával ZVS, příliš nepřemýšlel nad vlivem tehdejší ideologie na život vojáků: „*Když je ti dvacet, tak ani zřízení neřešíš, ty prostě řešíš, jakou máš volnost, jak se žije, konkrétně na tý vojně jsi byl rád, když ses dostal na pivo.*“¹⁸¹

U vojenských útvarů se taktéž stávaly i případy, kdy vojáci ZVS byli ze strany svých velitelů přemlouváni ke vstupu do strany, jak uvádí v rozhovoru jeden z narátorů: „*Nikdy jsem se já nedal do KSČ ani v SSM jsem nebyl, protože dokonce mi tam lanařili. Jak jsme byli na tý věži, tak tam byl z povolání, vždycky nějaký ten major, vždycky přišel a říkal: Nešel bys do strany, vždyť ty jsi tadyhle, jo. A já jsem říkal: Já se na to necejtím zralej na tohleto, jsem ještě mladej a to, nemám ještě nějaký názor, tak jsem se vždycky vymluvil radši.*“¹⁸²

Jeden z narátorů se naopak k věci, týkající se ideologického vlivu na armádu a systému tehdejších politických školení vyjádřil v tom smyslu, že celý tento systém byl vysoce organizován, měl svůj řád a v této souvislosti taktéž dále odůvodňuje svůj blízký vztah k tehdejšímu režimu: „*To politický školení mužstva mělo určitéj řád, bylo každej tejdén dvě hodiny, někdy možná i víc a na základě těch výsledků toho politickýho školení pak mohli bejt i vycházky a tak. Tenkrát to bylo tak, že jsme si mysleli, že ten režim bude navždycky, to byl první pohled. Druhej pohled, že jsme slyšeli o armádách NATA, který jsou připravený sem vtrhnout, takže jsme se snažili tyhle naše rodiny a to chránit a další věc byla, že jako kluci jsme se snažili tou vojnou procpat, abychom co nejdřív byli doma. Ta doba prostě byla taková, že přispívala a ta ideologie byla docela tak dobře propracovaná, že jste těm věcem a těm zprávám věřil.*“¹⁸³

¹⁸¹ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁸² Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁸³ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

3.5.2 vojenské tajemství a cenzura

Povinností každého z vojáků ZVS, ale i vojáků z povolání bylo za všech okolností vždy přísně zachovávat vojenská tajemství.¹⁸⁴

Vojenské tajemství bylo v armádě chráněno souborem opatření nazývaných jako utajení. Tato opatření měla zabránit tomu, aby se o skutečnostech, které toto vojenské tajemství obsahovalo, nedozvěděly nepovolané osoby, popřípadě cizí moc. Ochrana vojenského tajemství tvořila bezpodmínečnou součást vojenské výchovy každého vojáka.

Vojáky ZVS vedení armády zejména upozorňovalo na skutečnost, že nelze psát vše, co je zrovna napadne v souvislosti s výkonem ZVS. Toto bylo několikrát ze strany přednášejících například zakazováno při přednáškách a nejrůznějších školeních mužstva. V některých případech bylo možné i poznámky pořizovat pouze do evidovaných sešitů.¹⁸⁵

Nyní se v této věci práce zaměří na soukromý písemný styk vojáků ZVS, který tvořil nedílnou součást života a pomáhal vojákům udržovat kontakty se svou rodinou a přáteli. Voják se v těchto dopisech nesměl vyjadřovat o způsobu výkonu ZVS a vojenské technice. Směl se vyjadřovat pouze k osobním záležitostem. Narůstala nespokojenost vojáků s tím, že v některých případech musí odesílat dopisy nezalepené. Oficiální stanovisko armády v tomto případě bylo, že povinností příslušného velitele bylo pouze poučit dotyčného vojáka o skutečnostech, které může psát, a každý voják nesl svou vlastní odpovědnost za obsah příslušného dopisu.¹⁸⁶

Vedení armády se v tomto případě odvolávalo na Ústavu Československé socialistické republiky, konkrétně pak článek 31, ve kterém byla zaručena nedotknutelnost obydlí, listovní tajemství a tajemství dopravovaných zpráv a svoboda pobytu.¹⁸⁷

Na základě provedeného výzkumu mezi narátory bylo zjištěno, že ve velké většině případů se tito s cenzurou, popřípadě porušováním listovního tajemství v průběhu ZVS u jejich vojenského útvaru nesetkali. Jeden z narátorů v průběhu rozhovoru se k dané otázce vyjádřil v tom smyslu, že se u jeho útvaru mezi mužstvem o této skutečnosti vojáci zmiňovali, nicméně

¹⁸⁴ *Kázeňský řád ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl. 1-3)*, čl. 3.

¹⁸⁵ *Základní vojenská příručka*, s. 219–220.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, s. 222.

¹⁸⁷ Čl. 31 zákona č. 100/1960 Sb., ústavní zákon.

se mu nikdy tento případ nestal, ani nikdy nebyl svědkem takového případu. Další dva z narátorů se s porušováním listovního tajemství při výkonu ZVS setkali. Jeden z těchto v odpovědi uvedl, že se přímo setkal s cenzurou své korespondence, kdy jak dále uvádí v této ukázce rozhovoru: „*Samozřejmě, dopisy, ale to bylo před přísahou a mám pocit do dneška, že se nás jako týhle roty svým způsobem báli, takže tam ty dopisy z toho přijímače, to, že se museli odevzdávat nezalepený, to bylo jasné a dokonce i jednou jsem zjistil, že odlepili známku, koukali se pod známku, ubožáci, no.*“¹⁸⁸

V druhém případě byl narátor ze strany své rodiny, se kterou byl v pravidelném poštovním styku upozorněn na skutečnost, že celkem ve 2 případech jim byly doručeny dopisy v rozlepené obálce, kdy se mu však nepodařilo zjistit, zda za touto skutečností byla kontrola ze strany vojenského útvaru, u kterého sloužil, nicméně se domnívá, že listovní tajemství zde bylo porušováno: „*Heleďte, myslím, že 2x mi potom říkali doma, že to přišlo, že to bylo vidět, že to je rozlepený, ale nikdy se k tomu nevyjadřoval nebo nevím o tom, že by to..., ale zřejmě se to dělo.*“¹⁸⁹

Ideová výchova byla nedílnou součástí života vojáků po celou dobu výkonu ZVS. Cílem tehdejší komunistické výchovy bylo především vytvořit u vojáků profil, který by odpovídal marxistickému pojetí osobnosti. Vedení armády zdůrazňovalo, že bude vojákům v oblasti politického vzdělávání poskytována všemožná podpora. Jako základní forma politického vzdělávání mužstva sloužilo PŠM, které bylo primární, avšak ne jedinou formou politického vzdělávání. Mezi další formy politického vzdělávání patřily například besedy a přednášky ve spolupráci se SSM a vojáci měli ve vlastním zájmu taktéž sledovat vojenský tisk a televizní pořad Kompas. PŠM mělo být dle oficiálního stanoviska armády věnováno 200 hodin ročně, 2 x 2 hodiny týdně v prvních hodinách denního zaměstnání. Toto se však v praxi velmi lišilo dle konkrétních vojenských útvarů, přičemž formálně obsahová náplň zůstávala zpravidla stejná, jednalo se o neustále se opakující dogmatické teze věnované vedoucí úloze strany, spolupráci se Sovětským svazem, nenávist vůči USA a jeho spojencům. K systému PŠM se povětšinou vojáci stavěli pasivním až negativním způsobem a o politické dění se příliš nezajímali, spíše řešili své osobní záležitosti. Někteří z vojáků byli dokonce ze strany svých velitelů přemlouváni ke vstupu do strany. Aktivním způsobem k systému politického vzdělávání naopak přistupovali

¹⁸⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁸⁹ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

vojáci, kteří byli již před ZVS nějakým způsobem politicky angažováni a tito jej hodnotili jako vysoce organizovanou záležitost.

V souvislosti s ideovou výchovou vojáků byl kladen důraz i na udržování vojenského tajemství, zejména pak v rámci osobní korespondence vojáků. Bylo stanoveno, že vojáci smějí psát pouze o věcech, týkajících se osobních záležitostí. Ze strany vedení armády bylo garantováno, že listovní tajemství není porušováno, kdy se v této souvislosti armáda odvolávala na Ústavu Československé socialistické republiky zaručující listovní tajemství a tajemství dopravovaných zpráv. V rámci prováděného výzkumu však bylo zjištěno, že u některých vojenských útvarů skutečně k porušování listovního tajemství docházelo, kdy jeden z dotazovaných narátorů měl s tímto přímou osobní zkušenost a další se o tomto dozvěděl ze svého rodinného kruhu. V dané věci nelze přesně zodpovědět otázku, zda se jednalo o skutečné nařízení vojáků z povolání, popřípadě jeden z dalších rozmarů služebně starších vojáků. Pokud by porušování listovního tajemství bylo prováděno právě ze strany těchto vojáků, jednalo by se o jeden z dalších charakteristických projevů neoficiální vojenské hierarchie.

3.6 Armáda ve vztahu k veřejnosti a její bojová připravenost

Tématem první části této podkapitoly je porozumět tomu, jaký vztah zaujímal tehdejší armáda, co se týče vztahu k veřejnosti, a reflektovat statut vojáka v jejich očích. Druhá podkapitola je zaměřena na bojeschopnost armády a názory narátorů na danou problematiku.

3.6.1 Vztah armády s veřejností

Armáda představuje důležitý integrační prvek společnosti již po mnoho staletí. Její společenská potřeba vždy závisí na hrozbě a délce trvání konfliktu, čímž se prokazatelně odlišuje od jiných institucí důležitých k zachování existence společnosti. Společenský význam armády vždy vychází z přirozené povahy institucí a ideologií, které v té době vládnou. V Československu po roce 1948 byl ze strany vládnoucích představitelů na jednu stranu kladen důraz na bezproblémový obraz armády u civilního obyvatelstva a z druhé strany byla společnost militarizována prostřednictvím nejrůznějších paramilitárních institucí. Stav nerovnováhy a neporozumění mezi civilním obyvatelstvem a armádou přetrvává do jisté míry až do dnešní doby. Ze strany společnosti je armáda mnohdy vnímána jako instituce, na kterou by měli být občané hrdí, z toho důvodu, že garantuje jejich bezpečí, ovšem na stranu druhou se objevuje názor, že se jedná o zcela nefunkční instituci, ve které převládají jedinci s nízkým intelektem a disponující spíše fyzickou silou.¹⁹⁰

Pozitivní obraz armády v československé společnosti pomáhalo utvářet nasazování vztahů vojáků zejména při nejrůznějších mimořádných událostech a taktéž jako výpomoc při sezónních pracích v zemědělství. Směrnice, vydaná v roce 1960, která měla upravovat nasazování vztahů armády, stanovovala, že forma výpomoci ze strany příslušníků armády má být taková, že se jí účastní vojáci v době svého volna a za poskytnutou finanční náhradu, pokud se ovšem vojáci nerozhodnou pro bezplatnou pomoc. V praxi však situace fungovala mnohdy odlišně. Brigády byly zpravidla pořádané na základě žádosti příslušných stranických organizací, kdy na základě tohoto často docházelo k rozporům s tímto předpisem. Ve svých posádkách pak vojáci často odpracovali mnoho hodin v rámci „Akcí Z“.¹⁹¹

¹⁹⁰ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 141–143.

¹⁹¹ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 148.

K poměrně dramatickému zhoršení vztahů československé společnosti k armádě došlo po roce 1969 a tento vztah k armádě trval prakticky po celou dobu normalizace.¹⁹² Ke zvýšení popularizace armády v očích veřejnosti mělo přispět zejména vydávání časopisů s vojenskou tematikou, o kterých byla řeč v kapitole, věnující se dobovým publikacím, a taktéž vznikla v době normalizace celá řada filmů a seriálů z armádního prostředí. Že vztah armády a společnosti není příliš idylický, si uvědomovalo i vedení armády a z tohoto důvodu vyžadovalo zejména od vojáků ZVS přísné dodržování vojenské kázně. Každý voják se měl chovat čestně a důstojně, dodržovat veřejný pořádek, pravidla vojenské zdvořilosti, přispívat k případnému zamezení výtržností a neprodleně tyto události hlásit dozorčím orgánům posádky.¹⁹³

Voják se měl na vycházce a v době osobního volna mimo útvar chovat vzorným způsobem, stejně jako v prostoru kasáren, neboť civilní veřejnost sledovala chování vojáků mnohem kritičtěji, než tomu bylo v uzavřeném prostoru vojenského objektu. Vedení armády vojáky upozorňovalo na skutečnost, že jsou na ně kladeny daleko přísnější měřítko při chování na veřejnosti než pro běžné občany.¹⁹⁴

Pořádek a chování vojáků na veřejnosti bylo kontrolováno ze strany pořádkových hlídek, které při své činnosti spolupracovaly s orgány Veřejné bezpečnosti. Při kontrole touto hlídkou, popřípadě orgány VB byl každý voják povinen se prokázat osobním průkazem a příslušné kontrolní orgány dále zjišťovaly, zda pobyt vojáka v tomto prostoru je oprávněný. Případné narušování veřejného pořádku ze strany vojáků ZVS bylo ve většině případů spojováno s požitím alkoholu, což si vedení armády zcela zřetelně uvědomovalo.¹⁹⁵

Požívání alkoholu bylo tedy příčinou řady trestných činů či porušování kázně. Nebyl to však jediný problém, který armádu v očích veřejnosti stigmatizoval. Někteří vojáci ZVS byli zcela nevhodní pro její výkon. U některých z nich převládaly osobnostní sociálně-patologické jevy a někteří se vyznačovali také nízkou vzdělaností a inteligenční úrovní. Tato část mužstva přes svou zjevnou nevhodnost k výkonu ZVS byla do služby povolávána dále a představovala trvalý rizikový faktor zejména v souvislosti s vojenskou technikou a s přístupem ke zbraním.¹⁹⁶

¹⁹² Tamtéž, s. 160.

¹⁹³ *Kázeňský řád ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl. 1-3)*, čl. 46.

¹⁹⁴ *Základní vojenská příručka*, s. 304–305.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 295–308.

¹⁹⁶ TOMEK, Prokop. Mimořádné události v ČSLA, s. 39.

Vztah armády s veřejností byl mnohdy ovlivněn také tím, zda se jednalo o větší město nebo venkov. Ve městech byl vztah občanů k armádě mnohdy příznivější, neboť armáda přispívala často k rozvoji dané lokality, naopak na venkově představovala armáda mnohdy vetřelce, který se snaží narušit tamní poměry.¹⁹⁷

V souvislosti s tématem armády a jejího vztahu k civilní populaci zajímaly tazatele názory narátorů na danou problematiku, kdy se zajímal zejména o skutečnost, jakým způsobem dle narátorů vnímala veřejnost armádu v místě dislokace jejich posádky a dále jakým způsobem dle vyjádření narátorů nahlížela tehdejší společnost na armádu a statut vojáka všeobecně.

K odpovědi na první výzkumnou otázku, týkající se vztahů se společností v místě dislokace posádky je nutno připomenout, že názory narátorů na danou problematiku se velmi často rozcházejí. Zhruba polovina narátorů se v dané věci vyjádřila ve smyslu, že vztah společnosti k vojákům v místě jejich posádky byl bezproblémový. Dva z těchto narátorů ve svých odpovědích uvedli, že vztah přerostl až do přátelské roviny, zejména pak v souvislosti s bezplatnou pomocí civilnímu obyvatelstvu: „*No nás... já bych řekl, že vojáky měli rádi, že nějaký... v těch Poběžovicích, že by bylo nějaký napětí mezi... vždyť jim vojáci pomáhali, kde mohli. Jezedákům pomáhali, potom... já jsem docela dobře uměl sekat s kosou, i když jsem z města, tak když jsme šli na vycházku, a to už v hospodě dva dni, tejden předtím bylo, že - není tam nějaké, to co umí... já to nemůžu svalit. - Ale jo, strejdo, copak? - No já mám i mladou holku, dceru. To byl jako pobídkovej stimul. No tak to... tak jsme třeba šli mu sekat louku. Ale já neříkám, že dennodenně a furt.*“¹⁹⁸

Výjimkou nebyly ani případy, kdy se vojáci setkali i s projevy lítosti vůči vojákům ZVS ze strany civilního obyvatelstva, jak popisuje jeden z narátorů v úryvku z rozhovoru: „*Vesměs, co já jsem zažil, tak takovým tím: chudáčku musíš bejt na vojně, takový to ají no....*“¹⁹⁹

Dva z narátorů ve svých odpovědích naopak uváděli, že se setkali s projevy averze vůči vojákům ze strany civilního obyvatelstva v místě posádky, což se projevovalo například při tanečních zábavách, a to zejména odmítáním jít tancovat s vojáky ze strany tamních děvčat: „*Jako mazák na tý vycházce jsem byl asi 2x v životě nebo to už jsem na ní ani nechtěl vyloženě,*

¹⁹⁷ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 159.

¹⁹⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. V. ze dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

¹⁹⁹ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

protože jsme schválně jednou šli na nějakou zábavu, s vojákama netančím, to jsi neměl šanci. ²⁰⁰

V některých případech, zejména pokud se některý z vojáků mimo prostor posádky dopustil nějakého protiprávního jednání, byl vůči celé armádě uplatňován princip kolektivní viny, jak popisuje jeden z narátorů: *„Ti vojáci nikdy nebyli brány většinou za dobře. Protože zase, voják jako nějaký udělal průšvih, tak to byli všichni vojáci, pár vojáků udělalo průšvih, tak se svezli i ty dobrý jako.* ²⁰¹

Druhá výzkumná otázka dané podkapitoly souvisela s pohledem narátorů na problematiku vztahů společnosti a armády v celospolečenském kontextu. Zde bych uvedl, že odpovědi narátorů na danou problematiku jsou taktéž v mnoha směrech velice rozdílné. Dva z narátorů se ve svých odpovědích shodují v názoru, že úhel pohledu na armádu v očích veřejnosti se lišil dle příslušného generačního hlediska, jak jeden z nich uvádí: *„To bylo dost rozkastovaný, ta generace válečná, předválečná tak a ještě tím správným politickým směrem zaměřená, tak ty se bili v prsa, že jo, hrdě za armádu a nechci říct protipól, ale normálně myslící lidi, který prostě se snažili ten svůj život prožít relativně v klidu bez revolucí, tak to brali jako nutný zlo.* ²⁰²

Dalším kritériem pro vnímání armády bylo, zda se jedná o vojáky z povolání nebo vojáky ZVS. Jeden z narátorů ve své odpovědi uvedl, že vojáci ZVS byli ze strany společnosti vnímáni pozitivněji než vojáci z povolání, kdy tito byli veřejností spíše odsuzováni: *„Statut vojáka jako základ'áka určitě kladně, horší byl vztah důstojníků, protože tenkrát důstojníci museli chodit v armádních oblečích, takže když šel do hospody, měl armádní oblečení, což zase nedělalo dobře, když jel dopravou, taky to nedělalo dobře, když to byl důstojník, který byl profláklej, že moc buzeruje lidi, tak to určitě nemělo dobrej vliv na toho človíčka, důstojníka, kterej tam byl, že lidi ho odsuzovali, že je brali jako darmožerky a tak.* ²⁰³

S tímto tvrzením naopak nesouhlasí jeden z narátorů, který v rozhovoru uvedl, že vojáci z povolání byli vnímáni veřejností pozitivně, jako přirozená součást armády, která plní svůj účel v oblasti vedení armády, ale naopak na vojáky ZVS se společnost dívala jako na přítěž, která byla spíše společností na obtíž: *„No já si myslím, že třeba ty vojáci z povolání, že ty byli*

²⁰⁰ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²⁰¹ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²⁰² Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²⁰³ Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

vnímaný opravdu, že to tak asi má být a má to tak být a že přeci jenom pro něco jsou tam, ale na vojáky jako takový, tak to se spíš koukalo..., ty byli všude na obtíž.“²⁰⁴

Důležitá pro celkové vnímání armády v celospolečenském kontextu byla také lokalita, v které se vojenská posádka nacházela. Pokud se vojenská posádka nacházela v menší obci, místní obyvatelé zpravidla vojáky vítali, zejména pak v souvislosti s výše zmíněnou bezplatnou pomocí, ve větších městech vojáci byli místním lidem spíše na obtíž, jak uvádí jeden z narátorů: „*Já si myslím, že je to daný místem, kde jsi sloužil. Pokud jsi sloužil na menším místě, na menším městě, kde byla třeba jedna posádka vojenská nebo třeba nějaká odloučená rota, tak ty lidi se chovali hezky k těm vojákům, ale čím samozřejmě těch vojáků bylo víc v tom městě, tak nějak, tzv. v uvozovkách jakoby na obtíž těm lidem, protože různý omezení, když jsi byl třeba nějaký cvičení velikánský, tak na křižovatce tam vjelo tisíce auťáků.*“²⁰⁵

3.6.2 Armáda a její bojová připravenost

Armáda byla součástí prvního sledu Varšavské smlouvy, což souviselo s bezprostřední polohou republiky blízko hranic se Spolkovou republikou Německo. Armáda byla rozdělena na dva vojenské okruhy, Západní okruh s velitelstvím ve městě Tábor, který zahrnoval 85 % pozemního vojska a Východní vojenský okruh s velitelstvím ve městě Trenčín, které mělo ve své působnosti 15 % pozemního vojska. Pozemní vojsko bylo nejpočetnějším druhem vojska. Zahrnovalo motostřelecké a tankové útvary, dělostřelectvo, útvary protivzdušné obrany a speciální druhy vojska (např. chemici, výsadkáři, železniční vojsko).²⁰⁶

Bojová činnost vycházela z bojového řádu armády, kde bylo stanoveno, že boj byl jediným prostředkem, prostřednictvím kterého lze dosáhnout vítězství ke zničení nepřítele. Toto vyžadovalo od vojáků dokonalý bojový výcvik, vojenskou kázeň, věrnost vojenské přísaze a odhodlání splnit bojový úkol za každou cenu i přes objektivní problémy, které by mohly v bojové situaci nastat.²⁰⁷

Kvalitně vycvičený voják pak znamenal pro armádu nezbytný předpoklad pro to, aby bylo možno dosáhnout celkového úspěšného plnění bojových úkolů. Bojové úkoly měl každý voják

²⁰⁴ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²⁰⁵ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²⁰⁶ Československá lidová armáda. *Druhy vojsk* [online]. [cit. 2020-03-04]. Dostupné z: <http://www.csla.cz/armada/druhyvojsk/csla.htm>

²⁰⁷ *Příručka pro výkonné praporčíky (starší rot)*, s. 295.

zvládat automaticky a zcela podvědomě, což bylo nutné zejména právě v bojových situacích, při kterých byl voják vystaven nebezpečí a velkému nervovému vypětí. Od vojáků se v bojovém nasazení vyžadovala taktéž samostatnost při plnění úkolů adekvátně k dané situaci.²⁰⁸

Bojová připravenost armády byla v mírových podmínkách prověřována zejména v rámci bojových poplachů a účastí na vojenských cvičeních, o čemž bylo pojednáno v samostatné podkapitole věnující se dané problematice. Neustálá bojová pohotovost armády byla demonstrativní ukázkou nepřetržité připravenosti armády k řádnému splnění závazků v rámci vojsk Varšavské smlouvy. Rychlost a preciznost provedení bojových úkolů byla v případě napadení nepřítelem naprosto rozhodující.²⁰⁹

Po celou dobu studené války představovaly největší nebezpečí pro Varšavskou smlouvu Spojené státy americké a jejich ozbrojené síly dislokované na vojenských základnách v západní Evropě. Armády Varšavské smlouvy měly vzhledem k vojskům NATO zhruba dvojnásobnou početní převahu a převahu ve všech druzích vojska, s výjimkou tankového. Jako nástupní prostor pro případný útok v imperialisticky vyvolaném válečném konfliktu mělo sloužit území Spolkové republiky Německo.²¹⁰

Největším nepřítelem Československa nebyly ani tak Spojené státy americké, ale vzhledem ke svému geopolitickému umístění armáda SRN, která se se svým početním stavem rovnala naší armádě.²¹¹

V souvislosti s bojovou připraveností armády zajímaly autora práce odpovědi narátorů na výzkumnou otázku její bojeschopnosti. Narátoři se ve většině odpovědí shodují ve skutečnosti, že armáda byla bojeschopná, kdy dva z narátorů se domnívají, že bojeschopnost armády závisela na konkrétním druhu vojska, u kterého byl voják zařazen, jak uvádí jeden z nich ve své odpovědi: „*Ta bojeschopnost se určovala vždycky podle typu zbraně, u který člověk sloužil. Já jsem si myslel, a to jsem dodneška přesvědčen, že ty rakety, který byly a který jsme obsluhovali, byly na dostatečný úrovni.*“²¹²

²⁰⁸ *Základní vojenská příručka*, s. 85–86.

²⁰⁹ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 218.

²¹⁰ Tamtéž, s. 201.

²¹¹ Tamtéž, s. 218.

²¹² Z rozhovoru Petra Drože s J. T. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

Jeden z narátorů se částečně domnívá, že technologická vyspělost tehdejší armády mohla být na lepší úrovni než armád NATO, zejména v oblasti letecké techniky, jak dále uvádí: „*No, já bych řekl, že jo, takhle ono je to těžký to posoudit, na tu dobu jako vůči těm druhým, třeba tady Západu. Za nás byly Migy, tadyhle v Líních, pak tam byly nějaký ty Albatrosy, Delfíny, ty Migy byly vyzbrojený, ty měly rakety, palubní kulometry a byly to i dobrý letadla.*“²¹³

Protikladný názor na bojovou techniku armády uvádí jeden z narátorů, který se naopak domnívá, že bojová technika států Varšavské smlouvy byla na horší úrovni než armád NATO, které byly mnohem technologicky vyspělejší, nicméně tuto nerovnováhu mělo částečně vykompenzovat morální odhodlání a bojové vlastnosti československých vojáků: „*No heled'te, my jsme tomu věřili všichni teda, to..., proto ta vojna byla a proto jsme tam museli chodit a vždycky jsme si mysleli, že jako Češi, že jsme dobří vojáci, ale jestli by to tak bylo, protože ty armády už byly daleko před náma ty západní.*“²¹⁴

V obecné rovině se posléze většina dotazovaných narátorů v otázce bojeschopnosti armády shoduje v názoru, že armáda na jednu stranu bojeschopná byla, ale pouze s podporou vojsk států Varšavské smlouvy, jejímuž přímému velení podléhala, jak jeden z narátorů uvádí: „*Jak jsi viděl, jak to tam vypadalo, tak sis říkal, že jsme byli asi schopný, my, tak nám spíš veleli Rusáci než my, to si každéj musí uvědomit, že my jsme nebyli nějakéj suverénní stát.*“²¹⁵

Dle odpovědí dalších tří narátorů byla armáda naopak zcela dysfunkční institucí, která v žádném případě nebyla připravena pro potřeby tehdejšího boje, zejména pak v souvislosti se zastaralou bojovou technikou: „*Myslím, že, co se týče po technický stránce, to bylo slabý, protože tam třeba tankisti měli nějaký ty brody, kdy ten tank se potopí pod řeku, byla řeka, nějakéj brod hlubokej, ten tank se musí potopit a vyjet na druhý straně, tak vím, že říkali kluci, že do těch tanků teklo prostě.*“²¹⁶

Dalším důvodem pro bojovou nepřipravenost armády byla neschopnost samostatného fungování spočívající ve výhradní podřízenosti Sovětskému svazu a celému vrchnímu velení vojsk Varšavské smlouvy a naprostá organizační neschopnost: „*Absolutně neschopný, absolutně, tam se buď běželo, nebo se čekalo a čekalo se proto, aby se mohlo běžet, ale nebyla*

²¹³ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²¹⁴ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²¹⁵ Z rozhovoru Petra Drože s V. B.(2) dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

²¹⁶ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

schopná ta armáda ani organizačně sama přežít, tej muselo pomáhat....totální, to bylo hraní si na vojáky. ²¹⁷

V době normalizace se armáda musela potýkat s negativním postojem veřejnosti.²¹⁸ Tuto skutečnost si uvědomovalo i vedení armády a snažilo se budovat pozitivní obraz armády v očích veřejnosti prostřednictvím nasazování vojáků při nejrůznějších mimořádných událostech nebo sezónních pracích v zemědělství. Nicméně ani těmito opatřeními se nepodařilo plně vykompenzovat pošramocenou pověst armády ze srpna roku 1968. Obraz armády v očích veřejnosti se značně lišil a hlavní roli v tomto obrazu hrálo několik hodnotících hledisek. V první řadě bylo důležité hledisko generační. Předválečná a válečná generace zpravidla vnímala armádu a status vojáka všeobecně pozitivněji než generace poválečná. Dalším hodnotícím hlediskem bylo, zda se jednalo o vojáky z povolání nebo vojáky ZVS. V tomto ohledu jsou názory dosti odlišné, někteří z narátorů uvádějí, že vojáci ZVS byli přijímáni kladněji než vojáci z povolání, ale existují i názory, že vojáci z povolání byli veřejností přijímáni mnohem kladněji než vojáci ZVS, kteří jí byli spíše na obtíž. Dalším hodnotícím hlediskem ve vnímání armády byla lokalita, ve které byla dislokována vojenská posádka. Pokud se tato posádka nacházela v menším městě nebo na venkově, byl vztah k vojákům zpravidla vřelejší než ve větších městech. Při výkonu ZVS se vojáci setkávali s řadou projevů ze strany veřejnosti, od vřelého přijetí, projevů lítosti až po úplnou averzi. V některých případech byl vůči vojákům ze strany veřejnosti uplatňován i princip kolektivní viny, a to v případech, kdy se například některý z vojáků dopustil na veřejnosti nějakého protiprávního jednání.

Armáda byla součástí prvního sledu Varšavské smlouvy a navenek se měla vyznačovat neustálou bojovou pohotovostí a připraveností. Názory na skutečnou bojeschopnost tehdejší armády jsou však taktéž v mnoha ohledech rozdílné. Většina narátorů se ve svých odpovědích shoduje na tom, že armáda byla bojeschopná, ale pouze s podporou vojsk států Varšavské smlouvy. Její bojeschopnost měla dle odpovědi některých narátorů záviset na konkrétním druhu vojska. Z hlediska technické vyspělosti narátoři armádu hodnotí oproti západním státům jako veskrze zaostalou. Tento faktor mělo však vykompenzovat morální odhodlání a bojový duch československých vojáků. Jiní z narátorů se naopak domnívají, že armáda byla zcela

²¹⁷ Z rozhovoru Petra Drože s V. M. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²¹⁸ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*, s. 144.

nebojeschopnou a nefunkční institucí, a to právě z důvodu naprosté závislosti na podpoře vojsk států Varšavské smlouvy, organizační neschopnosti a zastaralé bojové techniky.

3.7 Ukončení vojenské služby a návrat do civilního života

Následující kapitola se zabývá problematikou ukončení ZVS a návratem vojáků do předchozího civilního života. V první podkapitole je uvedeno, jakým způsobem probíhal odchod vojáků do civilu, zvyky a rituály spojené s tímto odchodem, nasluhování zameškané služby a návrat na civilní pracoviště. Druhá podkapitola je zaměřena na výkon ZVS v souvislosti s partnerským životem a třetí kapitola je zaměřena na nostalgii narátorů po ZVS, zejména, zda udržují kontakt s bývalými přáteli z vojenského prostředí, popřípadě zda od doby ukončení ZVS navštívili místa, kde vojnu absolvovali.

3.7.1 Ukončení vojenské služby

ZVS končila po uplynutí doby 24 měsíců, a to okamžikem, kdy byly dotyčnému vojákově předány propouštěcí dokumenty. Náhradní vojenská služba byla ukončena tímž způsobem po uplynutí doby 5 měsíců. Toto ukončení se však nevztahovalo na všechny vojáky. Pokud některý z vojáků zameškal výkon ZVS, byl povinen ji nahradit, ve vojenském žargonu tzv. „nasloužit“. Vojáci byli povinni v plné výši nahradit službu, kterou zameškali překročením řádné dovolené, dovolenou nad rámec řádné dovolené, výkonem trestu odnětí svobody a vazbou, která skončila odsuzujícím rozsudkem dotyčného. Služba, kterou vojáci zameškali úrazem, nemocí, popřípadě zdravotní dovolenou, nahrazována nebyla.²¹⁹

Vojáci, kteří byli před splněním všech služebních povinností propuštěni pro služební nezpůsobilost nebo odsouzeni pro trestný čin, byli dále povinni uhradit náklady spojené s jejich vzděláváním a vycvičením.²²⁰ Nasluhování ZVS bylo možné prominout a jednalo se o velmi odpovědné rozhodnutí se závažnými důsledky, které spadalo do kompetence vyšších velitelů. Velitel útvaru rozhodoval o prominutí zmeškané služby do jednoho měsíce, velitel svazku o prominutí služby do tří měsíců a o delší době prominutí služby rozhodovali vyšší funkcionáři.²²¹

Před propuštěním vojáků do zálohy byla prováděna výstupní lékařská prohlídka. Lékařské prohlídky u vojenského útvaru prováděl hlavní lékař pluku, popřípadě jiný lékař pod jeho velením. Výsledek výstupní lékařské prohlídky byl zaznamenán dotyčnému vojákově do jeho vojenské knížky.²²²

²¹⁹ *Základní vojenská příručka*, s. 327.

²²⁰ § 37a zákona č. 92/1949 Sb., branný zákon.

²²¹ *Základní vojenská příručka*, s. 329.

²²² *Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1)*, s. 190–192.

Každý občan, který ukončil ZVS, byl povinen se nejpozději do tří dnů dostavit do svého zaměstnání, ovšem mohl nastoupit i dříve, toto bylo ponecháno na libovůli každého občana.

Tato třídní lhůta k nástupu do zaměstnání byla prodloužena o cestovní dny. Třídní pracovní volno po ukončení ZVS bylo neplacené.²²³

Odchod do civilu byl také ve velké míře spojován se zvyky a rituály vojáků ZVS. Ve většině případů se vojáci ZVS nesnažili prodlužovat její dobu a na co se nejvíce těšili, byl právě odchod do civilu. Počítání vojenské služby probíhalo podle dnů, které zbývaly do návratu. Číslo označovalo sociální statut vojáka, a čím menší bylo, tím vyšší bylo vojákovo postavení v kolektivu. Fenomén tzv. kultu čísla se rozvinul v průběhu 70. let.²²⁴

Odchod vojáků do civilu byl spojován i s dalšími zvyky, mezi něž patřila výroba bankovek s číslem, které označovalo zbývající počet dnů do civilu, při čísle 500 mohli „mazáci“ napsat toto číslo na chodbu veřejně a při čísle 150 se začal stříhat metr. V průběhu 70. a 80. let se v souvislosti s odchodem vojáků do civilu vyvinula řada zvyků, které se povětšinou nevyskytovaly pohromadě, ale lišily se dle konkrétních vojenských útvarů. Období jejich největšího rozvoje spadá do 80. let. Řada těchto zvyků posléze zanikla v souvislosti se zkrácením ZVS na počátku 90. let.²²⁵

V souvislosti s tématem ukončení ZVS zajímaly tazatele odpovědi narátorů na otázku, týkající se odchodu do civilního života, zejména jakým způsobem jej prožívali a jaké rituály v souvislosti s tímto odchodem dodržovali. Jak popisuje Ivan Murín ve své studii, v odchodu do civilu bylo spatřováno jedno z nejkrásnějších období ZVS. Na toto období však příliš úsměvně nevzpomíná jeden z narátorů, který se z důvodu vyhlášení bojového poplachu u jeho útvaru nestihl rozloučit se svými kamarády a získat na ně kontakt pro možné budoucí setkání, jak dále uvádí: „*No já jsem odcházel docela smutně, protože právě, jak jsem nasluhoval těch 5 dní, tak kluci odešli, ale co bylo ještě horší, oni nám pískli ještě poplach ten poslední den, vlastně ty kluci šli do civilu a těm novejm pískli poplach, no jenže my jsme se svezli s nima, takže my jsme se ani s těma klukama nerozloučili, to bylo jako to smutný.*“²²⁶

²²³ Základní vojenská příručka, s. 330.

²²⁴ MURÍN, Ivan. Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity, s. 336.

²²⁵ BITTNEROVÁ, Dana; JANEČEK, Petr, ed. *Folklor atomového věku: kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*, s. 44.

²²⁶ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

V souvislosti s tématem nasluhování zmeškané doby ZVS se v rozhovoru vyjádřil jeden z narátorů, který se setkal s případem, kdy mu byl uložen kázeňský trest tří dnů vězení, ale tento trest mu byl posléze prominut ze strany jeho nadřízeného, jak uvádí: „*My jsme měli jít ještě do basy, než jsme šli do civilu, byli jsme zašitý na pévéesce, hráli jsme karty, když byly, když se dělaly přechody, zimní přechody a vzlít tam náčelník pplk. Bruner, no tak nahlášení zástupci pro týl no a ten mjr. Kašpar. Tak si nás tam pozval, dal nám každému tři ostrý. Potom, měli jsme nějak nastoupit a ráno přišel dozorčí náčelníkovi na hlášení, tak jsme šli na štáb, tam si nás vzal mjr. Zajíc, tak jsme tam stáli na chodbě a vylez a pojd'te dál, tak jsme šli, sedli jsme si tam na válendu a on to byl takovej starej děda, furt chodil a co s váma, co s váma, tak říkal, no, že jsem byl s váma spokojenej, ruším vám, co jsem vám dal, tak nám to smazal a tak jsme šli do civilu normálně.*“²²⁷

Mezi rituály, které narátoři vykonávali u svých vojenských útvarů v souvislosti s odchodem do civilu, převládalo stříhání metru, kterým se udával, jak již bylo zmíněno výše, počet zbývajících dní do civilu. Tento metr míval každý z vojáků svůj vlastní. Někteří z narátorů v rozhovorech uváděli, že u jejich útvaru se dodržování rituálů a zvyků spojených s tímto přechodem neprovádělo. Lze to přisuzovat možnému rozvoji těchto rituálů až v průběhu 80. let. Jeden z narátorů v průběhu rozhovoru popsal zvláštní druh přechodového rituálu, při kterém se oblékali do civilních šatů a v těchto šatech se procházeli po chodbě kasáren před zraky služebně mladších vojáků ZVS: „*to jsem si napsal asi dva měsíce předem domů rodičům nebo manželce o civil, takže ti poslali ten civil, přišel ti civil, ty jsi ho měl ve skříňce potom. Tejden předtím byly takzvaný módní přehlídky, to se dělaly, to nám dělali i mazáci, pak jsme dělali i my těm mladejm, my jsme ukazovali jako, že jdeme domů. Oni byli samozřejmě smutný, ty bažanti nastoupili na chodbě, vedle sebe, my jsme kolem nich chodili v civilu a oni byli z toho hotový, byli smutný, chudáci, že mají před sebou ještě rok a půl vojny, a my jsme třeba za týden šli do civilu, že jo. Vždycky večer jsme se prošli po chodbě v civilu, no a ty stáli a kývali...uznale kývali.*“²²⁸

²²⁷ Z rozhovoru Petra Drože s J. M. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²²⁸ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

3.7.2 Vojenská služba a její vliv na partnerský život vojáků

Tato podkapitola se zabývá problematikou partnerských vztahů v souvislosti s výkonem ZVS. Jednalo se zejména o zjištění, zda doba strávená ve výkonu ZVS nějakým způsobem ovlivnila partnerský život dotazovaných narátorů. Jelikož k dané problematice není příliš teoretických materiálů, je tato podkapitola zaměřená čistě empiricky a soustředí se na problematiku odpovědí jednotlivých narátorů.

Výzkumem bylo zjištěno, že narátoři, kteří byli již před vojnou v manželském svazku, dobu strávenou výkonem ZVS přečkali bez větších problémů a taktéž i jejich partnerky, kdy k této věci jeden z narátorů ve své odpovědi na otázku, jakým způsobem jeho manželka zvládala odloučení, uvedl: „*No, manželka snad dobře. Ten vztah vydržel, pak jsem se vrátil, taky vydržel, takže...nebudu zkoumat, že jo*“.²²⁹ Z odpovědi narátora je patrné, že k určitému mírnému zakolísání v jejich manželském svazku v době ZVS došlo, nicméně ne tak závažným způsobem, aby jej to ohrozilo.

Oproti těmto narátorům se vyskytovala druhá skupina, která partnerský vztah před ZVS a ani při výkonu ZVS neměla. Mezi nejčastější důvody, které narátoři k danému kroku uváděli, patřilo, že neměli na partnerský vztah příliš času nebo jak uvádí dále jeden z narátorů, myslel realisticky a uvědomoval si, že pokud by partnerský vztah měl, neměl by na partnerku příliš času: „*No já jsem v tomhle tom docela dost realista, já jsem věděl, že si nechci přidělovat nějaký zcela zbytečný starosti. No, ale jináč, já jsem s žádnou holkou v té době, s kterou bych chodil nějak vážně, na to jsem byl ještě moc mladej. A nebyl jsem tak blbej, abych chodil s nějakou holkou a potom mít starosti, když se nedostanu z vojny domů*“.²³⁰

Dále bylo zjištěno, že narátorům, kteří před nástupem ZVS udržovali partnerský vztah, tento vztah po dobu ZVS nevydržel. Jeden z těchto narátorů si uvědomoval, že dva roky ZVS jsou příliš dlouhá doba na to, aby tento vztah vydržel, uvědomoval si, že pokud se partnerský vztah mezi ním a jeho přítelkyní nebude z důvodu odloučení dále rozvíjet, bylo možná lepší tento vztah ukončit, jak k věci dále uvádí: „*Chodil jsem s holkou a asi za nějaký tři měsíce jsme se rozešli. Já jsem to ale tak nějak tušil, že to nemá dlouhý trvání, protože dva roky, mladá holka, no takže to a my jsme spolu ani nějak jakoby, já jsem byl docela i rád, že jsme se..., já*

²²⁹ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²³⁰ Z rozhovoru Petra Drože s V. V. dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

jsem jí to nedovedl říct, mě už to jako mrzelo ten vztah a túto, takže jsem byl docela rád, že jsem jí to ani..., že to takhle ukončila vlastně sama jako. ²³¹

Mezi touto skupinou narátorů se však vyskytli i ti, kteří rozchod s přítelkyní nenesli příliš dobře po psychické stránce. Jeden z těchto narátorů k věci uvádí, že blížící se konec partnerského vztahu mezi ním a jeho přítelkyní poznal zejména z důvodu stále se snižující četnosti korespondence mezi ním a jeho partnerkou, jak dále uvádí: *„Takže zamilovanej jsem byl hodně před vojnu, no tak chodili jsme spolu od mých 17, dívčina byla o rok starší, šel jsem na vojnu a bohužel ten vztah nevydržel. Začal jsem to pocítovat z dopisů, my jsme si hodně psali, takže z dopisů jsem začal cejtit, nevím, jak je to možný, ale úplně jsem cejtil, že je to špatně. Tak tím víc jsem chtěl taky asi jet domů, zjistit, co se děje. A pak mi to za nějakej čas v dopise napsala, že má jinýho prostě. No.* ²³²

V souvislosti s problematikou partnerských vztahů však nebyly výjimkou ani tragické události, kdy vojáci rozchod s přítelkyní po psychické stránce neunesli a odhodlali se mnohdy až k sebevraždě, jak dále uvádí jeden z narátorů: *„Jako veliteli jedné směny se mi zastřelil kluk na stojce, což teda po roce... já jsem byl rok na vojně a dělal jsem velitele a tam se mi zastřelil kluk. Řeknu vám přesně, to bylo 8. října 1970. Na Věry, to má Věra svátek a on chodil s nějakou holkou a ta mu řekla, že se na něj vykašle nebo... A on to prostě nezvládl. A to už byl půl roku na vojně ten kluk. Přesně vím, odkud byl, jak se jmenoval, dodneška si to pamatuju...* ²³³

3.7.3 Nostalgie po armádě

V následující podkapitole se autor zaměřil na to, zda narátoři od doby ukončení ZVS udržují nějaký další kontakt s armádou či bývalými spolubojovníky, případně, zda se byli podívat do míst, kde vykonávali ZVS. Stejně jako předchozí podkapitola, je i tato zaměřena čistě empiricky a jejím cílem je zjistit názory jednotlivých narátorů na danou problematiku. V souvislosti s výzkumnou otázkou, týkající se návratu do míst, kde narátoři vykonávali ZVS, je nutné říci, že pouze jeden z těchto odpověděl ve smyslu, že se u vojenského útvaru nikdy podívat nebyl a ani jej to příliš neláká, zřejmě z důvodu vytěšňování negativních vzpomínek na dobu ZVS. Naopak někteří na své spolubojovníky nezapomněli a i po ukončení ZVS se rádi vraceli do těchto míst, aby se s nimi setkali, jak popisuje dále jeden z narátorů: *„Jednou jsem*

²³¹ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²³² Z rozhovoru Petra Drože s J. P. dne 24. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²³³ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

tam byl a přímo v kasárnách za nima, asi půl roku po vojně, zhruba, to tam ještě byli některý ty, co jsem tam s nima byl. ²³⁴

Celá řada narátorů se do míst, kde vykonávali ZVS, již nikdy nepodívala. Důvodem, proč tato místa nenavštívili, nebylo ani tak vytěšňování negativních vzpomínek na ZVS, ale spíše jejich další povinnosti a nedostatek času, jak uvádí v rozhovoru dále jeden z narátorů: *„Takže jako říkal jsem si několikrát, že se tam zajedu podívat jen tak jako tak nějak ty vzpomínky, ale ještě jsem se k tomu nějak nedostal za těch 40 let.* ²³⁵

U některých narátorů však do současné doby převládají pozitivní vzpomínky na dobu strávenou při výkonu ZVS a rádi by se spíše ze zvědavosti podívali do míst, kde ZVS vykonávali: *„Já vždycky od každého vyzvídávám, jak to tam teďko vypadá a rád bych se tam podíval, protože ty vzpomínky jsou jo...* ²³⁶

V souvislosti s druhou výzkumnou otázkou, týkající se toho, zda narátoři od doby ukončení ZVS udržují nějaký kontakt s armádou nebo s bývalými kamarády z doby ZVS bylo zjištěno, že ve většině případů se jedná pouze o udržování kontaktů mezi několika lidmi, žádný z narátorů se nevyjádřil ve smyslu, že by od doby ukončení ZVS udržoval kontakt s širší skupinou lidí, s nimiž sloužil. V některých případech bylo setkání s bývalými kamarády často i dílem náhody než plánovaného setkání, jak uvádí dále jeden z narátorů: *„Akorát s jedním chlapem jsem se poznal, když jsem dělal na montáži támhle Blatno u Jesenice, tam byl nějaký kluk, přišel tam s tátou a to víš, jenomže to bylo asi po osmi letech, co jsem se vrátil z vojny. Já si říkám tohohle chlapa odněkud znám a on to byl kuchař, kterej tam vařil tam na tej pohraniční rotě, to byl jedinej člověk, s kterým jsem se poznal, tohle mi kolikrát napadlo, že jsme nikdy, prostě jsme se nevyhledávali.* ²³⁷

V souvislosti s konsolidačními procesy v armádě po roce 1969, o kterých byla zmínka v kapitole věnované historickému kontextu, nebylo výjimkou, že se narátoři po ukončení ZVS ve svém civilním zaměstnání setkali i s důstojníky, kteří byli z armády propuštěni z politických důvodů, jak uvádí jeden z narátorů: *„Když už jsem byl jako v civilním zaměstnání, tak u mě*

²³⁴ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (1) dne 11. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²³⁵ Z rozhovoru Petra Drože s L. Š. dne 26. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²³⁶ Z rozhovoru Petra Drože s M. K. dne 29. 7. 2019. Osobní archiv autora.

²³⁷ Z rozhovoru Petra Drože s V. B. (2) dne 1. 10. 2019. Osobní archiv autora.

dělalo, nebudete mi věřit, ale pět plukovníků, tři majori a možná čtyři kapitáni, dělali, protože pak byly ty čistky v té armádě, tak museli. A ty politický, co byli, tak ty taky museli do civilu.“²³⁸

Ukončení ZVS a následný odchod do civilu byl bezesporu nejradostnější událost v životě každého vojáka. Vojáci, kteří však nějakým způsobem zameškali její výkon, byli povinni si její zbytek tzv. „nasloužit“. Toto nasluhování však bylo možné prominout a spadalo do kompetence velitele. S tímto měl tak osobní zkušenost jeden z narátorů, kdy mu byl ze strany jeho velitele zrušen trest tří dnů vězení a jeho odchod do civilu nakonec proběhl v řádném termínu. Ukončení ZVS bylo ve většině případů spojováno i celou řadou rituálů spadajících do tzv. kultu čísla, mezi které patřila například výroba bankovek v hodnotách označující zbývající počet dnů do civilu. Nejčastějším rituálem, který narátoři uvádějí, však bylo stříhání metru, který měl každý voják svůj vlastní. Dalším méně známým rituálem, o kterém se jeden z narátorů zmínil, byla promenáda v civilních šatech na chodbě kasáren, a to před zraky nově příchozích vojáků.

Doba, strávená ve výkonu ZVS měla bezesporu vliv i na partnerský život vojáků. Vojákům, kteří zpravidla před započatím ZVS již byli v manželském svazku, tento svazek vydržel i poté, co se vrátili zpět do svého civilního života. Odlišnou skupinu představovali ti, kteří před výkonem ZVS v manželském svazku nebyli, popřípadě neměli ani partnerský vztah. Někteří zastávali v tomto směru realistický pohled na danou věc, kdy uváděli, že by zpravidla na svoji partnerku neměli příliš mnoho času a trávili by čas zbytečným přemýšlením nad tím, jakým způsobem se dostat z vojny domů. Vojákům, kteří před začátkem ZVS již měli partnerský vztah, tento vztah zpravidla z důvodu delšího odloučení nevydržel. Vojáci toto poznali zejména ze stále se snižující četnosti osobní korespondence s partnerkami. Bohužel se stávaly i případy, že rozchod se svou partnerkou někteří vojáci psychicky neunesli a například spáchali sebevraždu.²³⁹

Od doby, kdy vykonávali ZVS, uplynula již pro mnohé z narátorů řada let. Většina z nich se do míst, kde vykonávala ZVS, již nikdy nepodívala. Důvodem byly zejména jejich další povinnosti a nedostatek času, i když do současné doby u nich převládá touha tato místa navštívit, a to z důvodu pozitivních vzpomínek na dobu strávenou na vojně. Pouze jeden z narátorů se z důvodu negativních vzpomínek na tato místa nikdy nepodíval a ani jej to do budoucna neláká. Pokud se vojáci od doby ukončení ZVS setkali s některými svými spolubojovníky, jednalo se

²³⁸ Z rozhovoru Petra Drože s V. R. dne 7. 8. 2019. Osobní archiv autora.

²³⁹ TOMEK, Prokop. Mimořádné události v ČSLA, s. 40.

obvykle o kontakt s několika málo lidmi, nikoliv s širší skupinou. Často bývala tato setkání i dílem náhody. Výjimkou nebyly ani případy, kdy se vojáci ve svém civilním zaměstnání setkávali i s důstojníky armády, propuštěnými po konsolidačních procesech.

ZÁVĚR

Cílem dané diplomové práce bylo za pomoci výzkumných kritérií k jednotlivým kapitolám zjistit, jakým způsobem narátoři reflektují svůj pohled na tehdejší ZVS. Jednalo se o službu, která byla v tehdejší společnosti povinná, a byli ji nuceni nastoupit všichni branci, kteří byli odvedeni a nenastoupili k výkonu náhradní služby. Tato služba vyžadovala naprosto bezchybnou organizaci a přísný vojenský režim. Pro většinu narátorů znamenala ZVS zlom v jejich dosavadním životě, ve vojenském kolektivu u nich došlo k rozvoji nových sociálních kontaktů a taktéž získali nové životní zkušenosti spočívající například v obsluze vojenské techniky. Pro některé z nich však tento zlom, spočívající v přechodu do neznámého prostředí spojený s omezením lidské svobody, zvýšenými nároky na psychickou a fyzickou odolnost, zapůsobil velmi negativně. Ve výzkumné otázce, týkající se znovuzavedení ZVS se narátoři povětšinou vyjadřovali ve smyslu, že by souhlasili se znovuzavedením ZVS po dobu od pěti měsíců do jednoho roku, někteří nesouhlasili, popřípadě uvedli, že by místo ZVS aplikovali do současného školského systému například alternativu branné výchovy.

Před samotným nástupem k výkonu ZVS se občané podrobovali odvodovému řízení, jehož cílem bylo na základě rozhodnutí lékařské komise určit, zda jsou schopni k vykonání ZVS, a to zpravidla v rámci pravidelných odvodů. Poté, co byl občan uznán schopným k výkonu ZVS, byl ze strany vojenské správy zařazen k příslušnému druhu vojska. Pokud byl občan na základě rozhodnutí lékařské komise shledán nezpůsobilým k výkonu ZVS, byl mu vydán průkaz o osvobození od vojenské povinnosti lidově nazývaný jako „modrá knížka“. U poloviny narátorů se v průběhu odvodového řízení neprojevovaly žádné negativní emoce, vzhledem k jejich tehdejšímu věku, nad smyslem tohoto řízení příliš nepřemýšleli a považovali jej spíše za povinnost, jeden z narátorů byl dokonce i překvapen vysokou mírou efektivnosti pro zařazování občanů k určitému druhu vojska. Druhá polovina narátorů naopak určité negativní pocity při tomto řízení pociťovala a někteří z nich dokonce usilovali o získání modré knížky, což bylo dle jejich tvrzení snahou majoritní společnosti. V souvislosti s problematikou držitelů modrých knížek někteří narátoři tyto osoby vyloženě zatracují, kdy se domnívají, že se jednalo o vychytralost, jak se vyhnout ZVS, někteří naopak uznávají jejich držitele, pokud tento získal modrou knížku ze zdravotních důvodů a někteří z narátorů si naopak myslí, že se jednalo o velmi chytré lidi.

Nástup k vojenskému útvaru se pak u většiny narátorů nesl v duchu následného strachu z nástupu do neznámého prostředí a dále se u nich projevovaly pocity, jako například vztek a nechuť, omezování osobní svobody spojené zejména s pobytem ve vojenském prostředí. Mezi dalšími negativní pocity převažoval strach z nerozvinutí sociálních kontaktů v tomto prostředí a strach ze šikany.

Po nástupu k vojenskému útvaru následovalo období přijímače, spočívající v procesu výchovy vojáků k vedení tehdejšího boje, a jeho dalším účelem bylo, aby si vojáci zvykli na specifika a zvláštnosti vojenského režimu. Pro polovinu dotazovaných narátorů toto období neznamenovalo nezvladatelnou zvýšenou fyzickou, či psychickou zátěž a jednalo se o období vštěpování vojenských dovedností a návyků. Pro druhou polovinu dotazovaných narátorů toto období bylo spojeno s nesmyslnými rozkazy jejich velitelů, fyzickou náročností vojenského výcviku a zvýšeného psychického tlaku související se získáním žádoucích osobnostních vlastností vojáka. Po absolvování přijímače následoval slavnostní akt vojenské přísahy, který však pro většinu vojáků neměl hlubší význam, mezi vojáky však existovaly i výjimky, kdy někteří k němu přistupovali s pocitem jisté vojenské hrdosti a kolektivní odpovědnosti.

Vojenský kolektiv byl protkán hustou sítí vztahů, kdy se jednalo o vztahy mezi vojáky ZVS a taktéž vztahy s vojáky z povolání, kteří u vojenských útvarů vykonávali své zaměstnání. V souvislosti se vztahy mezi vojáky ZVS zajímalo autora práce, zda narátoři v průběhu ZVS zažili projevy šikany či svévole služebně starších vojáků ZVS. V tomto smyslu se zhruba polovina narátorů vyjádřila, že jistý stupeň šikany zažila, zejména pak v souvislosti s úklidem ubytovacích prostor, tzv. rajony. Ve dvou případech narátoři uváděli, že se setkali s projevy šikany s nacionálním podtextem, a to ze strany vojáků slovenské národnosti vůči českým vojákům. Ostatní skupina narátorů se s případy šikany osobně nesešla, popřípadě některé projevy nepovažovala za šikanu. Vztahy vojáků ZVS k vojákům z povolání byly zhruba v polovině případů, jak narátoři uváděli, chladné a neutrální, založené na principu vojenské hierarchie. Jeden z narátorů dokonce uvedl, že byl i slovně napadán ze strany jeho velitele. Naopak někteří v rozhovorech uváděli, že jejich velitelé byli skutečnými odborníky ve své profesi a dokázali stmelit vojenský kolektiv, který mnohdy přerostl až ve vzájemný přátelský vztah.

Život v kasárnách podléhal určitému režimu, vyjma standardního denního režimu však vojáci taktéž měli část dne vyhrazenou pro trávení osobního volna, které mělo plnit rehabilitační, duševně-hygienickou a výchovnou funkci. Osobní volno trávili vojáci v kasárnách, kde

se vojáci věnovali sportu, hraní společenských her nebo procházením v rámci útvaru. U některých vojenských útvarů byly vycházky poměrně omezené a vojáci je museli trávit tímto způsobem. U většiny vojenských útvarů byly povolené vycházky zhruba jednou až dvakrát týdně a vojáci je trávili zejména provozováním sportovních a kulturních aktivit v místě dislokace útvaru. Vojákov život byl taktéž spojován s neustálou bojovou připraveností spočívající v účasti na vojenských cvičeních. Valná většina narátorů se těchto cvičení zúčastnila a taktéž měla možnost se v průběhu ZVS setkat i s vojáky sovětské armády, kteří byli ze strany některých narátorů hodnoceni jako vysoce disciplinovaní.

ZVS stejně jako tehdejší celospolečenské klima byla protkána komunistickou ideologií a všudypřítomným vštěpováním dobového dogmatismu. Vojáci byli neustále ideově a politicky vzděláváni prostřednictvím politických školení, schůzí, besed a přednášek. Pro většinu vojáků představovala politická školení nudnou součástí ZVS spojenou s neustálým opakováním frází, týkajících se vedoucí úlohy strany, spojení se Sovětským svazem a nenávisti vůči Spojeným státům americkým a jejich spojencům. Opět mezi vojáky existovaly i výjimky, kdy například jeden z narátorů uvedl, že systém PŠM byl vysoce organizován a měl svůj řád. V souvislosti s vlivem politiky na armádu souvisela i cenzura a možné porušování listovního tajemství. Dle zjištěných odpovědí ve většině případů k porušování listovního tajemství nedocházelo, nicméně ve dvou zmiňovaných případech k tomuto skutečně došlo.

Každá armáda, jakožto instituce představuje důležitý integrační prvek lidské společnosti a její společenský význam nejvíce stoupá v době války, kdy je tato instituce klíčová k zachování této společnosti. Vztah armády a společnosti nebyl v době normalizace mnohdy příliš idylický a z tohoto důvodu zajímala autora přímá zkušenost narátorů s civilním obyvatelstvem v místě dislokace jejich posádky. Odpovědi na tuto otázku jsou velice různorodé, v některých případech se vojáci setkali s projevy lítosti, u jiných útvarů byl vztah bezproblémový až přátelský, ale někdy se naopak vyskytovaly i projevy averze vůči vojákům ze strany místního obyvatelstva. Pohled na armádu v celospolečenském kontextu byl taktéž velice různorodý, kdy velkou roli hrálo generační hledisko, dále, zda se jednalo o vojáka z povolání nebo vojáka ZVS a třetím kritériem pro hodnocení armády byla oblast, ve které se daná posádka nacházela. Normalizační armáda byla součástí prvního sledu Varšavské smlouvy a za účelem řádné připravenosti se nacházela v neustálé bojové pohotovosti. Ve většině případů byla ze strany narátorů armáda hodnocena jako bojeschopná, ovšem tato bojová připravenost se odvíjela od konkrétního typu vojska, a dále byla závislá na podpoře vojsk států Varšavské smlouvy. U ostatní skupiny narátorů je právě tato vazalizace, spočívající v naprostém podřízení Sovětskému svazu a celému

vrchnímu velení vojsk Varšavské smlouvy a zastaralá bojová technika důvodem, proč armáda nebyla bojeschopnou institucí.

Ukončení ZVS bylo v řadách vojáků považováno za jednu z nejradostnějších událostí po dobu celé ZVS a bylo taktéž spojováno s řadou rituálů v oblasti vojenského folkloru. Většina narátorů na toto období vzpomínala veskrze pozitivně a v oblasti vojenského folkloru byla dodržována zejména tradice stříhání metru, ovšem vyskytly se i jiné tradice související s tímto přechodovým rituálem, například procházení se po chodbě kasáren v civilních šatech před zraky nově příchozích vojáků.

Dvouleté období ZVS mělo do jisté míry velký dopad i na osobní a partnerský život vojáka. Výzkumem bylo zjištěno, že vojákům, kteří před výkonem ZVS byli již v manželském svazku, tento svazek zpravidla vydržel po celou dobu ZVS, naopak vojákům, kteří byli pouze v partnerském vztahu před ZVS, tento vztah nevydržel, v některých případech odmítnutí ze strany své partnerky vojáci nesli velmi těžce a výjimkou nebyly ani případy sebevražd. Vojáci, kteří v partnerském nebo popřípadě partnerském svazku nebyli, zastávali realistický pohled na danou věc s tvrzením, že zpravidla na partnerku neměli v té době čas nebo si partnerským vztahem nechtěli přidělovat zbytečné starosti.

Doba strávená ve výkonu ZVS se nesmazatelným způsobem zapsala do života všech mužů, kteří ji vykonávali. V této souvislosti se většina narátorů toužila podívat do míst, kde se nacházel jejich vojenský útvar, nicméně někteří z nich se na tato místa již nikdy nepodívali, zejména s odůvodněním, že jim na to nezbýval dostatek času, nicméně stále u nich převládá touha a zvědavost toto místo navštívit, zejména z důvodu pozitivních vzpomínek. Pouze jeden z narátorů k věci uvedl, že by tato místa navštívit již nikdy nechtěl. Pokud se někteří následně setkali s některými kamarády z doby ZVS, jednalo se zpravidla o ojedinělé případy, nikdy se nesešla početná skupina osob a taktéž v některých případech bylo toto setkání i dílem náhody.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

Odborné publikace

BITTNEROVÁ, Dana; JANEČEK, Petr, ed. *Folklor atomového věku: kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum, 2011.

BLAŽEK Petr. *A nepozdvihne meč....: Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha: Academia, 2008.

ČERMÁK, J. *Vztahy mezi vojáky a otázky adaptace na vojenskou základní službu. Závěrečná zpráva výzkumného úkolu*. Praha: MO ČR, 1993.

Československá lidová armáda: Otázky a odpovědi o vojenské základní službě. Praha: Naše vojsko, 1982.

FAZIK, Alexander. *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*. Vojenská polit. akademie Klementa Gottwalda-Vojen. ústav sociálních výzkumů, 1969.

GROBELNÝ, Josef. *S emblémem Chodů na klopách*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013.

HLAVÁČEK, Jiří. Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014.

HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: Karolinum, 2019.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia, 2012. Historie (Academia).

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007.

KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studijní texty (Sociologické nakladatelství).

KUBÁČKOVÁ, Patricie. Vojna zelená – i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: VANĚK, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia: Praha, 2009.

LEDINSKÝ, Petr. *Pozemáci*. Praha: Naše vojsko, 2012.

MIGLIERINI, Bruno. *Poznávání a formování osobnosti vojáka*. Praha: Naše vojsko, 1984.

MURÍN, Ivan. Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. *Slovenský národopis*, 1994, č. 3, s. 334–347.

PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998.

RATAJ, Jan; HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010.

ŠVAŘÍČEK, Roman. Kritéria kvality kvalitativního výzkumu. In ŠVAŘÍČEK, Roman; ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2005.

TOMEK, Prokop. Československá lidová armáda: O vojsku, které nebránilo vlastní zemi, Pohraniční stráž a Lidových milicích. In DRDA, Adam; DUDEK, Petr; NĚMEČEK, Tomáš; TOMEK, Prokop. *Příběhy bezpráví: Jeden svět na školách: metodická příručka*. Praha: Člověk v tísní, 2012.

TOMEK, Prokop. Mimořádné události v ČSLA. *Historie a vojenství*, 2019, č. 4, s. 24–41.

TOMEK, Prokop. Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. *Historie a vojenství*, 2012, č. 2, s. 30–41.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Orální historie a soudobé dějiny.

VOKÁLEK, Václav. *Vojínův nárek: autentické dopisy vojáka základní služby: železniční vojsko 1980*. Praha: Věra Nosková, 2011.

Internetové zdroje

Československá lidová armáda v literatuře. *Čísla v tisku* [online]. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <http://www.csla.cz/armada/vliterature/tisk.htm>

Československá lidová armáda. *Druhy vojsk* [online]. [cit. 2020-03-04]. Dostupné z: <http://www.csla.cz/armada/druhyvojsk/csla.htm>

Explorable. *Snowball sampling* [online]. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <http://explorable.com/snowball-sampling.html>

Ministerstvo obrany ČR. *Historie a druhy vojenských přísah* [online]. [cit. 2020-01-27]. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766>

ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání* [online]. [cit. 2020-01-16]. Dostupné z: <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. *Centrum orální historie* [online]. 2016 [cit. 2020-04-17]. Dostupné z: <http://www.usd.cas.cz/pracoviste/centrum-oralni-historie/>

Vojenský historický ústav Praha. *Československý voják z roku 1968* [online]. 2010 [cit. 2020-02-16]. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/ceskoslovensky-vojak-z-roku-1968/>

Řády, příručky a zákony

Kázeňský řád ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl. 1-3). Praha: Ministerstvo národní obrany, 1979.

Nařízení vlády č. 21/1958 Sb., jímž se provádí branný zákon.

Příručka pro poddostojníkov. Praha: Naše vojsko, 1983.

Příručka pro velitele rot a čet. Praha: Naše vojsko, 1981.

Příručka pro vojenské kuchaře. Praha: Naše vojsko, 1985.

Příručka pro výkonné praporčíky (starsíny rot). Praha: Naše vojsko, 1967.

Řád posádkové a strážní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-3). Ministerstvo národní obrany, 1979.

Řád vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR (Zákl-1-1). Ministerstvo národní obrany, 1961.

Stejnokrojový předpis Československé lidové armády (Zákl.-5-1). Ministerstvo národní obrany, 1964.

Základní vojenská příručka. Praha: Naše vojsko, 1977.

Zákon č. 100/1960 Sb., ústavní zákon.

Zákon č. 121/1978 Sb., branný zákon.

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků.

Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon.

Rozhovory

Rozhovor s narátorem V. V. vedl Petr Drož dne 11. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem V. B. (1) vedl Petr Drož dne 11. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem J. M. vedl Petr Drož dne 11. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem V. M. vedl Petr Drož dne 24. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem J. P. vedl Petr Drož dne 24. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem M. K. vedl Petr Drož dne 29. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem V. G. vedl Petr Drož dne 29. 7. 2019.

Rozhovor s narátorem J. T. vedl Petr Drož dne 7. 8. 2019.

Rozhovor s narátorem V. R. vedl Petr Drož dne 7. 8. 2019.

Rozhovor s narátorem L. Š. vedl Petr Drož dne 26. 8. 2019.

Rozhovor s narátorem V. B. (2) vedl Petr Drož dne 1. 10. 2019.